

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

REDACTIE : RIDDER RENE VICTOR, HOOFDREDACTEUR

E. BOONEN, C. CAENEPEEL

REDACTIEADRES : PROF. MR. RIDDER RENE VICTOR, BRITSELEI 40, 2000 ANTWERPEN

DE LICHAMELIJKE SCHADE IN CIJFERS

Ten vervolge op vorige gelijknamige bijdragen (R.W., 1977-78, 1537 e.v.; 1978-79, 129 e.v.; 1978-79, 2465 e.v.; 1979-80, 2803 e.v.) wordt hierna een overzicht gepubliceerd van alle in 1980 in de voornaamste gespecialiseerde tijdschriften verschenen en nog niet eerder gepubliceerde beslissingen, waarbij aan een slachtoffer van een ongeval of aan zijn rechthebbenden schadevergoeding wordt toegekend wegens lichamelijke schade. Tevens zijn alle onuitgegeven uitspraken die ons werden meegedeeld, opgenomen.

Wij blijven de lezers ervoor dank weten dat zij ons in het bezit willen stellen van recente onuitgegeven rechterlijke beslissingen met gegevens aangaande voor lichamelijke schade toegekende bedragen, zodat wij een zo ruim mogelijk overzicht van de evolutie van de rechtspraak krijgen, een overzicht dat de rechtspractici moge helpen bij het vaststellen van de verschuldigde vergoedingen. De uitspraken kunnen gezonden worden aan het adres van de redactie.

De in de hiernavolgende rechtspraaktabellen vermelde uitspraken inspireren ons de volgende bedenkingen.

a) De bijzit

In tabel I publiceren wij, tussen de uitspraken die betrekking hebben op de morele schade geleden door een van de echtgenoten bij het overlijden van de andere huwelijkspartner, enkele beslissingen aangaande de morele schade van de bijzit.

De erkenning van een zeker, zij het dan nog beperkt recht op schadevergoeding ten gunste van de bijzit is een van de meest markante evoluties inzake gemeenrechtelijke schadeloosstelling in de loop van het laatste decennium.

Een eeuw geleden kon Laurent er zich nog over ergeren dat de gewoonterechtsregel «don de concubin à concubine ne vaut» niet werd overgenomen in het Burgerlijk Wetboek en in alle ernst in zijn typisch 19e-eeuws passionele Victor Hugo-stijl schrijven: «Nous regrettons que ces dispositions n'aient pas été maintenues par le Code Civil. Le projet reproduisait la prohibition; elle fut rejetée pour des raisons de morale: le scandale qui résulterait des débats serait dommageable à la société. Nous avouons que cette

morale-là n'est pas de notre goût. On craint le scandale? Et on ne s'aperçoit pas qu'on le fait naître: n'est-ce pas encourager le concubinage que de laisser aux concubines l'espérance que leur honteuse complaisance, disons le mot, que leur prostitution recevra sa récompense? On craint le scandale! Nous demanderons ... si le vrai scandale ne s'étale pas dans le luxe que les femmes entretenues affichent. On craint le scandale! Mais le scandale court les rues! Il resterait un acte de justice, de moralité à accomplir, en enlevant à des prostituées l'héritage dont elles dépouillent les héritiers. Si scandale il y a, ce scandale-là n'est certes pas immoral, il ne peut que profiter aux bonnes moeurs ...» (Laurent, *Principes de droit civil*, XI, 136). Ook De Page kon nog schrijven dat «il est à peine besoin de dire ce que nous pensons d'un modernisme d'aussi mauvais aloi», toen hij kritiek leverde op moderne auteurs, o.a. Jossierand, die in hun werk plaats inruimden voor de behandeling van het samenleven van ongehuwden (De Page, I, 1122).

Vandaag kan een Luiks magistraat zonder ophef te maken beslissen dat het buiten huwelijk samenleven *zelfs al is dit overspelig*, de bekrachtiging is van gevoelens van vriendschap, achting, belangstelling en genegenheid, dat deze gevoelens op zichzelf noch ongeoorloofd, noch immoreel zijn en dat ze, zolang ze duren, derhalve een rechtmatig belang uitmaken waarvan de schending de oorzaak kan zijn van een te vergoeden morele schade (Corr. Luik, 10 oktober 1977, R.G.A.R., 1980, nr. 10154; zie ook verder nr. 1).

Door het Hof van Cassatie wordt deze visie afgekeurd, althans *wanneer het gaat om een overspelig concubinaat*. Inderdaad het Hof besliste dat het overspelig concubinaat *noodzakelijk* insluit dat de betrekkingen die de niet uit de echt gescheiden bijzit met het slachtoffer onderhield, in druisten tegen haar huwelijksverplichtingen en derhalve wetsbepalingen van openbare orde schonden; de schending van de in een dergelijk geval onrechtmatige belangen laat geen recht op schadevergoeding ontstaan (Cassatie, 19 december 1978, *Pas.*, 1979, I, 472, R.W., 1978-79, 1709; in dezelfde zin Hof Brussel, afd. Antwerpen, 30 maart 1973, R.G.A.R., 1973, nr. 9056). In de rechtsleer werd de vraag gesteld of men het begrip van de ongewettigde of ongeoorloofde aard van het concubinaat, overspelig of

niet, niet moest prijs geven, althans met betrekking tot de schadeloosstelling, en of het probleem van de vergoeding van de bijzit integendeel niet moet worden opgelost met het onderzoek van feitenkwesies zoals de stabiliteit van het buitenechtelijk gezin en de zekerheid van de genegenheidsgevoelens van de concubinerenden (M. Mahieu, «La concubine, le juge et les moeurs», *R.G.A.R.*, 1976, nr. 9551; L. De Wilde, «Concubinaat en rechtmatig belang», *R.W.*, 1978-79, 1682).

De weg tot deze evolutie werd geëffend door een casatiearrest, waarbij aanvaard werd dat uit een religieus huwelijk (al is dit niet erkend door de wet), voordelen kunnen voortvloeien die *niet noodzakelijk* onwettig zijn en dat de feitenrechter, door vast te stellen dat de band tussen het slachtoffer en zijn bijzit niet in strijd was met de openbare orde of de goede zeden, wettelijk mocht beslissen dat het verlies van deze voordelen een recht op vergoeding deed ontstaan (Cassatie, 26 juni 1967, *R.W.*, 1967-68, 786, *R.G.A.R.*, 1969, nr. 8158, noot J.F.).

Dit arrest werd gevolgd door een tiental beslissingen waarvan de diversiteit duidelijk wijst op de onzekerheid van de feitenrechters: sommige uitspraken kennen namelijk alleen vergoeding toe voor de morele schade (Hof Brussel, 26 februari 1975, *R.G.A.R.*, 1976, nr. 9562, *J.T.*, 1975, 379, noot; Hof Brussel, 16 januari 1980, *Omnia*, 1980, 199; Corr. Hasselt, 23 februari 1979, bevestigd door Hof Antwerpen, 3 januari 1980, *Verz.*, 1980, 193; Corr. Luik, 10 oktober 1977, *R.G.A.R.*, 1980, nr. 10154), andere voor zowel morele als materiële schade (Hof Brussel, 3 november 1967, *Verz.*, 1969, 274, noot R.B., *R.G.A.R.*, 1969, nr. 8308; Hof Brussel, afd. Bergen, 27 juni 1973, *R.G.A.R.*, 1974, nr. 9184; Corr. Brussel, 22 mei 1974, *J.T.*, 1975, 380, vernietigd door Hof Brussel, 26 februari 1975, reeds vermeld, dat alleen morele schade erkent; Rb. Hasselt, 9 juni 1969, *R.W.*, 1972-73, 520; *R.G.A.R.*, 1973, nr. 8959); enkele uitspraken aanvaarden alleen het bestaan van een materiële schade (Hof Brussel, 24 oktober 1974, *R.G.A.R.*, 1976, nr. 9561; Hof Brussel, 10 februari 1972, *Bull. d'Inf. INAMI*, 1973, 37, vermeld door J.L. Fagnart, «Chronique de Jurisprudence», *J.T.*, 1976, 569, nr. 10). Uiteraard zijn er ook nog uitspraken die elke vergoeding weigeren wegens afwezigheid van rechtmatigheid in het gekrenkte belang (Hof Brussel, 8 november 1969, *R.W.*, 1969-70, 626; Hof Brussel, 10 februari 1972, *J.T.*, 1975, 157; Hof Brussel, afd. Antwerpen, 30 maart 1973, *R.G.A.R.*, 1973, nr. 9056 (overspelige bijzit); Rb. Brussel, 27 juni 1972, *J.T.*, 1973, 183; Corr. Brussel, 6 oktober 1972, *J.T.*, 1973, 315; Corr. Turnhout, 8 november 1972, *Turnh. Rechtsl.*, 1973-74, 103).

Wat bij de lezing van deze uitspraken onmiddellijk opvalt is de omstandigheid dat telkens, op één uitzondering na, de toegekende bedragen, zowel voor de morele als voor de materiële schade, bijzonder laag werden gehouden. Als er al een vergoeding wordt toegekend voor materiële schade, wordt het bedrag ervan ex aequo et bono bepaald zonder dat al te veel rekening gehouden wordt met leeftijd, inkomen of stabiliteit van de buiten huwelijk samenwonenden (*anders* het arrest van 27 juni 1973 van het Hof van Brussel, afd. Bergen, dat een kapitalisatieberekening toepast in een geval van personen die sinds 25 jaar samenwoonden). En inderdaad een dergelijke vergoeding kan niet anders dan forfaitair worden vastgesteld: de toestand van de concubinerenden, die geen enkel recht op elkaar kunnen laten gelden, is im-

mers te onzeker, te precair en te onbestendig om van iets meer dan van het verlies van een kans te kunnen gewagen: en zelfs deze kans zal vaak als te onzeker voorkomen om voor enige vergoeding in aanmerking te komen.

Ook voor de morele schade worden bedragen toegekend die merkelijk lager zijn dan die welke doorgaans aan de langstlevende echtgenoot worden toegekend. In de vermelde uitspraken variëren ze van 20.000 tot 75.000fr. met twee eenzame uitschieters tot 100.000fr. We zijn er niet van overtuigd dat dit even billijk is als de bovenvermelde beperking van de voor materiële schade toegekende bedragen. Wij menen dat een van de meest imperatieve regels inzake schadeloosstelling die is welke voor de rechter de verplichting inhoudt de schade en het herstel ervan in concreto, d.w.z. rekening houdend met alle omstandigheden die eigen zijn aan de schadelijder, te begroten. Welnu, als is vastgesteld dat de band tussen de concubinerenden niet strijdig is met de openbare orde en de goede zeden en dat het affectieve belang dat de bijzit bij het leven van zijn partner heeft geen onrechtmatig belang is, als dit nu eenmaal is vastgesteld, vragen wij ons af wat de rechter toelaat te bepalen dat de affectieve schade van de buiten huwelijk samenwonende personen, moet worden begroot op de helft van de morele schade van wettig gehuwden. We kunnen ons niet van het gevoel ontdoen dat men zich wel bereid toont om de nieuwe mogelijkheid, geboden door het speciesarrest van het Hof van Cassatie, jurisprudentieel toe te passen, maar dat hoe dan ook bewust of onbewust de traditionele opvattingen of vooroordelen ten aanzien van het niet erkende buitenechtelijk gezin de rechter ervan weerhouden theoretische rechtsprincipes volledig om te zetten in praktische geldelijke vergoedingen.

Dit blijkt duidelijk o.i. — men sprak zelfs van «une hostilité à peine déguisée» (Fagnart, *o.c.*, nr. 10) — uit een vonnis van de meestal erg vrijgeveige Correctionele Rechtbank te Charleroi die een morele schadevergoeding toekeende aan een overspelig kind bij het overlijden van zijn vader; hoewel het niet in zoveel woorden in het vonnis staat kan men vermoeden dat de rechthebbende een vrouw van 30 à 35 jaar was en dat ze opgevoed was in het gezin van haar overspelige ouders, die in 1940 een religieus huwelijk hadden aangegaan. De morele schade van de dochter, rekening houdend met haar gevoelens van genegenheid en gehechtheid t.o.v. het slachtoffer, haar vader, werd begroot op 40.000fr. (Corr. Charleroi, 3 januari 1977, *R.G.A.R.*, 1980, nr. 10153, vermeld in tabel 2). Dezelfde kamer van dezelfde rechtbank kende in de loop van hetzelfde jaar aan een niet inwonend meerderjarig kind van een wettelijk gehuwde vader 60.000fr. toe (Corr. Charleroi, 10 oktober 1977, *R.G.A.R.*, 1979, nr. 10082); aan een meerderjarige dochter, zelf reeds grootmoeder, werd 55.000fr. toegekend bij het overlijden van de wettelijk gehuwde moeder (Corr. Charleroi, 23 mei 1977, *R.G.A.R.*, 1978, nr. 9914).

b) Morele schade

Hoewel de wetgever in 1804 niet schijnt te hebben gedacht aan het mogelijk bestaan van een extrapatrimoniale schade, is het schadebegrip van art. 1382 B.W. zó algemeen dat het morele leed moet worden erkend als schade in de zin van dit artikel (J. Ronse, *Schade en Schadeloosstelling*, nr. 611; R.O. Dalq, *Traité*, nr. 3421). De

rechtspraak laat er trouwens sinds een eeuw geen twijfel over bestaan dat een niet materiële schade kan worden vergoed met het bij uitstek materiële goed, m.a.w. kan worden begroot in geld. Reeds in 1881 sprak het Hof van Cassatie zich uit in die zin (Cass., 17 maart 1881, *Pas.*, 1881, I, 163). Ook meer recent vindt men in de rechtspraak de goedkeuring van het Hof van Cassatie aangaande het herstel in geld van de morele schade (Cass., 7 december 1970, *Pas.*, 1971, I, 319, *R.G.A.R.*, 1971, nr. 8637).

Om echter, inzake dodelijke ongevallen, voor vergoeding in aanmerking te komen, moet het bewijs worden geleverd of moet minstens het vermoeden bestaan van een affectieve band tussen het slachtoffer en hem die meent vergoedingsgerechtigd te zijn en, zoals we in verband met de rechten van de bijzit hebben gezien, van de krenking van een rechtmatig belang. Principieel bestaat er geen beperking tot de naaste familieleden: elkeen die kan bewijzen dat er een hechte genegenheidsband bestond tussen hem en het slachtoffer, kan het herstel van zijn morele schade vorderen zonder dat de rechter zich gebonden hoeft te voelen door de gebruikelijke jurisprudentiële criteria (in die zin: Cass., 22 december 1975, *R.G.A.R.*, 1978, nr. 9835). In de praktijk zal men nochtans weinig voorbeelden van de toekenning van een vergoeding aan een ander dan een naast familielid vinden en indien de rechter al eens een enkele keer voor deze moeilijkheid geplaatst wordt, zal hij de eis ongegrond verklaren (Hof Luik, 14 mei 1964, *Bull. Ass.*, 1965, 715, dat, bij ontbreken van totaal uitzonderlijke omstandigheden, de eis van een tante afwees; Hof Brussel, 18 maart 1970, *R.W.*, 1969-70, 1826: geen vergoeding bij het verlies van een schoonzoon) of zal hij het probleem uit de weg gaan door enerzijds vast te stellen dat er een genegenheidsband bestond tussen eiser en slachtoffer en door anderzijds «bij gebreke aan enig ander appreciatie-element betreffende de diepte der genegenheid» een vergoeding van een frank toe te kennen aan de neven en de nichten van het slachtoffer (Hof Gent, 29 juni 1973, *Verz.*, 1973, 665, *R.G.A.R.*, 1974, nr. 9205, noot J.F.). Een enkele uitzondering vinden wij in de rechtspraak van 1980: aan de schoonouders van een 32-jarige man werd «gezien hun naburige woonplaats» 5.000fr. in eerste aanleg en zelfs 20.000fr. in hoger beroep toegekend (Corr. Leuven, 28 maart 1980 en Hof Brussel, 15 oktober 1980, Haesendonck en O.M. c/ Joris, onuitgegeven; zie ook verder nr. 3).

Een zelfde vaststelling geldt trouwens ook voor vergoedingen toegekend aan gehuwde en/of niet inwonende zijverwanten, in wier geval de rechtbanken steeds zeer omzichtig te werk zijn gegaan en slechts het bestaan van een morele schade hebben aanvaard indien kon worden aangetoond dat er bijzondere omstandigheden waren die het mogelijk maakten te vermoeden dat beide zijverwanten nader bij elkaar stonden dan men in normale omstandigheden kan verwachten van gehuwde zijverwanten. Uitspraken zoals de volgende zijn dan ook klassiek:

— Rb. Ieper, 28 oktober 1964, *R.G.A.R.*, 1965, nr. 7437: eis ongegrond verklaard omdat niet bewezen is dat de genegenheidsbanden tussen het slachtoffer en de eisers van bijzondere aard waren;

— Hof Gent, 31 oktober 1967, *R.G.A.R.*, 1968, nr. 7961: eis ongegrond: morele schade niet afdoende bewezen want slachtoffer reeds geruime tijd gehuwd en niet samenwonend;

— Hof Gent, 18 oktober 1969, *R.G.A.R.*, 1970, nr.

8366: 10.000 fr. aan inwonende zijverwanten, een frank aan niet-inwonende zijverwanten;

— Hof Brussel, 6 april 1970, *R.G.A.R.*, 1970, nr. 8536: eis van niet-inwonende zijverwanten afgewezen bij gebreke aan bijzondere omstandigheden;

— Corr. Luik, 15 december 1969, *Verz.*, 1970, 708: eis ongegrond aangezien de aard van de schade van de sinds verschillende jaren niet inwonende zijverwanten te onrechtstreeks is;

— Hof Brussel, 30 september 1970, *R.G.A.R.*, 1971, nr. 8567: het element van bloedverwantschap is op zich onvoldoende om de toekenning van een vergoeding wegens morele schade te rechtvaardigen;

— Hof Antwerpen, 17 maart 1975, *R.W.*, 1974-75, 2349: eis ongegrond aangezien geen speciale band van genegenheid is bewezen;

en tenslotte nog dit pareltje:

— Hof Brussel, 26 april 1978, *Omnia*, 1978, 525: «La dignité des autres parties civiles (de niet inwonende broers en zusters) ne se trouvera respectée qu'en considérant que la douleur pour la perte de leur soeur sera justement reconnue et réparée par l'allocation de la somme symbolique de un franc.»

Vergeefs zoeken we echter nu in onze tabellen van dit en van vorig jaar nog naar dergelijke o.i. redelijke uitspraken.

In de recente rechtspraak stellen we integendeel vast dat, zo het wel waar is dat er nog geen vergoeding wordt toegekend aan bloedverwanten in de derde graad, vele rechtbanken steeds minder belang schijnen te hechten aan het allereerste vereiste tot de vergoedbaarheid van een morele schade, nl. aan het bestaan van een diepe genegenheidsband, een hechte gebondenheid. Dat men dit bestaan kan vermoeden tussen personen die in gezinsverband leven laat geen twijfel; als het familielid-schadelijder daarentegen al geruime tijd het gezin heeft verlaten en zijn eigen gezin heeft gesticht, kan men echter niet ontkennen dat, naarmate de betrekkingen schaarser worden, de genegenheid meer en meer wordt overgedragen op de eigen gezinsleden, dat de gehechtheid aan de vaak eveneens gehuwde zijverwanten grotendeels teloorgaat en dat er derhalve geen vergoedbare morele schade ontstaat bij het overlijden van een broer of zuster. Toch blijkt uit geen een van de uitspraken die vermeld staan in onze laatste twee kronieken, of de rechter onderzocht heeft of er bijzondere omstandigheden waren en of hij zich ook maar even de vraag heeft gesteld of in de concrete omstandigheden, waarover hij te oordelen had, er enig ernstig vermoeden kon bestaan dat er tussen de eiser en het slachtoffer een zodanige genegenheidsband had bestaan dat er een aanleiding was om de morele schade met iets meer dan een symbolische frank te vergoeden.

Dat het recht in aard en functie sociaal is en samen met de maatschappij moet evolueren staat vast. Het is in die zin dat, binnen de perken van de redelijkheid, de evolutie i.v.m. de rechten van de bijzit moeten worden bekeken; het is in die zin ook dat men zich moet afvragen of betrekkingen, die gisteren nog in strijd met de goede zeden waren, morgen misschien niet de basis van een eis wegens morele schade zullen vormen! Een dergelijke evolutie mag echter in geen geval tot gevolg hebben dat ook de parameters die de graad van de smart bepalen gewijzigd kunnen worden: wiens belang gisteren onrechtmatig voorkwam, kan vandaag een rechtmatig belang hebben, maar

wie gisteren geen morele schade leed, ondergaat deze vandaag evenmin!

Trouwens rond het probleem van het herstel van de morele schade in zijn geheel blijft bij velen een gevoel van onbehagen hangen waarvan men regelmatig de uiting vindt in rechtspraak en rechtsleer. Hoewel het probleem van de al dan niet begrootbaarheid in geld voorbijgestreefd is en de morele schade een van de standaardbegrippen in onze rechtspraak is geworden, blijft men zich toch afvragen of de geldelijke tegenwaarde, vastgesteld volgens de tarieven van de rechtspraak, niet zózeer onaangepast is aan de schade dat ze eigenlijk elke bestaansreden verliest en of de vordering van een meer dan symbolische som geld als herstel van een uitsluitend morele smart niet wordt toegekend op grond van beschouwingen die meer met de traditie dan met de rede hebben te maken. We verwijzen hiervoor o.a. naar de middelen tot cassatie in het reeds vermelde cassatiearrest van 7 december 1970, naar het eveneens reeds aangehaalde arrest van het Hof van Beroep van Brussel van 26 april 1978 en vooral naar het pathetisch achterhoedegevecht van prof. A. Tunc in een noot onder Cass., 10 oktober 1972, *J.T.*, 1973, 163 (ook in *R.W.*, 1972-73, 718 en *R.G.A.R.*, 1973, nr. 9001), welk arrest betrekking heeft op een familiaal griezelveerhaal waarin een zoon en kleinkinderen morele schadevergoeding vorderen van een vader die in een verkeersongeval de dood van zijn schoondochter had veroorzaakt.

Dat de werkelijke rol van de vergoeding er een is van genoegdoening en dat ze tot doel heeft de smart te verlichten, kan men allicht begrijpen — hoewel ook meer om redenen van traditionele dan van redelijke aard! — wanneer het gaat om een vergoeding wegens morele schade tijdens een langdurige tijdelijke arbeidsongeschiktheid, die het gevolg is van *zware en pijnlijke* kwetsuren: de vergoeding staat dan gelijk met de bloemen of het fruit die men aan een zieke aan zijn ziekenhuisbed brengt en die, als magere troost, wellicht de schade en de pijn niet wegnemen, maar ze toch verlichten en even doen vergeten. Heel wat minder evident wordt het wanneer het slachtoffer gewag maakt van morele schade bij banale kwetsuren waarvoor enkele dagen of weken arbeidsongeschiktheid worden toegekend door de behandelende geneesheer. Want wat zijn hier in *concreto* de «pijnen en smarten»?

Ondergetekende spreekt toevallig uit eigen ondervinding en heel erg in *concreto* dus. Op het ogenblik dat ik deze tekst zit te schrijven, heb ik enkele dagen geleden mijn kuitbeen gebroken en ligt mijn onderbeen in het gips; de geneesheer schreef zes weken arbeidsongeschiktheid voor. Ik zit nu rustig en pijnloos thuis in een zachte zetel met hoofdsteun, het been op een kussen, met een evergreen muziekje op de achtergrond, een kopje koffie bij de hand en bevrijd van alle kantoorproblemen. Nu vraag ik U, rechter, of ik, in alle ernst en zonder blijk te geven van diepgewortelde *immorele* gevoelens, voor deze in se banale en pijnloze kwetsuur gewag kan maken van enige *morele* schade tenzij van die welke overeenstemt met één enkele onrustige nacht en met pijnen en smarten die niet langer dan de nodige tijd om mijn been voorlopig te spal- ken hebben geduurd. Zult U mij hierop antwoorden dat, zelfs zo het waar is dat de pijn niet zó erg is geweest, ik toch wel wat hinder zal hebben ondervonden van het gips en wel wat gehandicapt zal zijn geweest door de krukken en zult U, «ex aequo et bono» oordelende, het minimale tarief van 200fr. per dag toewijzen, hierbij uit het oog

verliezend dat deze verplichte rustperiode eerder een rustige vakantie betekent dan een pijnlijk herstelverlof? En als de geneesheer nu zo welwillend is mijn volledige «arbeidsongeschiktheid» te verlengen met 6 weken à 50%, 6 weken à 25% en 6 maanden à 10%, zult U mij dan een kadootje geven van ongeveer 20.000fr.? En als ik na een week weer naar kantoor ga met een loopgips en als dat in conclusie dan heet dat «het slachtoffer ten koste van een grote fysieke inspanning en ondanks de zware last van het gips en de ernstige handicap van zijn twee krukken toch zijn normale taak volbracht», zal ik dan bovendien ook nog, ondanks de afwezigheid van inkomstenverlies, vergoed worden voor mijn in concreto onbestaande materiële schade? En als mijn auto beschadigd werd in het ongeval, zal ik dan als toemaatje ook nog een paar duizend frank gebruiksderiving krijgen? En moet ik dan, zonder lachen, doen alsof ik me billijk behandeld voel of mag ik integendeel vinden dat de weegschaal van Justitia mijn pijnen en smarten wel erg zwaar woog en dat het me, in zoverre ik er geen blijvende hinder van ondervind, voor die prijs nóg wel eens mag overkomen?

Indien we niet begrijpen waarom een morele schadevergoeding wordt toegekend voor banale kwetsuren met een arbeidsongeschiktheid van korte duur, dan is het ons al evenmin duidelijk hoe blijvende lichamelijke pijnen kunnen worden omgezet in een geldelijke vergoeding. De rechtspracticus die van een ernstig verwond slachtoffer reeds vaak de klassieke opmerking heeft gehoord dat het boven de vergoeding, hoe belangrijk ook, de voorkeur zou hebben gegeven aan een ongeschonden lichaam, zal wel moeten twijfelen aan de waarde van de morele schadevergoeding, *ver-goed-ing* die moet dienen om iets terug «goed» te maken of minstens om de smart te verlichten en in die mate de schade te herstellen. Zal immers het slachtoffer, als het enkele jaren na de toekenning van de vergoeding een pijnscheut voelt, die pijn als lichter ervaren met een dankbare herinnering aan de verzekeraar die hem destijds een geldsom betaalde die als voorwerp had «l'al- légement d'une douleur, d'un chagrin ou de quelqu'autre préjudice moral» (Cass., 10 oktober 1972, reeds vermeld)? Of moet men integendeel het besluit onderschrijven van een studie, die prof. A. Tunc in zijn reeds vermelde noot aanhaalt, nl. dat de meerderheid van hen die geld ontvangen ter schadeloosstelling van een moreel leed, hieraan geen aandacht besteden, de globale som, die ze ontvangen, in haar geheel beschouwen en toegeven dat de vergoeding niets aan hun gevoelens verandert (J. O'Connell and R.J. Simon, «Payment for Pain and Suffering. Who wants what, when and why?», 1972, p. 22 en 26-27).

Helemaal onbegrijpelijk wordt bij het verlies van een geliefd wezen niet zozeer de toekenning, maar vooral de vordering tot toekenning van een vergoeding die deze affectieve schade zou moeten herstellen, die dit onherstelbaar verlies zou moeten verlichten. Hoe kan het anders dan ergerlijk klinken in de oren van de rechter aan wie gevraagd wordt het verlies van een kind voor de ouders te gelde te maken? Wellicht moet men als rechthebbende ouder een zekere morele en sociale standing hebben bereikt om van een dergelijke vordering af te zien (zoals sommige verzekeraars het wel eens hebben meegemaakt) of om de toegekende som af te staan aan een liefdadigheidsinstelling.

De vordering en de toekenning van een vergoeding wegens morele schade maken echter zozeer deel uit van onze

gebruiken en van onze tradities dat men zich geen vragen meer stelt omtrent de morele rechtvaardiging van een dergelijke eis en dat wij — rechters, advocaten, verzekeraars — zonder verdere overwegingen naar ons tarief grijpen en automatisch op het menselijk lijden, spoedig omgezet in menselijke hebzucht en Belgische Staatsfondsen, het prijsetiket kleven dat wij vinden onder de titel «overlijden - kind - niet/wel inwonend». Maar hoe het te gelde maken van het morele leed sommigen ook tegen de borst zal stuiten, men kan niet ontkennen dat de schade werkelijk bestaat en dat de moeilijkheid om haar te begroten en om haar om te zetten in een per definitie onvolmaakte geldelijke vergoeding de vergoedingsverplichting niet doet verdwijnen, zelfs zo de eis tot schadevergoeding voor velen zijn moreel aspect verloren zal hebben en uitgegroeid zal zijn niet tot een symbolische genoegdoening, zoals men zou mogen verwachten, maar tot niets meer dan «une question de gros sous».

c) De gesubrogeerde arbeidsongevallenverzekeraar

1° Art. 47 van de Arbeidsongevallenwet van 10 april 1971 bepaalt dat de arbeidsongevallenverzekeraar gesubrogeerd is in de rechten van het slachtoffer of van zijn rechthebbenden tot beloop van wat hij betaald heeft en van een bedrag gelijk aan het kapitaal dat de waarde van de jaarlijkse vergoeding of rente vertegenwoordigt. Met alleen deze wettekst bij de hand zou men kunnen beweren dat het representatief kapitaal, dat de wetsverzekeraar subrogatoir mag terugvorderen, kan worden berekend op een andere wijze dan volgens de schalen E of F die door de wetgever zijn opgelegd aan de wetsverzekeraar: men zou immers kunnen staande houden dat «het kapitaal dat de waarde van de jaarlijkse vergoeding of rente vertegenwoordigt», niet noodzakelijk moet worden berekend met de coëfficiënten gehaald uit de wettelijke schalen, maar dat deze berekening evenzeer kan gebeuren door middel van de Levie-coëfficiënten of de vaste annuïteiten-coëfficiënten. Zo heeft het Hof van Beroep te Brussel reeds verschillende malen begrippen van het gemene recht vermengd met begrippen uit de arbeidsongevallenwetgeving om alzo de subrogatoire vordering van de wetsverzekeraar tot een lager bedrag dan het wettelijk representatief kapitaal te beperken. Inzake dodelijke ongevallen betekent dit uiteraard een verlies voor de arbeidsongevallenverzekeraar omdat zijn samenstellend kapitaal in deze materie doorgaans lager is dan het gemeenrechtelijk kapitaal en hij dus terecht zou mogen menen dat het wettelijk equivalent van de door hem te betalen renten in zijn geheel mag worden toegerekend op het kapitaal gemeen recht. Toch heeft het hof de vordering van de arbeidsongevallenverzekeraar beperkt tot een arbeidsongevallenrente fictief geconstitueerd tot 65 jaar, tot een arbeidsongevallenrente gekapitaliseerd tot 65 jaar met een gemeenrechtelijk coëfficiënt of nog tot 30% van het kapitaal gemeen recht.

Deze uitspraken werden alle vernietigd met de overweging dat enerzijds de arbeidsongevallenrente, berekend op 30% van het jaarloon en betaalbaar tot het overlijden van de weduwe en anderzijds de gemeenrechtelijke vergoeding, berekend op basis van het loon ten tijde van het ongeval onder aftrek van de kosten tot persoonlijk onderhoud en met inachtneming van de waarschijnlijke lucratieve levensduur van het slachtoffer, twee vergoedingswijzen, de ene een forfaitaire, de andere een volledige,

vormen van een zelfde materiële schade en dat derhalve de arbeidsongevallenverzekeraar zijn vordering kan instellen tot terugbetaling van het geheel van het kapitaal dat hij voor de lijfrente heeft samengesteld, uiteraard beperkt tot het gemeenrechtelijk kapitaal (Cass., 25 mei 1959, *R.G.A.R.*, 1960, nr.6523, noot S. Rouffy; Cass., 9 november 1967, *R.G.A.R.*, 1968, nr.8146, noot S. Rouffy; Cass., 11 januari 1979, *R.W.*, 1978-79, 2593). Met dezelfde overwegingen werd ook een arrest vernietigd van het Hof van Beroep te Gent dat het door de arbeidsongevallenverzekeraar terug te vorderen kapitaal had gereduceerd tot het bedrag van de arbeidsongevallenrente vermenigvuldigd met het aantal jaren lucratieve overlevingsduur (Cass., 17 februari 1976, *Pas.*, 1976, I, 669).

In een in onze tabellen vermelde uitspraak past het Hof van Beroep te Brussel nu een andere berekeningswijze toe, die in het verleden nog niet werd onderworpen aan de controle van het Hof van Cassatie, maar die zonder twijfel evenals de hierboven vermelde berekeningswijzen moet worden verworpen (Hof Brussel, 15 oktober 1980, in zake Haesendonk t/ Joris, onuitgegeven — zie ook verder nr. 6). Deze berekening bestaat erin enerzijds van het gemeenrechtelijk kapitaal de bijdrage van de arbeidsongevallenverzekeraar af te trekken en deze bijdrage gedeeltelijk te berekenen volgens gemeenrechtelijke principes, zodat een kleiner dan het representatief arbeidsongevallenkapitaal wordt toegerekend op de gemeenrechtelijke vergoeding en anderzijds aan de arbeidsongevallenverzekeraar tóch zijn representatief kapitaal, beperkt tot het gemeenrechtelijk kapitaal, toe te kennen. U begrijpt het niet? Wel, volg dan even de onderstaande uiteenzetting die een voorbeeld is van hoe het niet moet.

Het hof diende de schade te begroten van de weduwe van een man die 32 jaar en 5 maanden oud was ten tijde van het ongeval en 32 jaar en 7 maanden ten tijde van het overlijden en die op dat ogenblik dus een lucratieve overlevingsduur had van 32 jaar en 5 maanden. In plaats van uit te rekenen wat het werkelijk loonverlies is geweest tijdens de 2 maanden durende tijdelijke arbeidsongeschiktheid en daarna te kapitaliseren met een coëfficiënt gelijk aan een lucratieve overlevingsduur van 32 jaar en 5 maanden, kapitaliseert het hof het inkomstenverlies meteen alsof er een lucratieve overlevingsduur was van 33 jaar. En dat scheelt een hele slok in de borrel!

Het aldus naar gemeen recht berekend kapitaal dat de B.A.-verzekeraar zou moeten betalen aan de weduwe indien er geen arbeidsongevallenverzekeraar zou zijn beloopt 3.072.384fr. Maar er is wél een arbeidsongevallenverzekeraar en diens af te trekken bijdrage moet nu volgens het hof (en trouwens ook in eerste aanleg: Corr. Leuven, 28 maart 1980, *onuitgegeven*) op de volgende wijze berekend worden:

- Vergoedingen betaald tijdens de tijdelijke arbeidsongeschiktheid 63.648
- 1/3 in kapitaal 798.497
- de waarde van de overige 2/3 van de arbeidsongevallenrente gekapitaliseerd met een vaste annuïteiten-coëfficiënt à 5% in acht genomen de vermoedelijke overlevingsduur van het slachtoffer, zijnde 39 jaar (in eerste aanleg: vaste annuïteiten-coëfficiënt à 6% en vermoedelijke overlevingsduur van de weduwe, zijnde 49 jaar) 1.351.558
- de waarde van de jaarlijkse rente aan de 6

jaar oude zoon, gekapitaliseerd met een vaste annuïteiten-coëfficiënt à 5% over een duurtijd van 12 jaar

527.942

2.741.645

Rekening houdend met deze hybride toerekeningswijze wordt aan de weduwe toegekend 3.072.384fr. (gemeenschappelijk kapitaal) - 2.741.645fr. (de zogezegde bijdrage van de arbeidsongevallenverzekeraar) = 330.739fr.

Men heeft onmiddellijk de volgende anomalieën bemerkt:

— Van een geactualiseerd kapitaal (de gemeenschappelijke vergoeding bij overlijden) wordt een niet te actualiseren bedrag (vergoeding T.A.O.) afgetrokken.

— De waarde van de 2/3 arbeidsongevallenrente wordt niet in haar geheel, zoals berekend volgens de schalen eigen aan de arbeidsongevallenwetgeving, afgetrokken, maar integendeel geactualiseerd door middel van een gemeenschappelijke coëfficiënt à 5% op basis van de overlevingsduur van het slachtoffer, hoewel een arbeidsongevallenrente bij overlijden niets heeft te maken met de overleving van het slachtoffer, wel met die van de weduwe waaraan de lijfrente uitgekeerd wordt.

— Het derde in kapitaal wordt wel in zijn geheel, zoals berekend volgens de schalen eigen aan de arbeidsongevallenwetgeving, toegerekend. Nochtans is dit kapitaal berekend volgens de arbeidsongevallenschaal F en zijn de coëfficiënten in deze schaal vastgesteld op basis van een kapitalisatie à 4% i.p.v. 5%, van een sterftetafel i.p.v. vaste annuïteiten en van de vermoedelijke overlevingsduur van de rechthebbende i.p.v. deze van het slachtoffer.

— Dezelfde bemerkingen mutatis mutandis voor de rente aan de zoon.

Aangezien nu het op de gemeenschappelijke vergoeding toe te rekenen bedrag 2.741.645fr. bedraagt, zou men logischerwijze mogen verwachten dat aan de arbeidsongevallenverzekeraar hetzelfde bedrag van 2.741.645fr., verhoogd met begrafenis- en andere kosten, zou worden toegekend. Het hof gaat echter op een andere manier tewerk; men berekent nl. het totaal van de bedragen die de arbeidsongevallenverzekeraar als voorlopige vergoeding na het overlijden en als 1/3 in kapitaal aan de weduwe en aan het kind heeft betaald en van het kapitaal dat hij moet constitueren. Dit totaal, merkt het hof op, is hoger dan wat aan de weduwe naar gemeen recht uit hoofde van loonverlies, te weten 3.072.384fr. werd toegekend, zodat «aan de arbeidsongevallenverzekeraar aldus toekomt 3.072.384 fr.».

In de samenvatting van de aan de verschillende partijen toegekende vergoedingen worden aan dit laatste bedrag, naast de begrafenis- en andere kosten, nog de uitkeringen ten bedrage van 63.648 fr. tijdens de tijdelijke arbeidsongeschiktheid toegevoegd, zodat men dus uiteindelijk voor de volgende totaal onmogelijke toestand staat:

- Naar gemeen recht wordt toegekend	3.072.384
- Hiervan krijgt de weduwe	330.739
- en de arbeidsongevallenverzekeraar	
3.136.032 + 63.648	3.136.032
- zodat de B.A.-verzekeraar naar gemeen recht betaalt	3.466.771

Het lijkt ons duidelijk dat in dit geval de gemeenschappelijke vergoeding had moeten worden gesplitst in twee

delen, een eerste met betrekking tot de tijdelijke arbeidsongeschiktheid, en een tweede met betrekking tot de schade uit overlijden.

De op deze beide gedeelten toe te rekenen bijdrage van de arbeidsongevallenverzekeraar, berekend naar wat deze in werkelijkheid heeft betaald in T.A.O. en naar het kapitaal dat volgens de aan de arbeidsongevallen eigen kapitalisatiemethode de weduwerente vertegenwoordigt, had in haar geheel, alleen beperkt tot de naar gemeen recht berekende vergoeding, moeten worden toegekend aan de arbeidsongevallenverzekeraar. De verzekeraar B.A. verzag zich in cassatie.

2° In een arrest van het Hof van Beroep te Antwerpen is eveneens i.v.m. de eventuele beperking van het subrogatierecht van de arbeidsongevallenverzekeraar een probleem gerezen dat tot op heden nog niet behandeld werd door het Hof van Cassatie. Het Hof te Antwerpen had er nl. over te oordelen of in een geval van blijvende invaliditeit de arbeidsongevallenverzekeraar zijn subrogatoire vordering kan uitoefenen tot beloop van het bedrag gelijk aan het kapitaal dat de jaarlijkse rente voorstelt en vooral of hij hiervoor de berekening van het kapitaal gemeen recht mag baseren op een hoger loon dan het basisloon arbeidsongevallen. Het hof besliste op de klassieke manier dat de arbeidsongevallenverzekeraar gesubrogeerd is in de rechten van het slachtoffer tot beloop van zijn representatief kapitaal binnen de perken van het gemeenschappelijk vastgesteld vergoedingskapitaal, op welke loonbasis ook dit kapitaal berekend zij (Hof Antwerpen, 2 april 1980, R.G.A.R., 1980, noot J. Schrijvers; zie ook verder nr. 20).

Het probleem is belangrijk: bij een ernstige blijvende invaliditeit die naar gemeen recht door middel van de kapitalisatiemethode vergoed wordt, is normaliter het gemeenschappelijk kapitaal lager dan het arbeidsongevallenkapitaal omdat de coëfficiënten van de arbeidsongevallenschalen rekening houden met een lagere rentevoet en met een levenslange uitkering. Een voorbeeld: voor een slachtoffer van 30 jaar met een blijvende invaliditeit van 20% en een basisloon van 500.000fr., zal het kapitaal berekend volgens schaal F bedragen:

20% x 500.000 x 20,0309 = 2.003.090

Het kapitaal gemeen recht, berekend op basis van hetzelfde loon, met een vaste annuïteitencoefficiënt à 5% en een lucratieve levensduur van 35 jaar zal bedragen:

20% x 500.000 x 16,3742 = 1.637.420

Aangezien het kapitaal wet hoger is dan het kapitaal gemeen recht, komt het bedrag van 1.637.420fr. in zijn geheel toe aan de arbeidsongevallenverzekeraar. Maar indien op het tijdstip dat de vergoeding naar gemeen recht moet worden vastgesteld, het loon van het slachtoffer gestegen is tot 650.000fr., dan zal het kapitaal gemeen recht bedragen:

20% x 650.000 x 16,3742 = 2.128.646

en nu kan volgens de klassieke theorie het volledig representatief kapitaal van 2.003.090 fr. toegerekend worden op het kapitaal gemeen recht.

Het arrest waarvan sprake werd gepubliceerd in R.G.A.R., met een noot waarin we het standpunt verdedigen, op grond van de reeds vermelde cassatiearresten, van de wetgeving en vooral van de parlementaire stukken, dat de subrogatie van de wetsverzekeraar beperkt is tot de vergoeding gemeen recht die dezelfde schade dekt als de wet op de arbeidsongevallen en dat, aangezien in het aan-

gehaalde voorbeeld de schade wet slechts gedekt is tot een basisloon van 500.000fr. de subrogatie ook moet beperkt blijven tot een gemeenrechtelijk vastgesteld kapitaal op basis van dezelfde 500.000fr.

3° Om dezelfde reden, nl. omdat de subrogatie van de arbeidsongevallenverzekeraar beperkt is tot de gemeenrechtelijke vergoeding die betrekking heeft op dezelfde schade als die welke gedekt is door de arbeidsongevallenverzekeraar, kan deze verzekeraar geen rechten doen gelden op vergoedingen voor extra-professionele schade (Cass., 31 maart 1969, *R.G.A.R.*, 1970, nr. 8546; Cass., 30 september 1974, *R.G.A.R.*, 1975, nr. 9406, noot S. Rouffy), noch, inzake dodelijke ongevallen, op vergoedingen voor post-professionele schade (Cass., 3 januari 1969, *J.T.*, 1969, 526; Cass., 3 maart 1969, *Verz.*, 1969, 373, noot V.H.; inzake vergoedingen voor post-professionele schade bij blijvende invaliditeit schijnt het Hof een andere houding aan te nemen: Cass., 22 juni 1971, *R.G.A.R.*, 1972, nr. 8923, noot J.F.). Het is in een vergelijkbaar verband, nl. het subrogatierecht van het ziekenfonds, dat D. Simoens in naar wat wij denken een juweeltje van een neologisme te zijn gewag maakt van een vergoeding voor verlies van «extra-agorale» activiteiten (*Revue Belge de Sécurité Sociale*, 1979, 491).

De regel dat vergoedingen voor extra-professionele schade niet mogen worden toegekend aan de arbeidsongevallenverzekeraar, werd ten onrechte niet toegepast door een in de tabellen vermeld arrest (Hof Gent, 29 januari 1980, *R.G.A.R.*, 1980, nr. 10271, noot J. Schryvers; zie ook verder nr. 8).

4° Inzake vergoedingen voor tijdelijke arbeidsongeschiktheid beperkte men eveneens het subrogatierecht van de arbeidsongevallenverzekeraar tot een lager bedrag dan datgene dat hijzelf had betaald aan het slachtoffer. Aan de verzekeraar werd nl. een vergoeding op basis van het nettoloan toegekend omdat ten tijde van het ongeval in 1974 vergoedingen voor tijdelijke arbeidsongeschiktheid niet belastbaar waren en omdat de tegenwaarde van de sociale lasten slechts kan worden teruggevorderd indien de niet-betaling ervan nadeel zou hebben berokkend aan het slachtoffer, wat volgens de uitspraak niet het geval was (Hof Brussel, 1 februari 1979, *R.G.A.R.*, 1980, nr. 10187, noot; anders, maar om andere redenen: Hof Gent, 13 november 1978, *R.W.*, 1979-80, 134; zie ook verder nr. 30).

Als men staande houdt dat een slachtoffer zelf in geval van tijdelijke arbeidsongeschiktheid slechts rechten kan laten gelden op een vergoeding waarbij, bij de begroting, rekening moet worden gehouden, enerzijds met de sinds 1975 slechts gedeeltelijke belastbaarheid van de vergoeding en anderzijds met de afwezigheid van enig verlies inzake sociale voordelen, dan zal men natuurlijk, omdat de arbeidsongevallenverzekeraar niet meer kan vorderen dan het slachtoffer in wiens rechten hij is getreden, geneigd zijn aan te nemen dat ook in de begroting van de vergoeding die aan de arbeidsongevallenverzekeraar toekomt, rekening moet worden gehouden met deze zelfde overwegingen. Bovendien wijst art.47 van de Arbeidsongevallenwet, zoals gewijzigd door de wet van 7 juli 1978, in dezelfde richting: arbeidsongevallenverzekeraar kan zijn vordering tegen de aansprakelijke instellen op dezelfde wijze als het slachtoffer het zou hebben kunnen doen bij niet-vergoeding overeenkomstig de arbeidsongevallenwetgeving.

Toch geloven wij niet dat deze oplossing de juiste is: inderdaad durven we te beweren dat de gemeenrechtelijke toestand van het slachtoffer van een arbeidsongeval niet dezelfde is als de gemeenrechtelijke toestand van een slachtoffer van een gemeenrechtelijk ongeval.

We bedoelen het volgende: in een gemeenrechtelijk ongeval behoudt het slachtoffer, door de gelijkschakeling van niet-gewerkte dagen met arbeidsdagen, de voordelen van de sociale wetgeving ondanks het feit dat er geen sociale bijdragen gestort worden; opdat echter bij een arbeidsongeval de sociale voordelen behouden blijven, moeten de sociale bijdragen wel gestort worden en moeten ze bovendien — en dit is belangrijk — betaald worden door het slachtoffer. Inderdaad art. 43 van de Arbeidsongevallenwet bepaalt immers duidelijk dat de door een arbeidsongeval *getroffene* verplicht is de krachtens de sociale-zekerheidswetten *verschuldigde bijdragen te betalen*. In art.31 van het K.B. van 21 december 1971 houdende de uitvoeringsmodaliteiten wordt nogmaals herinnerd aan deze verplichting opgelegd aan het slachtoffer en het is dus niet de arbeidsongevallenverzekeraar die, zoals de noot onder het besproken arrest verkeerdelijk vermeldt, krachtens zijn eigen wettelijke verplichtingen de sociale bijdragen betaalt; het is slechts voor de eenvormigheid en het gemak van de inning dat art.32 van het uitvoerings-K.B. de arbeidsongevallenverzekeraar oplegt de sociale bijdragen in te houden en door te storten aan het R.I.Z.I.V.

Qua sociale bijdragen verschilt de toestand van het slachtoffer van een gemeenrechtelijk ongeval dus totaal van die van het slachtoffer van een arbeidsongeval. In het eerste geval betaalt de getroffene geen bijdragen en kan hij ze dus niet terugvorderen, in het tweede geval betaalt het slachtoffer ze wel en kan de getroffene — of beter de gesubrogeerde wetsverzekeraar — ze wel terugvorderen.

Wat het fiscale aspect van de vergoedingen voor tijdelijke arbeidsongeschiktheid betreft, was tot in 1974 de toestand van het slachtoffer evenzeer verschillend al naargelang het een arbeidsongeval of een gemeenrechtelijk ongeval betrof. In de wet op de fiscale hervorming van 1962 had de wetgever nl. vergeten in de bepaling van de belastbare inkomsten de vergoedingen voor een tijdelijke arbeidsongeschiktheid, toegekend aan een loon- of weddetrekkende, op te nemen. Nadat op het einde van de jaren '60 de vergetelheid van de wetgever begon door te dringen in de rechtbanken en het Hof van Cassatie enkele malen had bevestigd dat vergoedingen voor tijdelijke arbeidsongeschiktheid inderdaad niet belastbaar waren, had deze vaststelling en de afwezigheid van verlies van sociale voordelen tot gevolg dat de rechtspraak de gemeenrechtelijke tijdelijke arbeidsongeschiktheid overwegend op nettobasis vergoedde. De sociale uitkeringen, o.a. de ziekte- en invaliditeitsvergoedingen, de werkloosheidsvergoedingen en arbeidsongevallenvergoedingen, werden echter door het oude art.41, §2, W.I.B. wel belastbaar gesteld indien deze vergoedingen het herstel beoogden van een inkomstenverlies van 80% of méér. In de programmawet van 5 januari 1976 werd dezelfde regel nog als overgangsmaatregel in werking gehouden voor de inkomsten 1975. Dit hield dus in dat de getroffene tot 1974 geen belasting betaalde bij een gemeenrechtelijk ongeval, maar dat hij tot 1975 wel belasting verschuldigd was indien hij 100% arbeidsongeschikt was ten gevolge van een arbeidsongeval. In dit laatste geval kon dus het slachtoffer

— of, weer, beter de gesubrogeerde wetsverzekeraar — die belasting terugvorderen.

Fiscaal is de toestand nu, in 1980, zo dat alle vervangingsinkomens, of deze nu afkomstig zijn uit de sociale sector of uit het gemene recht, worden opgenomen in het *bruto* belastbaar inkomen.

Anderzijds is op *al* deze vergoedingen een speciaal abattement van maximum 129.999 fr. (inkomsten 1979, belastingjaar 1980) van toepassing, een abattement dat in de *netto* belastbare inkomsten de zwaarst belaste top wegneemt en dat derhalve de verkrijgers van vervangingsinkomsten een belangrijk fiscaal voordeel in de hand speelt, waarmee zonder twijfel, indien men in concreto wil oordelen, rekening moet worden gehouden in de begroting van de schade naar gemeen recht.

Dit abattement betekent echter geen vrijstelling: de vervangingsinkomens blijven belast, zij het dan dat ze gedeeltelijk gedetaxeerd worden. Dit wil zeggen dat de forfaitaire bedrijfsvoorheffing van 11% die door de arbeidsongevallenverzekeraar wordt toegepast, doorgaans lager zal zijn dan de uiteindelijk op de vergoeding verschuldigde belasting en dat de belastingplichtige tijdens het belastingjaar nog een opleg zal moeten betalen (behalve in extreme gevallen van grote gezinnen of van zeer lage inkomsten). Het betekent in elk geval dat doorgaans de voorheffing van 11% begrepen zit in de door het slachtoffer te betalen belasting op de vergoeding en dat het slachtoffer en derhalve ook de gesubrogeerde arbeidsongevallenverzekeraar een verhaalsrecht heeft voor het bedrag van deze belasting.

Kortom, het komt erop neer dat de arbeidsongevallenverzekeraar zijn subrogatoire vordering betreffende de tijdens de tijdelijke arbeidsongeschiktheid uitgekeerde vergoedingen kan uitoefenen voor het volledige brutobedrag van zijn vergoedingen aangezien het slachtoffer hierop zowel sociale bijdragen als — zij het dan verminderde — belastingen moet betalen.

d) Bruto - Netto?

1° Tijdelijke arbeidsongeschiktheid

We schreven hierboven reeds dat, rekening houdend met de niet-belastbaarheid van vergoedingen voor tijdelijke arbeidsongeschiktheid van loon- en weddetrekkenden en met het ontbreken van verlies inzake sociale voordelen, de rechtspraak onder het stelsel van de fiscale wet van 1962 de vergoedingen voor tijdelijke arbeidsongeschiktheid overwegend begrootte op een nettobasis, d.w.z. onder aftrek van de op het bedrijfsinkomen verschuldigde belasting en van de sociale bijdragen. Met de programmawet van 5 januari 1976 herstelde de wetgever zijn vergetelheid en maakte hij de (gemeenrechtelijke) vervangingsinkomens die het *volledig* herstel van een tijdelijke inkomstenderving beoogden belastbaar, juist zoals gewone bedrijfsinkomsten. De nieuwe fiscale wetgeving drong slechts met een zekere vertraging door tot in de rechtszalen en men ging nog geruime tijd voort met netto vergoedingen toe te kennen (Hof Brussel, 25 februari 1976, in zake *Elsen t/ Massan*, *onuitgegeven*; Corr. Hasselt, 26 maart 1976, O.M. en Maes t/ Nijs, *onuitgegeven*; Corr. Luik, 1 maart 1977, *Omnia*, 1977, 491; Corr. Marche-en-Famenne, 16 maart 1977, *Omnia* 1977, 493; Kh. Kortrijk, 27 mei 1977, Prov. Oost-Vlaanderen t/ Mij. D.,

onuitgegeven). Overwegend werden echter vanaf het gerechtelijk jaar 1976-77 de vergoedingen begroot op bruto-basis al dan niet onder aftrek van de sociale bijdragen.

Inmiddels had de wetgever echter gemerkt dat hij een onevenwichtige toestand had gecreëerd tussen de normaal belastbare vergoedingen tot *volledig* herstel van een inkomstenderving en de sociale of gemeenrechtelijke vervangingsinkomens die een *gedeeltelijk* herstel beoogden en die een speciaal abattement genoten. Onevenwichtige toestand omdat b.v. een gedeeltelijke vergoeding toegekend bij een gedeelde aansprakelijkheid onderworpen was aan een gunstiger fiscaal regime dan een volledige vergoeding of nog omdat het zou volstaan hebben een vergoeding te vorderen van 90 of zelfs 99,5% van het loonverlies om te kunnen profiteren van het gunststelsel. Ook inzake vergoedingen voor blijvend inkomstenverlies alsmede wegens arbeidsongeval waren er allerlei anomalieën ontstaan die de wetgever ertoe hebben aangezet in de financierwet van 29 november 1978 alle vervangingsinkomens fiscaal gelijk te schakelen en op alle het speciaal abattement, bepaald bij art. 62bis, § 1, 2°, en § 2, W.I.B. (maximum 129.000fr. voor inkomsten 1979) toe te passen.

Indien onder het stelsel van de fiscale wetgeving van 1962 de meerderheid der rechtscolleges de vergoedingen voor tijdelijke arbeidsongeschiktheid berekenden op nettobasis, dan deden ze dit omdat noch sociale bijdragen noch belastingen verschuldigd waren door het slachtoffer en omdat deze beide elementen een rechtstreekse invloed uitoefenden op de schade die een loon- of weddetrekkende *in concreto* onderging. Een van deze elementen, het sociale, bestaat nu nog steeds en voor magistraten die vroeger een nettovergoeding toekenden om de bovenvermelde reden kan er nu dus geen argument bestaan om geen rekening te houden met dit aspect uit de sociale wetgeving: minstens moeten zij op het bruto inkomstenverlies de R.S.Z.-bijdragen in mindering brengen. Bovendien, indien we vaststellen dat onder het stelsel van de financierwet van 29 november 1978 de vergoedingen, die vroeger fiscaal geheel waren vrijgesteld, nu gedeeltelijk gedetaxeerd zijn, kan men niet ontkennen dat deze omstandigheid een analoge invloed zal uitoefenen op de schade *in concreto*: magistraten die vroeger rekening hielden met de gehele afwezigheid van belasting kunnen nu niet anders dan ook rekening houden met de gedeeltelijke afwezigheid van belasting.

Hoe men hiermee rekening kan houden hebben we reeds getracht uiteen te zetten in tabellen in een noot onder een arrest van het Hof van Beroep te Antwerpen van 27 oktober 1977 (*R.G.A.R.*, 1979, nr. 10094), waarvan we, achteraf bekeken, wel moeten toegeven dat ze erg moeilijk in de praktijk zijn toe te passen zonder heel de bijhorende tekst aandachtig te lezen. Maar toch kan men er o.a. uit onthouden dat een arbeider met een bruto weekloon van b.v. 7.000 of 8.000fr. en een loonverlies gedurende 4 weken, geen enkele financiële schade ondergaat rekening houdend met 1° de vergoeding uitgekeerd door het ziekenfonds, 2° de opname van deze vergoeding in het bruto belastbaar inkomen à ratio van 90 %, 3° het speciale abattement toepasselijk op deze vergoeding (maximum 135.000fr. op inkomsten 1978) en het hieruit voortvloeiend fiscaal voordeel; ook dat een bediende met een maandwedge van b.v. 50.000fr. en een inkomstenverlies gedurende 6 maanden tijdens hetzelfde inkomstenjaar slechts een reëel netto inkomstenverlies lijdt van

48.810fr., terwijl de rechtbank die noch met de niet te betalen sociale bijdragen noch met het fiscale voordeel rekening houdt, een vergoeding zal toekennen van $50.000 \times 6 \text{ maanden} = 300.000 - 180.000 (= 60\%)$ vergoeding ziekenfonds = 120.000fr.; een rechtbank die alleen een aftrek wegens RSZ-bijdragen toepast en hiervoor 10% rekent, zal toekennen $50.000 - 10\% \text{ RSZ} = 45.000 \times 6 \text{ maanden} = 270.000 - \text{vergoeding ziekenfonds } 180.000 = 90.000\text{fr.}$ Voor het slachtoffer, waarvan het reëel netto inkomstenverlies slechts 48.810fr. bedraagt, betekenen deze vergoedingen dus een winst van méér dan 70.000 respectievelijk 40.000fr.!

Indien de loongrenzen waarop thans de sociale bijdragen worden berekend in een belangrijke mate vermeerderd worden — en dat zal waarschijnlijk reeds gebeurd zijn op het ogenblik dat deze tekst verschijnt — zal het verschil tussen het reëel netto verlies en de op brutobasis toegekende vergoeding nog groter zijn.

De hier aangehaalde voorbeelden tonen duidelijk aan dat een vergoeding, die begroot wordt op grond van de bruto-inkomsten, zelfs na aftrek van de RSZ-bijdragen, meer doet dan de getroffene terug te plaatsen in de financiële toestand waarin hij zich zou hebben bevonden ware het ongeval niet gebeurd, meer doet dan hem zijn reëel concreet verlies te vergoeden en aldus, nogmaals, de fundamentele regel van de «in concreto»-begroting overtreedt. In concreto begroten wil zeggen rekening houden met alle bijzonderheden eigen aan de zaak en aan het slachtoffer. Indien de schade bestaat uit een inkomstenverlies waarvan het herstel fiscale en sociale gevolgen zal hebben, die verschillend zijn van geval tot geval, zoals onze tabellen in de *R.G.A.R.* aantonen, zal deze schade slechts in concreto begroot zijn indien de rechter de fiscale en sociale weerslag op elk geval afzonderlijk onderzoekt en indien hij het bedrag van de vergoeding vaststelt naar de juiste maat van het reëel netto financieel nadeel dat het slachtoffer ondergaat. Indien hij deze weerslag niet van geval tot geval onderzoekt, dan kent hij verhoudingsgewijs aan het slachtoffer met een korte duur van tijdelijke arbeidsongeschiktheid of met een lager loon of met een klein aantal personen ten laste een hogere vergoeding toe dan aan een slachtoffer met een langdurige tijdelijke arbeidsongeschiktheid of met een hoger loon of met een grotere gezinslast, wat dan niet alleen een inbreuk op de regel van de «in concreto»-begroting betekent, maar wat ook het meest elementaire billijkheidsgevoelen tart.

Men kan natuurlijk de moeilijkheid van de cijfermatige berekening uit de weg gaan door te beweren dat de bestemming die door de verkrijger van een vergoeding aan zijn loon wordt gegeven, ongeacht of deze bestemming wettelijk of door de vrije keuze van de verkrijger wordt bepaald, geen invloed kan hebben op de vergoedingsverplichting van de aansprakelijke (Hof Gent, 5e Kamer, 13 november 1978, *R.W.*, 1979-80, 134; dezelfde kamer van hetzelfde hof had nochtans in een arrest van 28 juni 1976, *R.G.A.R.*, 1979, nr. 10105, geoordeeld dat de verkrijger van een vergoeding geen eigenlijke schade leed door het verlies van het deel van zijn beroepsinkomen dat aangewend wordt tot de betaling van de belasting op het inkomen!). Zal men een dergelijke redenering tot de absurde gevolgtrekking laten leiden dat de schade van een zelfstandige dient te worden vergoed op basis van zijn bruto-ontvangsten, ongeacht of hij deze ontvangsten voor het

grootste gedeelte bestemt voor de betaling van zijn leveranciers?

Men heeft ons altijd geleerd dat de vergoedingsplicht van de aansprakelijke op de eerste plaats bepaald werd door de schade van het slachtoffer. Welnu, hoe kan men nu zonder de waarheid geweld aan te doen beweren dat de schade uit inkomstenverlies uit iets anders bestaat dan uit het bedrag waaruit het slachtoffer en zijn gezin persoonlijk baat haalden? (Men volgt deze redenering wel inzake dodelijke ongevallen, waarom dan niet inzake tijdelijke arbeidsongeschiktheid?) Hoe kan men zonder het gezond verstand geweld aan te doen beweren dat een slachtoffer, tijdens de periode dat het niet werkt, rustig thuis zit en geen enkele bijkomende inspanning levert, een hoger inkomen moet genieten dan tijdens de periode dat hij wel werkt? Dit is nochtans wat de rechter doet die aan een slachtoffer van een tijdelijke arbeidsongeschiktheid een vergoeding toekent op brutobasis.

Men heeft ons wel eens al spottend gezegd dat we van het bruto/netto probleem ons stokpaardje hadden gemaakt. Indien dit zo is, dan is dit alleen omdat ook de toepassing van de billijkheidsregels ons stokpaardje is en omdat de hemeltergende situatie van de arbeider of de bediende die geen arbeid presteert en die meer verdient dan zijn collega die wel werkt, onze billijkheidsgevoelens grenzeloos irriteert.

En wat nog erger is, is het feit dat sommigen zich zelfs geen rekenschap geven van het bestaan van deze hemeltergende situatie die ook in de arbeidsongevallensfeer bestaat. Het volstaat om zich hiervan te overtuigen een der overwegingen te lezen van het reeds aangehaalde arrest van 13 november 1978 van het Hof van Beroep te Gent, waarin het hof uiting geeft aan een zekere ergernis t.o.v. de aansprakelijke derde met de overweging dat «de juistheid van de door appellante verdedigde stelling tot de toch wel zonderlinge conclusie zou leiden dat de arbeidsongevallenverzekeraar vergoedingen moet uitbetalen die hoger liggen dan de door het slachtoffer opgelopen materiële schade». Zonderlinge conclusie, zegt het hof. Zonderling inderdaad, maar daarom niet minder juist! De arbeidsongevallenverzekeraar betaalt immers 90% van het basisloon. Dit basisloon is gelijk aan het loon tijdens de laatste twaalf maanden vóór het ongeval, met inbegrip van het op dit bedrag berekend vakantiegeld (voor een arbeider 14,80% van het loon, verhoogd met 8%, of nog 15,98% van het loon à 100%); de arbeidsongevallenverzekeraar betaalt dus aan een arbeider 90% van 115,98%, wat gelijk staat met méér dan 104% van het loon exclusief vakantiegeld tijdens het jaar vóór het ongeval. Als het loon van het slachtoffer tijdens deze periode niet gestegen is en evenmin stijgt tijdens de periode van tijdelijke arbeidsongeschiktheid, staat men inderdaad voor de zonderlinge conclusie dat de arbeidsongevallenverzekeraar bruto meer betaalt dan het brutoloon exclusief betaald verlof dat het slachtoffer verdiende. Maar wat vooral zonderling is, is dat het hof dat niet beseft, evenmin als het zal beseffen dat bij de vergoeding betaald door de arbeidsongevallenverzekeraar nog moet worden gerekend het vakantiegeld dat a rato van 80% zal worden uitgekeerd door het vakantiefonds, aangezien — we herhalen het tot vervelens toe — niet gewerkte dagen gelijkgesteld worden met arbeidsdagen. En als men dan bovendien weet dat dit hoger inkomen zonder arbeid fiscaal lager belast wordt dan het loon uit arbeid, kan men er dan nog over verwonderd zijn

dat dergelijke toestanden het absenteïsme in de hand werken en dat de controlerende geneesheer van de arbeidsongevallenverzekeraar hiertegen al wel eens streng optreedt? De bevoorrechte toestand van het slachtoffer van een arbeidsongeval, bevoorrecht t.o.v. zijn collega die wel werkt, werd echter gecreëerd door de wetgever en de rechterlijke macht dient er zich dus bij neer te leggen zonder dat ze meer kan doen dan hem «zonderling» te vinden. Indien de wetgever deze toestand heeft gecreëerd, dan gebeurde dit ofwel in de onwetendheid dat een bestaande wetgeving haar invloed moest uitoefenen op de nieuwe reglementering, ofwel om opportuniteitsredenen en hiertoe aangezet door bepaalde pressiegroepen. Maar zo in de politiek sociale opportuniteitsredenen zwaarder mogen en wellicht ook moeten doorwegen dan gemeenrechtelijke billijkheidsoverwegingen, dan nog mag men toch zeker niet beweren dat de rechterlijke macht zich om de eerstgenoemde moet bekommeren wanneer zij een gemeenrechtelijke schade dient te begroten.

Op de allereerste plaats moet integendeel in het gemene recht de rechter zich bekommeren om het billijke herstel van de werkelijk geleden schade, billijk zowel t.o.v. het slachtoffer als tegenover de aansprakelijke, lees verzekerder. En zorgen voor een billijk herstel en ervoor waken dat het slachtoffer in dezelfde toestand wordt geplaatst als waarin het zich zou hebben bevonden indien de schadeverwekkende daad niet had plaatsgehad, houdt noodzakelijk in dat men rekening houdt met de wisselwerking tussen en de invloed van de verschillende ter zake geldende rechtsregels, dat men m.a.w. rekening houdt met het impact van het sociaal en het fiscaal recht op de gemeenrechtelijke toestand van het slachtoffer.

We weten wel dat de feitenrechters overbelast zijn, we beseffen heel goed dat ze nog andere artikelen dan alleen 1382 moeten onthouden, maar hoe dan ook blijft «Fiscaal recht? Connais pas! Sociaal recht? Connais pas!» de oplossing van de gemakzucht. En dat is waarop het neerkomt indien men beweert dat de bestemming die de verkrijger aan zijn loon of aan zijn vergoeding geeft, ongeacht of deze nu wettelijk of door de vrije keuze van de verkrijger wordt bepaald, de aansprakelijke niet raakt. En dat is ook wat, in navolging van de rechtspraak van de 5e kamer van het Hof van Beroep te Gent, gedaan wordt in een vonnis van de Correctionele Rechtbank te Dendermonde van 30 juni 1980 (in zake O.M., Cleemput en Arijns t/ Van Bleyenbergh en Mij D., *onuitgegeven*; zie ook nr. 30).

Een arrest van de 3e Kamer van het Hof van Beroep te Gent daarentegen beklemtoonde de ongerijmdheid die erin bestaat het brutoloon als basis te gebruiken voor de raming van het inkomstenverlies tijdens een tijdelijke arbeidsongeschiktheid en begroot de schade forfaitair op 80% van het brutoloon onder aftrek van de ziektefondsuitkeringen «ten einde bij benadering de inkomsten uit arbeidsongeschiktheid op hetzelfde peil te houden als de inkomsten uit arbeid» (Hof Gent, 20 december 1979, in zake K c/ B, *onuitgegeven*; zie ook nr. 30). Hoewel een dergelijke benadering al de nadelen biedt van elke forfaitaire raming, betekent ze wellicht nog de meest realistische manier indien de rechtspraak zich ingewikkelde berekeningen wil besparen of geen fiscaal deskundige wenst te raadplegen.

2° Blijvende invaliditeit

We hebben elders reeds de aandacht gevestigd op de anomalie die erin bestaat de materiële schade wegens blijvende invaliditeit *zonder* inkomstenverlies te begroten op dezelfde wijze, nl. door middel van een kapitalisatieberekening op brutobasis, als de schade wegens blijvende invaliditeit *met* inkomstenverlies (R.W., 1978-79, 2465). Inderdaad, in de eerste veronderstelling zijn geen belastingen verschuldigd op de vergoeding en is er geen verlies qua sociale voordelen, in de tweede hypothese is dit wel het geval. Uit de onder nr. 20 vermelde uitspraken moge blijken dat men in sommige gerechtelijke beslissingen schuchter de weg van de begroting op netto of semi-netto basis inslaat, echter om zó uiteenlopende redenen dat men er geen conclusie aan kan vasthechten.

3° Dodelijke ongevallen

Het bezigen van het netto inkomen als basis staat nu wel vast (zie verder nr. 6). Het brutosalaris mag immers slechts in aanmerking worden genomen op voorwaarde dat de rechter vaststelt — en hoe zou hij dat kunnen? — dat de rechthebbenden, die slechts kunnen aanspraak maken op een vergoeding van het deel van het inkomen waaruit ze persoonlijk baat haalden, een zelfde bedrag fiscale en sociale lasten hebben te dragen als de overledene. Men blijft echter nog vaak een voorbehoud toekennen voor de eventuele fiscale lasten die de vergoeding zullen bezwaren, waarbij men altijd uit het oog verliest dat de beslissing van het Bestuur der Directe Belastingen om vergoedingen wegens overlijden te belasten niet noodzakelijk een juiste toepassing van de fiscale wetgeving inhoudt: het Hof van Beroep te Antwerpen besliste reeds in een onuitgegeven arrest van 2 april 1975 dat de vergoeding niet belastbaar was, aangezien ze voor de weduwe niet het verlies van het bedrijfsinkomen compenseert; het bedrijfsinkomen bestond alleen bij het overleden slachtoffer die hiermee aan zijn echtgenote een financiële, een materiële steun verleende. Door aan de overlevende echtgenoot een voorbehoud toe te kennen zal deze rustig de beslissing van het bestuur kunnen afwachten, een beslissing die van tevoren gekend is, zonder zich genoodzaakt te voelen hiertegen een bezwaarschrift in te dienen en zonder, bij afwijzing van het bezwaarschrift, de betwisting voor te leggen aan het bevoegde hof van beroep. Het is om die reden dat het aanbeveling verdient aan het voorbehoud een voorwaarde toe te voegen volgens welke de beslissing van het Bestuur der Directe Belastingen aan een hof van beroep moet worden voorgelegd op het ogenblik dat het Bestuur voor de eerste maal de na conversie verkregen fictieve rente wenst te belasten. Op die wijze zouden wij dan eindelijk beschikken over een uitspraak van een rechtscollege dat *bevoegd* is te oordelen over de al dan niet belastbaarheid, nl. van een rechtscollege dat oordeelt over een betwisting tussen de verkrijger van de vergoeding en de fiscus. Tot hiertoe hebben we slechts uitspraken van *onbevoegde* gerechten, die hadden te oordelen in betwistingen tussen de verkrijger van de vergoeding en de aansprakelijke.

e) Toekomstige indexverhoging

We schreven in onze vorige kroniek reeds dat men niet al te vlug, zonder de gerechtelijke beslissingen aandachtig

te lezen en de toegekende bedragen te analyseren, mag concluderen dat alle uitspraken waarin een bepaald percentage aan een gekend inkomen wordt toegevoegd, het inkomen ten tijde van de uitspraak verhogen om de toekomstige muntontwaarding mede in de vergoeding te berekenen. Zoals blijkt uit de tabellen betreffende het basisinkomen bij overlijden en bij kapitalisatie wegens blijvende invaliditeit (zie verder nrs. 6 en 20), kunnen we dit jaar een zelfde vaststelling maken.

Zo kende een uitspraak van december 1979 een verhoging toe van 20% wegens de munterosie *tot heden*, de stijging van de loonschalen en de promoties waarop een arbeider normaal kan hopen (welke zouden die bevorderingen eigenlijk zijn ...?), maar zoals blijkt uit de niet gepubliceerde volledige tekst van de uitspraak wordt de verhoging van 20% berekend op een basisloon van december 1974, terwijl tussen december 1974 en december 1979 de index met bijna 40% steeg (Hof Bergen, 14 december 1979, *Omnia*, 1980, 197; zie ook nr. 6).

Een arrest van september 1979 verhoogde het loon van februari 1977 met 10% wegens de sinds het ongeval verworven loonsverhogingen. In dezelfde periode steeg de index met 12%; het arrest voegt er trouwens aan toe dat eveneens rekening wordt gehouden met de trend tot besparing en vermindering van de arbeidsduur (Hof Antwerpen, 20 september 1979, O.M. en Van Bogaert t/ Hollanders, *onuitgegeven*; zie ook nr. 20).

Een arrest van maart 1979 verhoogt het loon van begin 1977 met 10% wegens de muntontwaarding en de toekomstige loonsstijgingen. Op twee jaar tijd, nl. van maart 1977 tot maart 1979, steeg de index met 9,6% (Hof Bergen, 2 maart 1979, *R.G.A.R.*, 1980, nr. 10159; zie ook nr. 20).

Het is slechts in een arrest van het Hof van Beroep te Brussel dat het gekende basisinkomen en de aanvangswedde van 408.589 fr. van ongeveer een jaar vóór de uitspraak, forfaitair verhoogd wordt tot 500.000 fr. die op hun beurt worden aangepast aan de index ten tijde van de uitspraak. De verhoging tot 500.000 fr. wordt echter niet wegens te verwachten indexstijgingen toegekend, wel wegens gemiste promotiekansen en meer bepaald de omstandigheid dat de fysieke handicap het slachtoffer had verhindert een tewerkstelling in de openbare dienst na te streven (Hof Brussel, 22 mei 1979, *R.G.A.R.*, 1980, nr. 10170; zie ook nr. 20). Terloops zij even opgemerkt dat het hof het basisloon verkeerd berekende: de maandwedde bedroeg $nl. 30.404 \times 12 = 364.812 \text{ fr.}$ per jaar, waaraan, althans volgens het hof, 43.777 fr. vakantiegeld moet worden toegevoegd; 43.777 fr. stemmen overeen met 12% van de *jaarwedde* van 364.812 fr., terwijl het slachtoffer als bediende recht heeft op een dubbel vakantiegeld van 85% van zijn *maandwedde*, dus 25.843 fr. i.p.v. 43.777 fr.; in de kapitalisatieberekening scheelt dat ten nadele van de aansprakelijke «slechts» 61.972 fr., maar «de minimis ...».

In een vonnis van de Correctionele Rechtbank te Antwerpen werd een verhoging van 10% toegekend omdat in zekere mate rekening moet worden gehouden met de stijgende levensduurte of bestendige muntontwaarding. Uit de overwegingen blijkt echter niet op welk basisloon deze verhoging wordt toegepast (Corr. Antwerpen, 25 april 1979, *Verz.*, 1980, 153, noot R.B.).

Voor het overige moet men vaststellen dat, waar we in het begin van de oliecrisis, toen we hiervan nog maar alleen de inflatoire en muntontwaardende gevolgen leerden

kennen, onze begrotingen op een wat paniekerige en buitensporige wijze zijn gaan opdrijven, de meerderheid van de rechtspraak nu ook oog krijgt voor de meer dramatische gevolgen zoals werkloosheid en werkonzekerheid en om deze redenen weigert nog kapitalisatieberekeningen uit te voeren op hogere dan de laatst gekende inkomsten. Wellicht zal in de toekomst ook meer en meer rekening moeten worden gehouden met de algemene trend tot inkomensmatiging, trouwens reeds tot uiting gekomen in de wet van 23 december 1980 op de inkomensmatiging, alsmede in overeenkomsten in sommige firma's waarin een loonsvermindering werd bepaald. Verschillende van de verder onder nrs. 6 en 20 vermelde uitspraken zijn hiervan een illustratie:

— Onberekenbare schommelingen en evoluties van de cliënteel van een zelfstandige loodgieter en van de munterosie kunnen niet in aanmerking worden genomen daar deze zich evengoed in omgekeerde zin zouden kunnen voordoen, gezien hun aleatoir karakter (Corr. Dendermonde, 31 maart 1980, in zake O.M. en Verheyden t/ De Ryck; zie ook verder nr. 6).

— Een verhoging is niet gerechtvaardigd aangezien de gekapitaliseerde vergoeding dadelijk uitbetaald wordt (we zien niet dadelijk het verband, maar toch ...) (K.R. Brussel, 29 mei 1980, in zake O.M. en Thiel c/ Delboo, *onuitgegeven*; zie ook verder nr. 6).

— Een stijging in de toekomst van het loon is ter zake niet dienend en het voorgedragen basisloon beantwoordt aan het laatst voorhanden zijnde juiste gegeven op de dag van de uitspraak (Hof Antwerpen, 2 april 1980, in zake Mij. R. t/ Loix, *onuitgegeven*; zie ook verder nr. 20).

— Een goede belegging van de toegekende vergoeding kan de eventuele toekomstige muntontwaardingen opvangen (Corr. Brussel, 23 januari 1980, in zake O.M. en Offerman t/ D'Hondt, *onuitgegeven*; zie ook nr. 22).

— Het is niet mogelijk een prognose te maken betreffende de mogelijke tewerkstelling in de toekomst, zodat de vordering tot verhoging van het basisinkomen met 20% moet worden verworpen en de begroting dient te geschieden op basis van de effectief gekende gegevens uit het fiscale aanslagbiljet betreffende de inkomsten van 1976 en 1977 (Rb. Kortrijk, 28 juni 1979, *onuitgegeven*; zie ook verder nr. 6).

Hoe onmogelijk het is een prognose te maken aangaande de toekomstige tewerkstelling wordt wel mooi geïllustreerd door het vonnis dat aan de weduwe en de kinderen van een Marokkaans gastarbeider een vergoeding toekent, begroot tot het einde van de lucratieve levensduur en voortgaande op een attest afgeleverd door de werkgever op 27 september 1979. Deze werkgever was de N.V. Sylvania die korte tijd later haar activiteiten moest stopzetten en waarvan de aangestelden nu behoren tot de haast 400.000 werklozen (Corr. Leuven, 18 april 1980, *onuitgegeven*; zie ook nr. 6).

f) Gastarbeiders

Inzake internationaal privaatrecht weet men dat het Hof van Cassatie voorstander is van de toepassing van de «lex loci delicti commissi»-regel (Cass., 17 mei 1957, *R.C.J.B.*, 1957, 195, noot R. Vander Elst; Cass., 2 januari 1961, *R.G.A.R.*, 1963, nr. 7126; Cass., 23 november 1962, *R.W.*, 1962-63, 1197; Cass., 27 november 1964, *R.W.*, 1964-65, 1681; Cass., 23 oktober 1969, *J.T.*, 1970, 28; Cass., 10

december 1976, *Arr. Cass.*, 1977, 408; *Cass.*, 24 januari 1977, *Arr. Cass.*, 1977, 573).

In de conventie van Den Haag van 4 mei 1971 wordt echter i.v.m. verkeersongevallen met internationale bindingen in sommige gevallen van deze sacrosancte regel afgeweken en wordt de *lex loci* vervangen door de wet van het land van inschrijving van het of van de voertuigen indien de plaats van de aanrijding van weinig belang is ten opzichte van de schadeverwekkende daad of van de schadelijke gevolgen. Zo zal b.v. de Belgische inzittende van een in België ingeschreven voertuig, dat in het buitenland betrokken is in een verkeersongeval, zijn vordering kunnen instellen op grond van Belgische rechtsbeginselen, zo in de aanrijding geen buitenlandse voertuigen waren betrokken.

De feitenrechters slaan vaak bij problemen van internationaal privaatrecht een zelfde richting in. Hoewel ze principieel, wat de toepasselijke rechtsbeginselen en de juridische omvang van de schade betreft, niet tornen aan het begrip van de *lex loci*, schijnen de feitenrechters en de doctrine, wat de feitelijke omvang van de schade betreft, inderdaad soms meer te neigen naar de toepassing van de Angelsaksische regel van de *proper law* of the *tort*, die het o.a. mogelijk maakt de schade te begroten naar de wet van de plaats waarmee ze het meest verband houdt, naar de wet van het land van de rechtssfeer waartoe de schadelijke gevolgen behoren (Hof Luik, 19 februari 1973, *Verz.*, 1973, 390; Hof Brussel, 14 mei 1973, *J.T.*, 1973, 731; Rb. Turnhout, 17 februari 1971, *R.G.A.R.*, 1971, nr. 8690; Rb. Dendermonde, 13 juni 1974, *Verz.*, 1974, 821, noot R.B.; anders: recent Hof Brussel, 9 mei 1978, *J.T.*, 1979, 143; Hof Antwerpen, 21 mei 1979, *R.W.*, 1979-80, 2705; zie ook voor recente I.P.R.-commentaar: L. Schuermans en P. Lavrijssen-Van Eupen, «Onrechtmatige daad en schade-loosstelling naar Belgisch Internationaal Privaatrecht», *T.P.R.*, 1974, 649; J. De Ceuster en S. Reich, «Kroniek van Internationaal Privaatrecht 1975-78», *R.W.* 1978-79, 2571; L. Schuermans, «Verzekering en Internationaal Privaatrecht», *R.W.*, 1979-80, 223; noot J. De Ceuster, onder het reeds vermelde arrest van Hof Antwerpen van 21 mei 1979).

Bij problemen die wellicht niet volledig behoren tot de sfeer van het I.P.R., maar er toch vergelijkbare aspecten mee vertonen, nl. bij de begroting van de schade van de weduwe van een gastarbeider of van de schade wegens blijvende invaliditeit van een gastarbeider worden de rechtbanken vaak geconfronteerd met een gelijkaardige moeilijkheid.

De eenvoudigste manier om een dergelijke schade te begroten bestaat er vanzelfsprekend in te vergeten dat het slachtoffer een gastarbeider is en also de berekeningen op de gebruikelijke basis uit te voeren. Uit gepubliceerde en andere uitspraken blijkt echter dat ter zake de feitenrechters de werkelijke concrete schade zo na mogelijk trachten te begroten en de vergoeding vast te stellen met inachtneming van de bijzondere omstandigheden waarin deze mensen leven en werken, vaak ook met de omstandigheid dat de schade zich zal openbaren in het moederland van de getroffene.

Men kan aldus verwijzen naar een uitspraak betreffende de schade uit overlijden van een 30-jarige gastarbeider, waarvan het gezin nog in Marokko verbleef. Het hof van beroep stelde het slachtoffer op gelijke lijn met tal van zijn landgenoten die enkele jaren in de rijke landen komen

werken om de levensstandaard van hun gezin in het moederland te verbeteren. In casu werd deze tijdsspanne op vijf jaren geraamd en werd het inkomstenverlies, na aftrek van de eigen onderhoudskosten, over deze duurtijd gekapitaliseerd. Aangenomen dat het slachtoffer op 35-jarige leeftijd teruggekeerd zou zijn naar zijn moederland kon hij daar nog rekenen op 30 jaar lucratieve overlevingsduur, voor welke periode aan de weduwe een *ex aequo et bono* vergoeding werd toegekend die, herberekenend, overeenstemde met een kapitaal op basis van iets minder dan 1/3 van het inkomen dat het slachtoffer in België had (Hof Antwerpen, 17 juni 1976, *R.W.*, 1977-78, 2538).

Een ander hof van beroep volgde een analoge redenering toen het voor de weduwe van een Turks gastarbeider van 33 jaar oud een gekapitaliseerde vergoeding berekende met een arbeidsduur in België van 17 jaar, dus tot 50-jarige leeftijd, en anderzijds voor de resterende 15 jaar lucratieve overlevingsduur in Turkije een forfait toegekende overeenstemmend met iets minder dan de helft van het loon in België (Hof Gent, 14 november 1978, *R.W.*, 1978-79, 2123; vgl. ook met Hof Gent, 10 december 1979, *R.W.*, 1980-81, 1216).

Eveneens hiermee te vergelijken is een uitspraak die rekening houdt met de toekomstige inkomsten die een Amerikaans jurist in de Verenigde Staten had kunnen verwerven (Rb. Brussel, 15 maart 1977, *R.G.A.R.*, 1978, nr. 9854). Uit de voorgelegde bewijsstukken was gebleken dat het overleden slachtoffer veertien dagen na het ongeval had kunnen beginnen werken in een «law firm» te Seattle met een basiswedde van 18.000 dollar per jaar; men kan hiervan redelijk en billijk aannemen, zegt de rechtbank, dat deze wedde regelmatig zou zijn verhoogd zodat een gemiddeld jaarlijks brutoloon van 1.000.000fr. als grondslag voor de toe te kennen vergoeding kon worden genomen. Ook van de eveneens overleden echtgenote werd de economische waarde vastgesteld met inachtneming van de omstandigheid dat zij bij haar terugkeer in de Verenigde Staten had gepland een loopbaan als lerares te beginnen.

Ook in de tabellen van dit jaar vinden wij een uitspraak terug waarin de rechter heeft gepoogd op een zo concreet mogelijke wijze de schade van een gastarbeidersgezin te begroten. Door dit vonnis wordt voor de 6 kinderen van twee tot zeventien jaar oud een vergoeding toegewezen gelijk aan in totaal 40% van het inkomen berekend tot hun 18-jarige leeftijd. Wat de eigen schade van de weduwe betreft, wordt, in tegenstelling tot beide eerstgenoemde uitspraken, de lucratieve levensduur in België niet beperkt, maar wordt daarentegen de kapitalisatieberekening uitgevoerd op slechts 40% van het inkomen, rekening houdend met een arbeidsduur tot 65 jaar. Uit het vonnis nemen we het volgende over: «Waar de verdediging en de tussenkomende verzekeringsmaatschappij zonder voldoende grond voorhouden dat de lucratieve levensduur in het geval van Boujemaa A... als gastarbeider slechts tot 10 of 15 jaar dienen beperkt te blijven, laat de burgerlijke partij terecht gelden dat het vestigen van het ganse gezin in België en het opvoeden van de verschillende kinderen in de huidige levensstandaard van ons land een zo spoedige terugkeer naar Marokko als weinig waarschijnlijk zouden gemaakt hebben ... Het staat evenwel niet vast dat, alle inspanningen tot werkelijke integratie van de gastarbeiders ten spijt, de Marokkaanse en Islamitische als

authentiek aangevoelde tradities niet zouden behouden gebleven zijn, vooral wat betreft Fatima B. ..., die hoogstwaarschijnlijk haar taak als huisvrouw bij de haard nooit zou verlaten hebben in de traditionele ondergeschikte rol ten overstaan van het familiehoofd, voorheen haar echtgenoot, thans vermoedelijk één van haar zonen. En indien het ongeval niet voorgekomen was, zou volgens die traditie ook na het opgroeien van de kinderen het deel van het inkomen waaruit huidige burgerlijke partij een eigen persoonlijk voordeel trok niet erg gegroeid zijn, zulks ook op grond van de als dusdanig beschouwde eigen familiale geest ... Deze feitelijke gegevens zijn in huidig geval voldoende waarschijnlijk om op te wegen tegen de meest voorkomende berekeningswijze, gesteund op wat algemeen is in het traditionele gezin van onze streken, waar de langstlevende partner het gezinsinkomen blijft genieten zonder wezenlijke aftrek.»

Diametraal hiertegenover staat een vonnis dat aan een volledig verlamd slachtoffer, ook een Marokkaans gastarbeider, van 23 jaar een kapitaal toekende van — alleen in hoofdsom — bijna 20 miljoen (Rb. Mechelen, 7 februari 1978, in zake Taaouati t/ Janssens, *onuitgegeven*). Rekening houdend met de leeftijd van het slachtoffer, met het inkomen, de normale levensduur en de lucratieve overlevingsduur, rekening houdend vooral met het onnoemelijk zware leed van deze tot levenslange passiviteit gedoemde jonge man zou dit kapitaal geen frank te veel hebben betekend ... indien de schade zich in België zou hebben geopenbaard. In de vergoeding was echter o.a. een bedrag van bijna 10 miljoen begrepen wegens de schade uit hulp van derden, bij de begroting waarvan de rechtbank ervan uitging dat de getroffenene zijn verder leven zou slijten in het Belgisch revalidatiecentrum waar hij zich de laatste maanden vóór de uitspraak had bevonden en waar het verblijf per dag 2.000fr. kostte. Niet langer dan een week na de overdracht van het kapitaal was, zoals de B.A.-verzekeraar had voorzien, het onmondige slachtoffer echter door zijn familieleden per vliegtuig terug naar Marokko gebracht, waar de dagelijkse onderhoudskosten, of hij zich nu terug in zijn douar of in een Marokkaans revalidatiecentrum bevindt, toch zeker minder dan 2.000fr. bedragen. Uit angst beschuldigd te worden van racistische en andere fascistoïde neigingen durven wij ons nu niet hardop af te vragen wat er met het kapitaal van 20 miljoen Belgische frank is gebeurd en in welke mate de renteopbrengst (want belegd tegen slechts 8% geeft het kapitaal een jaarlijkse interest van 1.600.000fr. met behoud van het kapitaal!) in Marokko ten goede komt aan het slachtoffer. Wat we wel durven te zeggen is dat de materiële schadevergoeding in dit geval op geen enkele wijze in concreto in overeenstemming is met de materiële schade.

g) Blijvende invaliditeit zonder inkomstenverlies — Materiële schade?

1° Een blijvende invaliditeit, die niet alleen een aantasting van de fysieke integriteit inhoudt, maar ook een werkelijke arbeidsonbekwaamheid tot gevolg heeft, betekent zonder twijfel een vermogensschade indien de arbeidsongeschiktheid eveneens een *inkomstenverlies* veroorzaakt. Het spreekt voor zich dat deze bij uitstrek patrimoniale schade zal moeten worden vergoed door middel van de kapitalisatiemethode.

2° Zelfs zo de blijvende arbeidsongeschiktheid geen onmiddellijk inkomstenverlies met zich brengt, kan de handicap een economische waardevermindering betekenen in de beroepen die voor het slachtoffer open liggen. Want indien de aantasting van zijn arbeidspotentieel zozeer op zijn arbeidsrendement weegt dat zijn concurrentievermogen ten opzichte van een niet gehandicapte mededinger op de arbeidsmarkt of bij de huidige werkgever vermindert is en indien het risico dat het slachtoffer ooit effectief zal moeten mededingen met andere kandidaten reëel is — en in vele beroepen met vastheid van betrekking of met statutair vastgelegde bevorderingen is dit risico niet reëel — dan bestaat ontegenzeglijk een schade van economische, dus van patrimoniale aard. Wat in deze materie benadrukt wordt, is niet de inkomstenschade, maar de *schade aan het economisch middel* om het inkomen te verwerven, nl. de arbeidsgeschiktheid.

Zodra omtrent deze schade, gevolg van de blijvende arbeidsongeschiktheid, voldoende zekerheid bestaat — en dat kan alleen bij de zwaardere graden van blijvende invaliditeit — is het gebruikelijk de vergoeding te berekenen door middel van de kapitalisatiemethode.

We blijven het echter onthutsend vinden dat de zuivere inkomstenschade op dezelfde wijze — zelfde tafel, zelfde rentevoet, zelfde lucratieve overlevingsduur en vooral zelfde basisloon — wordt begroot als de schade aan het economisch middel om de inkomsten te verwerven, tenminste wanneer deze laatste schade hersteld wordt door middel van de kapitalisatiemethode. Tenslotte hebben wij immers te maken ofwel met een *effectief* op het ogenblik van de uitspraak gekend inkomstenverlies ofwel met een *risico* om in de toekomst een inkomen te derven. De zekere en actuele patrimoniale schade is in het eerste geval de derving van een inkomen, in het tweede geval niets meer dan een risico.

Deze vaststelling inzake blijvende invaliditeit, die nogmaals het gebrek aan een voldoende in concreto benadering van het schadeprobleem illustreert, past trouwens goed bij het algemene beeld dat men zich van onze schadebegroting kan vormen: een zware schade wordt ondervergoed, een lichte schade wordt oververgoed. De morele schade van een slachtoffer met enkele maanden arbeidsongeschiktheid wordt op dezelfde wijze begroot als die van het slachtoffer dat met een schrammetje aan de hand een week thuis blijft. De gebruikserving van de auto van een handelsvertegenwoordiger wordt op dezelfde wijze begroot als de gebruikserving van de bediende die dagelijks met de tram naar zijn werk gaat. De inkomstenschade en de morele schade van de weduwe van 50jaar wordt op dezelfde wijze hersteld als de schade van de weduwe van 20jaar: niettemin zal de eerste misschien levenslang een inkomstenverlies lijden en zal men daarentegen vaak betreffende de tweede kunnen vaststellen dat, zoals Hamlet het zo bloemrijk en cynisch uitdrukte, het vlees, warm bereid voor het rouwmaal, koud nog kon dienen voor het huwelijksfeest.

Ondanks de algemene neiging om een zware blijvende invaliditeit met weerslag op de economische waarde van het slachtoffer, maar zonder loonverlies tot gevolg, te vergoeden door middel van de kapitalisatiemethode, moeten we toch vaststellen dat vele rechtscolleges, waaronder de Hoven van Beroep van Antwerpen, Brussel, Gent en Luik, in deze tijden van inkomensmatiging schijnen terug te grijpen naar het eertijds klassieke principe volgens het-

welk de kapitalisatiemethode slechts gebruikt werd bij een effectief bewezen inkomstenderving. Inderdaad, we vinden dit jaar in tabel nr. 22 een tiental uitspraken die betrekking hebben op invaliditeitsgraden van 10, 15, 17, 18, 20, 25, 35, 42 en zelfs 75 en 80% en die alle op analoge gronden en uiteraard meestal rekening houdend met de beroepssfeer van het slachtoffer weigeren te kapitaliseren bij afwezigheid van inkomstenverlies; de per punt toegekende bedragen schommelen tussen 12.500fr. materieel en 42.500fr. vermengd. In verschillende van deze gevallen, zeker in dat van een blijvende invaliditeit van 75% van een 17-jarige jonge man, heeft men ontegenzeggelijk te maken met een vermindering van de economische en concurrentiële waarde van de getroffen en werd toch niet overgegaan tot kapitalisatie.

3° Naast deze twee soorten invaliditeiten, die met loonverlies en die zonder loonverlies maar met vermindering van de economische waarde, kan men nog een derde soort onderscheiden, nl. die waarin de invaliditeit *geen werkelijke arbeidsongeschiktheid* veroorzaakt. Tussen deze twee essentieel verschillende begrippen, blijvende invaliditeit en blijvende arbeidsongeschiktheid, moet wel degelijk een onderscheid worden gemaakt (Cass., 3 november 1969, *R.G.A.R.*, 1971, nr. 8626, noot) waarmee maar al te zelden rekening wordt gehouden door de deskundigen en de rechtspraak. De invaliditeit is een louter medisch begrip dat de vermindering van anatomische of functionele aard aanduidt, onafhankelijk van de eventuele weerslag op de lucratieve activiteiten van het slachtoffer; de arbeidsongeschiktheid daarentegen is de onbekwaamheid de lucratieve bezigheden uit te oefenen die het slachtoffer, rekening houdend met zijn mogelijkheden, zou kunnen ontplooiën in zijn economisch en sociaal milieu (J.L., *Fagnart, o.c.*, nr. 143).

Een blijvende invaliditeit hoeft dus niet noodzakelijk gepaard te gaan met een blijvende arbeidsongeschiktheid: ze kan immers eveneens niets meer betekenen dan een aantasting van de fysieke integriteit zonder enige vermindering van de economische waarde van het slachtoffer tot gevolg te hebben (Cass., 24 oktober 1966, *Pas.*, 1967, I, 251). Trouwens, dat niet elke blijvende invaliditeit een economische weerslag heeft, blijkt uit een reeds lang gevestigde rechtspraak inzake arbeidsongevallen, waar alleen de economische arbeidsongeschiktheid voor vergoeding in aanmerking komt en waar derhalve vaak een blijvende invaliditeit geen recht op schadeloosstelling zal laten ontstaan (Cass., 22 mei 1959, *Pas.*, 1959, I, 961, *R.G.A.R.*, 1961, nr. 6610, noot; *Arbh. Luik*, 15 november 1973, *R.G.A.R.*, 1974, nr. 9233, noot; *Arbh. Brussel*, 10 december 1974, *Verz.*, 1976, 97, noot V.H.; *Arbh. Antwerpen*, 13 januari 1976, *R.G.A.R.*, 1976, nr. 9688, noot E. Carré; *Verz.*, 1976, 123, noot V.H. en aldaar vermelde rechtspraak). De blijvende invaliditeit zal, ook gemeenrechtelijk, niets meer betekenen dan een aantasting van de fysieke integriteit o.a. wanneer de letsels geen invloed hebben op de professionele arbeidsgeschiktheid, maar slechts van die aard zijn dat ze van het slachtoffer een verhoogde fysieke inspanning, hoe klein ook, vergen bij de uitvoering van zijn dagtaak. We denken hier vooral aan de fysieke handicaps die wel enige fysieke hinder kunnen betekenen in het beroepsleven, maar die anderzijds geen invloed uitoefenen op de kwaliteit van de geleverde prestaties, noch op de essentiële bewegingen van het beroep en dus ook niet op het concurrentievermogen van het

slachtoffer, wat uiteraard vaker bij een ambtenaar, een bediende en een zelfstandige dan bij een arbeider zal voorkomen.

Dat de letsels vaker dan wij denken geen invloed hebben op de professionele arbeidsbekwaamheid of tenminste geen financiële gevolgen nalaten blijkt o.a. uit een studie die enkele jaren geleden van de hand van twee Belgische geneesheren verscheen in de *Revue française du dommage corporel* en waaraan wel erg weinig aandacht werd besteed in de Belgische rechtsliteratuur. Na een uitgebreide statistische studie van 514 arbeidsongevallendossiers met blijvende invaliditeit, geconsolideerd sedert meer dan tien jaar, komen de auteurs o.a. tot de bevinding dat in 75% der gevallen de toegekende graden van blijvende invaliditeit hoger lagen dan het economisch verlies (J. Dalem en P. Mathieu, «Invalidité Permanente et Incapacité Economique», *Revue française du dommage corporel*, 1976, 191 e.v.).

De schade die bestaat uit niets anders dan uit de blijvende aantasting van de fysieke integriteit, die geen enkel inkomstenverlies tot gevolg heeft, die geen enkele vermindering van de concurrentiële waarde veroorzaakt en die zonder invloed is op de werkelijke arbeidsgeschiktheid, welnu, deze schade die, zoals blijkt uit de aangehaalde rechtspraak inzake arbeidsongevallen, niet van economische aard is, betekent nochtans wel volgens het Hof van Cassatie een materiële schade indien de invaliditeit het slachtoffer verplicht grotere inspanningen te leveren (Cass., 20 juli 1962, *R.G.A.R.*, 1963, nr. 7140; Cass., 24 augustus 1967, *R.G.A.R.*, 1969, nr. 8186, noot J.F. en aldaar vermelde rechtspraak). Moge het Hof het ons niet ten kwade duiden indien we, meer voor het genoegen van het bon-mot dan uit gebrek aan eerbied voor zijn uitspraken, een van Pascals Pensées parafraseren met de bedenking dat «la Cour a ses raisons que la raison ne connaît point»: hoe kan men inderdaad redelijkerwijze rechtvaardigen dat een schade van materiële aard kan zijn zonder tevens een economisch, dus patrimoniaal aspect te vertonen? Wijzelf kunnen hiervoor geen ernstig argument, geen aanvaardbare uitleg vinden. Omdat de schade uit verhoogde inspanningen echter vrij algemeen, onder de leiding van het Hof van Cassatie, als materiële schade wordt erkend, hebben wij haar reeds, wellicht om ons eigen geweten te sussen en om onze wrevel te onderdrukken telkens als we voor deze *onbestaande* materiële schade een materiële schadevergoeding zien toekennen, betiteld als een *extrapatrimoniale materiële schade* in het volle besef hoezeer dit contradictorisch in terminis is!

4° Er is tenslotte nog een vierde soort blijvende invaliditeit, nl. die welke wel een aantasting van de fysieke integriteit betekent maar *zonder tijdens de arbeid bijkomende inspanningen* aan het slachtoffer op te leggen. We denken hierbij o.a. aan de letsels met weerslag op de seksuele en/of reproductieve functie, het verlies van tanden, het verlies van de reuk- of smaakzin (enkele beroepen in o.a. de voedingssector niet te na gesproken). We denken hierbij b.v. ook aan de stijve enkel van de kamerjurist die misschien wel wat meer moeite zal ondervinden als hij zijn benen onder zijn bureau wil uitstrekken maar die zeker geen bijkomende arbeidsinspanningen zal moeten doen om dezelfde prestaties te leveren. Wij denken hierbij aan die vele kleine handicaps, die, uitgedrukt in invaliditeitsgraden van 1 tot 10%, het leven misschien minder

aangenaam maken, maar die het slachtoffer zeker niet verplichten grotere inspanningen te leveren in zijn professionele of extraprofessionele lucratieve activiteiten. Een dergelijke invaliditeit is naar onze mening van uitsluitend morele aard en kan geen enkel materieel aspect vertonen, tenzij men zou beweren, zoals het Hof van Beroep te Luik het reeds deed, dat de fysieke integriteit een materieel goed is dat deel uitmaakt van het patrimonium van het individu (Hof Luik, 18 november 1969, *R.G.A.R.*, 1970, nr. 8366J).

Inzake deze blijvende invaliditeit verwondert het ons steeds dat de pleiters zo weinig gebruik maken van de rechtspraak van het Hof van Cassatie inzake tijdelijke arbeidsongeschiktheid om de toekenning van een materiële schadevergoeding wegens een kleine blijvende invaliditeit te vermijden. Inzake tijdelijke arbeidsongeschiktheid heeft het Hof immers reeds beslist dat de feitenrechter niet een vergoeding wegens materiële schade tijdens de *gedeelte-lijke* tijdelijke arbeidsongeschiktheid mag weigeren met de enkele motivering dat de arbeidsongeschiktheid geen reële invloed heeft gehad op het inkomen van het slachtoffer zonder tevens vast te stellen dat de arbeidsongeschiktheid geen verhoogde inspanning heeft veroorzaakt (Cass., 30 november 1970, *R.G.A.R.*, 1972, nr. 8763). Anderzijds mag hij wel een vergoeding wegens materiële schade tijdens de *volledige* tijdelijke arbeidsongeschiktheid weigeren op grond van de overweging dat de aantasting van de fysieke integriteit geen materiële schade veroorzaakt, indien hij deze gevolgtrekking afleidt uit de vaststelling dat er enerzijds geen economische waardevermindering bestaat wanneer het slachtoffer zijn volledige bezoldiging heeft genoten en dat er anderzijds geen verhoogde inspanning kan worden geleverd indien de arbeidsongeschiktheid volledig is (Cass., 5 oktober 1970, *R.G.A.R.*, 1971, nr. 8734, noot J.F.; in dezelfde zin Hof Antwerpen, 12 maart 1975, *Verz.*, 1975, 247, noot R.B.; Hof Luik, 27 juni 1974, *R.G.A.R.*, 1975, nr. 9440; Hof Brussel, 8 september 1975, *R.G.A.R.*, 1976, nr. 9661; Hof Brussel, 12 juni 1975, *R.W.*, 1975-76, 1114; Corr. Brussel, 18 juni 1975, *R.G.A.R.*, 1976, nr. 9610; Corr. Brussel, 8 september 1975, *R.G.A.R.*, 1976, nr. 9661; Rb. Brussel, 3 maart 1978, *R.G.A.R.*, 1979, nr. 10047; Pol. Luik, 3 januari 1977, *R.G.A.R.*, 1978, nr. 9879; vgl. ook met Cass., 17 maart 1971, *Verz.*, 1973, 655). Dezelfde redenering moet naar onze mening ook gevolgd worden indien men vaststelt dat de blijvende invaliditeit geen inkomstenverlies noch ver-

mindering van de economische waarde veroorzaakt en evenmin het slachtoffer tot hogere inspanningen tijdens zijn arbeid verplicht: indien er in dergelijke omstandigheden geen materiële schade bestaat bij tijdelijke arbeidsongeschiktheid, is dit evenmin het geval bij een blijvende invaliditeit. En dezelfde redenering volgen houdt in dat men aan een dergelijke invaliditeit geen materiële waarde toekent, maar ze slechts vergoedt met een morele genoegdoening.

Deze stelling werd niet toegepast in een onuitgegeven vonnis van de Rechtbank van Dendermonde van 7 november 1978, dat we in een van onze vorige kronieken opnamen in tabel 20 en waarin voor de vergoeding van de materiële schade voortvloeiend uit 70% blijvende invaliditeit van een handelsvertegenwoordiger een kapitalisatieberekening werd uitgevoerd; deze invaliditeit bestond uit allerlei handicaps, voortkomend van veelvuldige breuken en andere letsels én uit de seksuele impotentie van het 43-jarig slachtoffer; nu staat volgens de schaal impotentie gelijk met maximum 30% invaliditeit. We zien echter niet in hoe deze 30% blijvende invaliditeit, die geen enkele blijvende arbeidsongeschiktheid veroorzaakt, tot 65 jaar een jaarlijkse waarde zou kunnen vertegenwoordigen van eveneens 30% van de wedde, in casu 550.000fr., noch hoe ze op enige andere manier een materiële schade zou kunnen betekenen.

Was het hier niet aangewezen de voor de verschillende sequelen toegekende invaliditeitspercentages uit te splitsen en zou de schade in concreto niet juist zijn geraamd indien men een vergoeding zou hebben toegekend voor de materiële schade uit de blijvende invaliditeit van 40% en indien men de begroting van de blijvende morele schade ex aequo et bono zou hebben gesplitst in een pretium doloris wegens de 40% «gewone» invaliditeit en een pretium voluptatis wegens de impotentie zonder bij dit laatste rekening te houden met enig materieel aspect?

En zou het in het algemeen in deze tijden van inkomensmatiging niet passend zijn dat de rechter wat grondiger zou nagaan of de aantasting van de fysieke integriteit wel degelijk altijd die materiële betekenis heeft die wij er uit gewoonte en uit traditie aan hechten?

(Slot in volgend nummer)

J. SCHRYVERS

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

2e VOLTALLIGE KAMER — 18 MAART 1981

Voorzitter: baron Richard

Raadsheer-rapporteur: de h. Châtel

Advocaat-generaal: de h. Velu

Advocaten: mrs. Bützler, De Gryse en Van Lint

Hoven en rechtbanken — Onverenigbaarheden — Rechter die in eerste aanleg als onderzoeksrechter is opgetreden, neemt kennis van de zaak in hoger beroep.

Art. 292, tweede lid, Ger. W. wordt geschonden door het arrest dat in een correctionele zaak in hoger beroep gewezen wordt door een kamer waarvan deel uitmaakt een raadsheer die in eerste aanleg als onderzoeksrechter in de zaak was opgetreden en derhalve in die hoedanigheid van de strafvordering kennis had genomen.

Van H. e.a.

Conclusie van de advocaat-generaal J. Velu

1. Bij het Hof zijn voorzieningen ingesteld tegen drie

arresten van het Hof van Beroep te Gent, twee arresten van 13 december 1979 en een van 31 maart 1980.

De twee arresten van 13 december 1979, waarbij uitspraak wordt gedaan op de akten van wraking door de eisers Van H. en P., beklagden, voorgedragen tegen raadsheer X., verwerpen de voorgestelde wraking.

Het arrest van 31 maart 1980 doet uitspraak over de strafvordering tegen de eisers en over de burgerlijke rechtsvordering tegen de eiser Van H.

Dat arrest werd mede door de h. X. als raadsheer gewezen die in de zaak als onderzoeksrechter is opgetreden.

2. De voorzieningen werpen de volgende principiële kwestie op: mag een raadsbeheer in het hof van beroep deel uitmaken van het rechterlijk college van dat hof dat uitspraak moet doen over een zaak waarin hij vroeger als onderzoeksrechter is opgetreden?

Ten deze wordt het probleem op verschillende wijzen aan het Hof voorgelegd.

In de eerste plaats in het kader van de voorzieningen die de eisers Van H. en P., als partijen die de wraking hebben voorgedragen, tegen de voornoemde twee arresten van 13 december 1979 hebben gericht. Die eisers verwijten de voornoemde arresten (tweede middel) de akten tot wraking te hebben verworpen die zij tegen raadsheer X. hadden voorgedragen op grond dat niet is aangetoond dat die raadsheer raad heeft gegeven, gepleit of geschreven heeft over het geschil of ervan als rechter kennis heeft genomen, en dat een onderzoeksrechter die onderzoeksverrichtingen in een zaak heeft gesteld, niet is opgetreden als rechter over de strafvordering. Zij voeren met name aan (derde onderdeel) dat artikel 828, 8°, van het Gerechtelijk Wetboek uitdrukkelijk bepaalt dat elke rechter die over het geschil geschreven heeft of daarvan vroeger als rechter kennis heeft genomen, behoudens de uitzonderingen omschreven in voornoemd artikel, doch ten deze niet toepasselijk, kan worden gewraakt. Zij leiden daaruit af dat de arresten van 13 december 1979 niet wettig hebben beslist dat de wraking diende te worden verworpen.

Die vraag rijst ook, zij het in andere bewoordingen, in de voorzieningen van de eisers Van H., P., H. en L. tegen het arrest van 31 maart 1980 (de eiser B. heeft afstand gedaan van zijn voorziening). Zo wordt door de eiser H. betoogd dat de artikelen 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek en 6, § 1, van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden geschonden worden wanneer, zoals ten deze, een raadsheer die vroeger als onderzoeksrechter in de zaak is opgetreden deelneemt aan het arrest¹.

3. De door de voorzieningen opgeworpen principiële kwestie ligt vervat in een ruimer probleem: mag een rechter deelnemen aan de besluitvorming van een vonnisgerecht wanneer hij vroeger in de zaak als onderzoeksrechter is opgetreden?

Dit probleem vereist een aantal onderscheidingen.

Wij moeten hier in de eerste plaats een onderscheid

maken naargelang het vonnisgerecht een rechtscollege in eerste aanleg of in hoger beroep is.

A. Het vonnisgerecht is een rechtscollege in eerste aanleg

4. Wanneer het vonnisgerecht een rechtscollege in eerste aanleg is moet een nieuw onderscheid worden gemaakt naargelang het gaat om een assisenhof dan wel om een correctionele rechtbank.

1° Het vonnisgerecht is het assisenhof

5. Vóór de invoering van het Gerechtelijk Wetboek werd bij artikel 95 van de wet van 18 juni 1869 op de gerechtelijke organisatie als aangevuld bij artikel 1 van de wet van 21 december 1930 uitdrukkelijk verboden op straffe van nietigheid dat een magistraat die het ambt van onderzoeksrechter heeft waargenomen in dezelfde zaak de assisen voorziet of de voorzitter bijstaat².

6. Dat verbod is behouden gebleven in het Gerechtelijk Wetboek: naar luid van artikel 127 van dat Wetboek *mogen de magistraten die als onderzoeksrechter zijn opgetreden op straffe van nietigheid de assisen niet voorzitten noch als assessor optreden*³.

2° Het vonnisgerecht is de correctionele rechtbank

7. Het Hof had in zijn arresten van 30 juni 1952⁴ en 12 oktober 1964⁵ vóór de inwerkingtreding van het Gerechtelijk Wetboek, beslist dat geen enkele wetsbepaling belet dat een magistraat die als onderzoeksrechter is opgetreden zitting houdt als lid van een correctionele rechtbank bij de beslissing over een zaak waarvan het onderzoek hem werd toevertrouwd⁶.

8. Die oplossing werd overgenomen in het Gerechtelijk Wetboek:

Ingevolge artikel 79, derde lid, van dat wetboek, gewijzigd bij de wet van 30 juni 1976, kunnen de onderzoeksrechters volgens hun rang zitting blijven nemen voor de berechting van de zaken die aan de rechtbank van eerste aanleg worden voorgelegd.

Artikel 292 van hetzelfde wetboek verbiedt hen niet zitting te nemen in zaken waarvan zij als onderzoeksrechter kennis hebben genomen. Dat artikel bepaalt: «Cumulatie van rechterlijke ambten is verboden, uitgenomen de gevallen die de wet bepaalt. Nietig is het vonnis, gewezen door een rechter die vroeger bij het uitoefenen van een ander rechterlijk ambt kennis genomen heeft van de zaak.» In het verslag van de Kamercommissie werden die bepalingen op de volgende wijze uitgelegd:

² *Novelles, Proc. pén.*, I, 1, nr. 17, blz. 383.

³ Op dat punt stemmen het Belgische en Franse systeem overeen: luidens artikel 253 van het Franse wetboek van Strafvordering «ne peuvent faire partie de la cour (d'assises) en qualité de président ou d'assesseur les magistrats qui, dans l'affaire soumise à la cour d'assises ont, soit fait un acte de poursuite ou d'instruction, soit participé à l'arrêt de mise en accusation ou à une décision sur le fond relative à la culpabilité de l'accusé».

⁴ *Pas.*, 1952, I, 702.

⁵ *Pas.*, 1965, I, 155.

⁶ Zie ook Cass. 7 november 1921, *Pas.* 1922, I, 48. Zie, in dezelfde zin, *Pand.*, v° «Organisation judiciaire», nr. 275; *Novelles, Proc. pén.*, I, 1, nr. 17, blz. 382; V. VAN CAMP, *De Onderzoeksrechter*, 1959, nr. 166, blz. 99.

¹ In verband met de vraag of voor de eerste maal voor het Hof van Cassatie mag worden voorgedragen, het middel waarin een wrakingsgrond wordt aangevoerd tegen een rechter die de bestreden beslissing heeft gewezen, wanneer de rechter door in de beslissing tussen te komen een essentiële regel van rechtsbedeling schendt, zie Cass., 13 okt. 1975, A.C., 1976, 191, en de noten I tot 4 get. J.V.

«Terwijl in dit artikel bepaald wordt dat cumulatie van rechterlijke ambten verboden is, uitgenomen in de gevallen die de wet bepaalt, moet zulks aldus begrepen worden dat rechterlijke ambten niet tegelijk in onderscheidene gerechten mogen uitgeoefend worden. Zulks geldt dus niet voor de onderzoeksrechter die bevoegd blijft om kennis te nemen van de zaak waarvan hij het onderzoek gedaan heeft, nadat zij naar de rechtbank verwezen werd. Zulks geldt evenmin voor een lid van de Kamer van inbeschuldigingstelling, die bevoegd blijft om deel uit te maken van het college van het hof dat over de zaak zelf uitspraak zal doen»⁷.

De wetgever heeft dus geoordeeld dat de onderzoeksrechter geen «ander rechterlijk ambt» uitoefent wanneer hij als rechter in een correctionele rechtbank deelneemt aan het vonnis over een zaak waarin hij als onderzoeksrechter is opgetreden.

Er dient op te worden gewezen dat in burgerlijke zaken artikel 946 van het Gerechtelijk Wetboek bepaalt dat de rechter die een getuigenverhoor heeft gehouden uitspraak doet over de uitslag van de getuigenissen; aldus doet hij uitspraak in dezelfde zaak, het is echter vanzelfsprekend dat de bepaling van artikel 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek op hem niet kan worden toegepast.

Het Hof heeft bijgevolg in zijn arrest van 8 februari 1977⁸ bevestigd dat *geen enkele wettelijke bepaling de magistraat, die in een zaak het ambt van onderzoeksrechter heeft waargenomen, verbiedt in deze zaak te zitten als lid van de correctionele rechtbank*⁹.

B. Het vonnisgerecht is een rechtscollège in hoger beroep

9. Wanneer het vonnisgerecht geen rechtscollège in eerste aanleg doch een rechtscollège in hoger beroep is, kan dan op grond van enige wettelijke bepaling aan de onderzoeksrechter worden verboden als appelrechter in de zaak zitting te nemen?

Die specifieke vraag wordt in casu gesteld. Vóór de inwerkingtreding van het Gerechtelijk Wetboek is, voor zover ik weet, dit probleem niet aan het Hof voorgelegd.

Toch werd door het Hof aangenomen dat, enerzijds, een van de grondbeginselen van de wetten op de gerechtelijke organisatie is dat de rechter die tot een hof of een rechtbank behoort, niet terzelfder tijd tot een hoger rechtscollège kan behoren dat kennis moet nemen van de rechtsmiddelen tegen de beslissingen van dat hof of die rechtbank¹⁰,

anderzijds, een rechter niet achtereenvolgens kennis kan nemen van dezelfde zaak als lid van een rechtscollège en als lid van het hoger rechtscollège; dat anders de waarborg van de rechtspraak in twee instanties denkbeeldig wordt¹¹.

Het Hof heeft daaruit met name afgeleid dat de rechter die enkel de zaak heeft onderzocht op de terechtzitting van de correctionele rechtbank, zelfs wanneer het vonnis door een andere rechter werd uitgesproken, niet als raadsheer aan het arrest op het hoger beroep mag deelnemen¹².

10. Over de vraag of de onderzoeksrechter in dezelfde zaak als appelrechter zitting kan hebben heeft het Hof sedert de inwerkingtreding van het Gerechtelijk Wetboek twee arresten uitgesproken: het eerste op 6 december 1978¹², het tweede op 9 mei 1979¹³.

In de zaak die geleid heeft tot het arrest van 6 december 1978 voerde de beklaagde aan, in een van de middelen van

Parl., sess., extra. 1895, nr. 22, blz. 8).

In zijn commentaar op de onverenigbaarheid die door die wet werd ingevoerd, schrijft Garraud:

«Certes, les fonctions d'instruction et les fonctions de jugement, bien que correspondant à deux ordres d'opérations, n'ont rien d'incompatible. Il serait désirable même que le juge pût accomplir lui-même la recherche des preuves. Si un double personnel a été organisé pour instruire et juger, ce sont des nécessités pratiques qui l'ont imposé. Mais là où cette séparation de fonctions est réalisée, la question d'incompatibilité de fonctions se pose. Les préventions, acquises dans une instruction préparatoire qui n'offre pas toutes les garanties de l'instruction définitive, ont fait établir en France une incompatibilité, à titre de plus grande garantie, entre les fonctions d'instruction et celles de jugement» (GARRAUD, *Tr. ins. crim.*, II, nr. 521).

¹⁰ Cass., 5 april 1948 (*Pas.*, 1948, I, 225) en noten 1, 2 en 3, get. R.H.; zie Cass., 12 februari 1906 (*ibid.*, 1906, I, 129) met concl. proc.-gen. Terlinden, toen eerste adv.-gen.

¹¹ Cass., 11 maart 1963 (*Pas.*, 1963, I, 763); zie Cass., 12 juni 1958, twee arresten (*ibid.*, 1958, I, 1136) en noot 2, get. R.H.

¹² In zake Detrixhe, Prévoyance sociale t/ Levaux e.a. (arrest niet gepubliceerd).

Over het feit dat geen enkele wetsbepaling een raadsheer in het hof van beroep die in de kamer van inbeschuldigingstelling uitspraak heeft gedaan over de verwijzing van de beklaagde of over diens voorlopige hechtenis, verbiedt nadien als lid van de correctionele kamer van dat hof kennis te nemen van dezelfde zaak, zie Cass., 11 maart 1940 (*Pas.*, 1940, I, 85) en de noot get. R.H., en 19 oktober 1971 (*ibid.*, 1972, I, 180).

¹³ A.C., 1978-79, nr. 516 en noot get. J.V.

⁷ *Parl. St. Kamer*, nr. 59/49 van 1 juni 1967, *Pasin.*, bijlage 1967, blz. 929.

⁸ A.C., 1977, 645.

Over het feit dat geen enkele wetsbepaling de rechter, die in de raadkamer uitspraak heeft gedaan over de verwijzing van de beklaagde naar de correctionele rechtbank, verbiedt nadien als lid van dezelfde rechtbank kennis te nemen van die zaak, zie Cass., 11 juni 1917 (*Pas.*, 1918, I, 30), 7 november 1921 (*ibid.*, 1922, I, 48), 17 maart 1948 (*ibid.*, 1948, I, 177), 16 januari 1967 (A.C., 1967, 595) en 1 december 1970 (*ibid.*, 1971, 320).

In verband met de vraag of het de rechter die in raadkamer uitspraak heeft gedaan over de verwijzing van een beklaagde naar de politierechtbank, verboden is op te treden in de berechting in hoger beroep van diezelfde beklaagde, zie Cass., 8 oktober 1980 (in zake Marcelis t/ Aughet, nog niet gepubliceerd).

⁹ Op dat punt verschilt het Belgische systeem van het Franse.

In Frankrijk heeft een wet van 8 december 1897 de verbodsbepaling van artikel 257, tweede lid, van het Franse Wetboek van Strafvordering betreffende de criminele zaken uitgebreid tot de correctionele zaken door in artikel 1 te bepalen dat «le juge d'instruction ne peut concourir au jugement des affaires qu'il a instruites». Die bepaling wordt overgenomen in artikel 49, tweede lid, van het Franse Wetboek van Strafvordering dat luidt als volgt: «Le juge d'instruction ne peut, à peine de nullité, participer au jugement des affaires pénales dont il a connu en sa qualité de juge d'instruction.»

De h. Thézard, verslaggever in de Senaat voor de wet van 8 december 1897 verantwoordde de opzet van die wet als volgt: «Le juge d'instruction, par le seul fait qu'il a préparé l'affaire et décidé le renvoi du prévenu devant le tribunal, a nécessairement sa conviction faite à l'avance; il apporte donc au jugement une opinion préconçue: il est aussi irrationnel de le faire participer à la décision définitive que d'appeler au jugement sur l'appel un magistrat qui aurait statué en première instance. Mais sa voix n'est pas seulement une voix acquise à la condamnation, elle est aussi et par la force des choses une voix prépondérante» (*Doc.*

zijn voorziening, dat het bestreden arrest, dat eiser op de strafvordering en op de burgerlijke rechtsvorderingen had veroordeeld, met schending van de artikelen 2 en 292 van het Gerechtelijk Wetboek gewezen werd door een kamer van het hof van beroep waarin raadsheer M. zitting had terwijl die magistraat in die zaak als onderzoeksrechter was opgetreden.

Het arrest van 6 december 1978 beslist dat het middel naar recht faalt op grond dat «noch artikel 292 van het Gerechtelijk Wetboek noch een andere wettelijke bepaling de rechter verbieden deel uit te maken van het rechterlijk college van het hof van beroep dat uitspraak moet doen over een zaak waarin hij als onderzoeksrechter is opgetreden».

De zaak die tot het arrest van 9 mei 1979 heeft geleid, was nogal verschillend.

In een van de middelen werd door een van de beklaagden betoogd dat het bestreden arrest de artikelen 2 en 292 van het Gerechtelijk Wetboek had geschonden doordat de zaak op een terechtzitting van het hof van beroep ter verdere behandeling was uitgesteld door rechters onder wie één, namelijk raadsheer W., in de zaak reeds als onderzoeksrechter was opgetreden.

Het arrest van 9 mei 1979 beslist dat het middel naar recht faalt op grond dat «het de rechter noch op grond van artikel 292 van het Gerechtelijk Wetboek noch op grond van enige andere wettelijke bepaling verboden is deel te nemen aan een beslissing waarbij het hof van beroep een zaak, waarin die rechter reeds als onderzoeksrechter is opgetreden, uitstelt naar een latere terechtzitting».

11. Ik kan mij bezwaarlijk verzoenen met de rechtsleer van het eerste arrest.

Artikel 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek bepaalt — ik moge het even aanhalen —:

«Nietig is het vonnis, gewezen door een rechter die vroeger bij het uitoefenen van een ander rechterlijk ambt kennis genomen heeft van de zaak.»

In zijn conclusie voor het arrest van 8 november 1979¹⁴ heeft advocaat-generaal Krings beklemtoond dat «la disposition de l'article 292, alinéa 2, du Code judiciaire est nouvelle, en ce sens qu'elle ne figurait pas dans la loi du 18 juin 1869 sur l'organisation judiciaire. Seule la disposition qui constitue l'alinéa 1er dudit article correspond à celle de l'article 174 de la loi précitée».

«La disposition nouvelle», zei hij, «a été reprise aux travaux de la Commission d'organisation judiciaire qui avait été chargée de revoir les dispositions anciennes et qui a déposé un rapport en 1956. Le Code judiciaire a fait de nombreux emprunts à ces travaux. L'analyse de la jurisprudence de la Cour, antérieure au Code judiciaire, montre que le texte nouveau constitue la consécration de deux principes distincts, d'organisation judiciaire, que la Cour a qualifiés de fondamentaux.

D'une part, la Cour a décidé à maintes reprises que la règle selon laquelle un juge qui a connu d'une affaire en première instance ne peut pas connaître de cette même affaire en degré d'appel, constitue une règle ou un principe essentiel de l'administration de la justice¹⁵.

D'autre part, la Cour a décidé dans plusieurs arrêts que

la règle, selon laquelle un magistrat qui a connu d'une affaire en tant que membre du ministère public, ne peut prendre connaissance de cette affaire en tant que juge, constitue un principe fondamental d'organisation judiciaire¹⁶.

On notera que dans l'un et l'autre cas, il n'y avait pas de textes légaux exprès et que c'est aux principes généraux, fondamentaux, essentiels que la Cour devait avoir recours pour sanctionner des situations de fait qui étaient de nature à mettre en péril la confiance que doit inspirer le pouvoir judiciaire.»

In het voormeld verslag van de Kamercommissie omtrent artikel 292 van het Gerechtelijk Wetboek wordt gezegd:

«Hetgeen nochtans volstrekt uitgesloten wordt is dat de rechter die van een zaak in eerste aanleg heeft kennis genomen, er kennis van zou nemen in beroep b.v. wanneer hij ondertussen in het gerecht van beroep zou benoemd zijn. Zulks maakt een fundamenteel beginsel uit van onze rechterlijke organisatie»¹⁷.

De magistraat die in eerste aanleg de zaak als onderzoeksrechter heeft behandeld heeft, volgens de gebruikelijke betekenis van die bewoordingen, in eerste aanleg kennis genomen van de zaak¹⁸.

Noch in artikel 292 van het Gerechtelijk Wetboek, noch in het verslag van de Kamercommissie wordt een onderscheid gemaakt naargelang de rechter in eerste aanleg kennis heeft genomen van de zaak bij de behandeling tijdens het onderzoek, bij de behandeling ter zitting of bij de uitspraak van het vonnis. Een dergelijk onderscheid werd daarenboven nooit gemaakt met betrekking tot het verbod van het openbaar ministerie, dat in die hoedanigheid van een zaak kennis heeft genomen, achteraf als zittend magistraat dezelfde zaak te behandelen: het staat buiten kijf dat dit verbod bestaat, ongeacht of de magistraat van het openbaar ministerie van de zaak kennis heeft genomen tijdens het vooronderzoek, tijdens het onderzoek, of tijdens de behandeling op de terechtzitting.

Een rechter die in een zaak getuigenverhoren heeft gehouden, heeft ook «kennis genomen van de zaak».

In zijn arresten van 30 september 1975¹⁹ en 12 september 1978²⁰ heeft het Hof beslist dat de rechter die de zaak ter terechtzitting van de correctionele rechtbank heeft onderzocht, zelfs indien het vonnis door een andere rechter is gewezen, niet als raadsheer mag deelnemen aan de beslissing in hoger beroep.

In beide beslissingen heeft het Hof erop gewezen dat de bewuste magistraat in hoger beroep de onderzoeksmaatregelen heeft moeten nagaan die hij zelf in eerste aanleg had genomen, en het heeft daaruit afgeleid dat artikel 292 van het Gerechtelijk Wetboek door het bestreden arrest werd geschonden.

¹⁴ Cass., 22 november 1909 (*Pas.*, 1909, I, 445), 19 februari 1940 (*ibid.*, 1940, I, 55), 11 februari 1942 (*ibid.*, 1942, I, 32).

¹⁷ *Pasin.* bijlage *ibid.*, blz. 929. Het verslag van de commissie van de Kamer verwees naar de arresten van het Hof van 12 februari 1906 (*Pas.*, 1906, I, 132) en naar de concl. O.M., 5 april 1948 (*ibid.*, 1948, I, 255, en de noot) en 11 mei 1963 (*ibid.*, 1963, I, 763).

¹⁸ Over het begrip zaak, in de zin van art. 292 Ger. W., zie concl. adv.-gen. Krings, onder Cass., 8 november 1979 (*Jur. Comm. de Belgique*, 1980, 63 e.v.).

¹⁹ A.C., 1976, 134

²⁰ A.C., 1979-80, nr. 20; zie Cass., 19 december 1978 (*ibid.*, 1978-79, nr. 226).

¹⁴ *Jur. Comm. de Belgique*, 1980, 60.

¹⁵ Cass., 11 maart 1963 (*Pas.*, 1963, I, 763), 5 april 1948 (*ibid.*, 1948, I, 225) en de noot.

Evenzo mag de rechter die de zaak als onderzoeksrechter heeft behandeld, zelfs wanneer het vonnis in eerste aanleg door een andere rechter werd uitgesproken, niet als raadsheer deelnemen aan het vonnis in hoger beroep, zo niet zou hij in hoger beroep de onderzoeksverrichtingen moeten beoordelen die hij in eerste aanleg heeft uitgevoerd of doen uitvoeren. «Anders wordt de waarborg van de rechtspraak in twee instanties denkbeeldig», zoals het Hof in zijn arrest van 11 maart 1963 heeft beslist²¹.

11bis. De tegengestelde hypothese miskent niet alleen de wil van de Belgische wetgever, zij is ook strijdig met artikel 6 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de Mens en de fundamentele vrijheden.

Luidens artikel 6, § 1, van dat verdrag, «heeft een ieder bij het vaststellen van zijn burgerlijke rechten en verplichtingen of bij het bepalen van de gegrondheid van een tegen hem ingestelde strafvordering recht op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijke en onpartijdige rechterlijke instantie welke bij de wet is ingesteld».

Elke rechtsonderhorige van de verdragsluitende Staten heeft dus een subjectief fundamenteel recht op de behandeling van zijn zaak, in de bovenvermelde geschillen, door een onpartijdige rechtbank.

Welke betekenis heeft dat recht op een onpartijdige rechtspraak in de zin van het verdrag?

De gebruikelijke betekenis van onpartijdig geeft de hoedanigheid of het karakter aan van iemand die niet vooringenomen is. De leden van een rechtbank mogen geen belang hebben in het geschil en niet vooringenomen zijn.

Uitgaande daarvan zijn twee uitleggingen mogelijk. Ofwel impliceert het recht van de rechtzoekende op een onpartijdige rechtbank enkel dat de rechter niet over de zaak mag oordelen wanneer hij met betrekking tot de zaak enige

vooringenomenheid heeft. Dat is een beperkende uitlegging. Ofwel impliceert bovengenoemd recht dat de rechter niet over de zaak mag oordelen wanneer terecht kan worden gevreesd dat hij niet de vereiste waarborgen van onpartijdigheid biedt. Dat is een extensieve uitlegging.

Mij dunkt dat overeenkomstig de uitleggingsmethode voorgesteld in artikel 31 van het Verdrag van Wenen over het verdragsrecht, de extensieve uitlegging de voorkeur moet krijgen.

Volgens die methode moet de gebruikelijke betekenis van de woorden gepreciseerd worden, enerzijds, aan de hand van de context van de uit te leggen bewoordingen, anderzijds, aan de hand van de bedoeling het voorwerp van artikel 6, § 1.

Uit de context van de zin waarin de uitdrukking voorkomt «recht op een behandeling van de zaak door een onpartijdige rechterlijke instantie» blijkt dat dit recht besloten ligt in een ruimer recht op een eerlijk proces, welk recht in strafzaken niet enkel de bij artikel 6, §§ 2 en 3, gewaarborgde rechten omvat doch ook de «gelijkheid van de wapens», dat wil zeggen dat gelijkheid tijdens de rechtspleging tussen de beklaagde en het openbaar ministerie dat beschuldigt en het recht op een proces waarbij de beklaagde niet onrechtmatig in een nadelige situatie wordt geplaatst²². Mijns inziens is een strafproces niet meer eerlijk wanneer er ernstige redenen bestaan om aan de onpartijdigheid van de rechter te twijfelen.

Overigens, uit het doel en het voorwerp van artikel 6, § 1, blijkt dat zoals werd gezegd in het arrest van 17 januari 1970 van het Europees Hof in de zaak Delcourt, «dans une société démocratique, au sens de la Convention le droit à une bonne administration de la justice occupe une place si éminente qu'une interprétation restrictive ne correspondrait pas au but et à l'objet de cette disposition»²³.

Uw Hof heeft terecht die extensieve uitlegging overgenomen.

In 's Hofs arrest van 21 februari 1979 is erop gewezen dat uit artikel 6, § 1, van het verdrag volgt dat elke rechter van wie terecht kan worden gevreesd dat hij niet de waarborgen voor onpartijdigheid biedt waarop elke beklaagde recht heeft, zich moeten onthouden van deelneming aan de beslissing²⁴.

De rechter die, in welke hoedanigheid ook, voordien kennis had genomen van de zaak bij de uitoefening van een ander rechterlijk ambt, voldoet normaliter niet meer aan de criteria van onpartijdigheid gesteld bij artikel 6 van het verdrag om deel te nemen aan het beoordelen van die zaak.

Ik wil hier niet uitweiden over het probleem of de rechter die kennis heeft genomen van de zaak bij de uitoefening van *hetzelfde* rechterlijk ambt zonder schending van artikel 6 van het verdrag mag deelnemen aan de beoordeling van de zaak.

Dat probleem is hier niet aan de orde.

Ik wens alleen maar te zeggen dat ik dienaangaande van oordeel ben dat uit de enkele omstandigheid dat de rechter kennis heeft genomen van de zaak tijdens de uitoefening van *hetzelfde* rechterlijk ambt, bijvoorbeeld door de zaak als onderzoeksrechter of als magistraat ter terechtzitting

²¹ *Pas.*, 1963, I, 763.

In het Franse recht is de verbodsbepaling die eerst voorkwam in art. 1, wet 8 december 1897, en die later in art. 49, tweede lid, van het Franse Wetboek van Strafvordering overgenomen werd, van toepassing voor de hoven van beroep: de onderzoeksrechter die in een zaak onderzoeksverrichtingen heeft gesteld en die nadien tot raadsheer wordt benoemd, mag niet deelnemen aan de behandeling van die zaak voor de correctionele kamer van het hof van beroep (*Chambre des appels correctionnels*) (Cass. crim., 24 april 1909, *D.P.*, 1911, 5, 59; 23 maart 1934, *Bull. crim.*, nr. 37).

De Franse rechtspraak bepaalt dat a) het weinig verschil uitmaakt of het onderzoek waarvan sprake eerst door een beschikking van buitenvervolginstelling werd gesloten en nadien ingevolge nieuwe bezwaren werd heropend (Cass. crim., 14 januari 1953, *Bull. crim.*, nr. 16); b) het verbod van toepassing is op de rechter die slechts tijdelijk of toevallig het ambt van onderzoeksrechter in een bepaalde zaak heeft uitoefend: dat is het geval voor de rechter die de onderzoeksrechter heeft vervangen (Cass., crim., 24 juni 1813, *Bull.*, crim. nr. 34; 18 september 1884, *Bull. Crim.*, 278), voor de rechter die een medeplichtige heeft ondervraagd en hem met de verdachte heeft geconfronteerd (Cass. crim., 4 november 1830, *Bull. crim.*, nr. 245, *S.*, 31, I, 366) of die tegen de verdachte een bevel tot medebrenging of aanhoudingsbevel heeft uitgevaardigd (Pau, 11 november 1899, *Gaz. Pal.*, 1900, I, 517), of die een ambtelijke opdracht heeft gegeven (Cass. crim., 16 augustus 1844, *Bull. Crim.*, nr. 291), of die de beklaagde heeft ondervraagd (Cass. crim., 1 augustus 1829, *Bull. crim.*, nr. 174).

Zie P. CHAMBON, *Le juge d'instruction*, Parijs, nr. 20, blz. 24.

²² Europees Hof van de rechten van de Mens, arrest van 17 januari 1970, zaak Delcourt, serie A, en droit, par. 34.

²³ Zelfde arrest, par. 25.

²⁴ *Pas.*, 1979, I, 750.

te onderzoeken, niet kan worden afgeleid dat beklaagdes recht op een onpartijdige rechtbank is geschonden.

Mijns inziens verbieden zowel artikel 292 van het Gerechtelijk Wetboek als artikel 6 van het verdrag dat de rechter die de zaak als onderzoeksrechter heeft onderzocht, als raadsheer deelneemt aan de beslissing over het hoger beroep.

12. Wanneer evenwel, zoals in het geval van het arrest van 9 mei 1979²⁵, een raadsheer die in eerste aanleg de zaak als onderzoeksrechter heeft behandeld, enkel heeft deelgenomen aan een beslissing waarbij het hof van beroep alleen de zaak naar een latere terechtzitting heeft verwezen, leidt zulks niet tot nietigheid van het door het anders samengesteld hof van beroep gewezen arrest²⁶.

13. Ik meen dat er verscheidene bezwaren kunnen worden opgeworpen tegen mijn zoëven uiteengezette stelling, inzonderheid de volgende:

— de onderzoeksrechter zou de zaak kennen, maar geen kennis nemen van de zaak;

— als de magistraat die in een onderzoeksgerecht heeft gezeten, in de zaak zitting mag hebben als lid van het vonnisgerecht, mag de onderzoeksrechter a fortiori zitten als raadsheer in het hof van beroep;

— als de onderzoeksrechter in de zaak als rechter in de correctionele rechtbank zitting mag hebben, mag hij a fortiori als raadsheer in het hof van beroep zitting hebben;

— redelijkerwijs kan niet worden aangenomen dat een vonnis kan worden gewezen met schending van een fundamentele regel en dat voor de toepassing daarvan hoger beroep moet worden ingesteld;

²⁵ A.C., 1978-79, nr. 516

²⁶ Zie Cass., 23 januari 1961 (*Pas.*, 1961, I, 542); 13 september 1965 (*ibid.*, 1966, I, 58); 1 maart 1971 (*A.C.*, 1971, 619); 26 april 1977 (*ibid.*, 1977, 880) en 10 januari 1978 (*ibid.*, 1978, 550).

In de zaak die geleid heeft tot het arrest van 26 april 1977, had een van de rechters van het strafgerecht, die het vonnis had gewezen en die de terechtzittingen hadden bijgewoond waarop de zaak behandeld was, voordien het ambt van openbaar ministerie uitgeoefend toen de anders samengestelde rechtbank alleen maar de zaak tot een latere terechtzitting had uitgesteld. Het arrest van 26 april 1977 beslist dat het vonnis niet aan nietigheid lijdt en overweegt daartoe impliciet dat de rechter in een dergelijk geval «geen kennis heeft genomen van de zaak bij het uitoefenen van een ander rechterlijk ambt» in de zin van art. 292, tweede lid, Ger. W.

In de zaak die geleid heeft tot het arrest van 10 januari 1978, had de onderzoeksrechter, toen hij nog het ambt van substituut-procureur des Konings vervulde, aan de rechter die vóór hem met het onderzoek van dezelfde zaak was belast, een brief overgezonden waarin herinnerd werd aan een vroegere mededeling van een koopman aan het parket nopens de terugvordering van bepaalde goederen, welke brief voor het onderzoek van geen belang was. Het arrest van 10 januari 1978 beslist dat een gerechtelijk onderzoek, door dat enkel feit, niet kan nietig zijn.

Evenzo, volgens de rechtspraak van het Hof van Cassatie van Frankrijk, mag de rechter die slechts een louter materiële daad heeft verricht, welke niet impliceert dat hij van de zaak zelf kennis heeft genomen of het onderzoek heeft geleid, deelnemen aan de behandeling van die zaak (Cass. crim., 21 maart 1935, *Bull. crim.*, nr. 35 *Gaz. Pal.*, 1935, I, 842); dat is het geval voor de enkele ondertekening van een vraag om inlichtingen (Cass., crim., 26 november 1897, *Bull. crim.*, nr. 376), of de overhandiging van de overtuigingsstukken aan de deskundigen en hun eedafneming, een en ander ingevolge een ambachtelijke opdracht (Cass. crim., 3 februari 1865, *Bull. crim.*, nr. 24, *D.*, 65, 1, 410).

Zie P. CHAMRON, *Op. cit.*, nr. 20, blz. 24.

— de onderzoeksrechter is onpartijdig en hem verbieden in hoger beroep zitting te nemen kan de indruk wekken dat hij niet de voor dat ambt kenmerkende onpartijdigheid bezit;

— de door mij verdedigde stelling zou leiden tot een onsamenhangende regeling terwijl de tegenovergestelde stelling de rechtscoherentie zou verzekeren.

Ik wil die bezwaren kort weerleggen:

a) In de eerste plaats beweert men dus dat de onderzoeksrechter de «zaak heeft gekend» doch «geen kennis heeft genomen van de zaak», in die zin dat hij enkel bewijzen heeft verzameld zonder als rechter stelling te nemen.

De toestand zou totaal verschillend zijn voor een substituut die vordert en achteraf over dezelfde zaak als rechter zit: of voor de rechter die in eerste aanleg uitspraak doet en achteraf tot raadsheer wordt benoemd; in beide gevallen heeft de magistraat stelling genomen en kan men terecht vrezen dat hij zich gebonden voelt en niet meer vrij kan oordelen.

Dat bezwaar kan volgens mij niet worden aangenomen.

De opdracht van de onderzoeksrechter is niet beperkt tot het verzamelen van bewijzen.

Als rechter moet hij de bestanddelen van de zaak beoordelen en op grond daarvan allerhande jurisdictionele beslissingen nemen die in meerdere of mindere mate de rechten van de rechtzoekenden en met name van de beklaagde aantasten²⁷: zo bijvoorbeeld wanneer hij een arrestatiebevel aflevert, een huiszoeking of een beslag beveelt, beslist dat een expertise zal plaatshebben, een niet verschijnend getuige veroordeelt, iemand een bepaald misdrijf ten laste legt, beslist in geval van vaststelling op heterdaad rechtstreeks van de zaak kennis te nemen; evenzo wanneer hij, op een vordering van de procureur des Konings strekkende tot het verrichten van bepaalde handelingen, beslist of er grond is om de kwestieuze handelingen te verrichten of niet.

Bij de uitoefening van die jurisdictionele functie beperkt de onderzoeksrechter zich niet ertoe de «zaak te kennen» in die zin dat hij enkel bewijzen verzamelt, hij neemt noodzakelijk «kennis van de zaak».

b) Een tweede bezwaar, dat samenhangt met het eerste, gaat ervan uit dat, wanneer men aanneemt dat een rechter die in de raadkamer over de verwijzing van de beklaagde heeft beslist, in de correctionele rechtbank zitting mag nemen (Cass., 1 dec. 1970, *A.C.*, 1971, 320) of dat een raadsheer na in de kamer van inbeschuldigingstelling over de verwijzing van de beklaagde of over de voorlopige hechtenis uitspraak te hebben gedaan in het hof van beroep zitting mag nemen (Cass. 19 okt. 1971, *A.C.*, 1972, 180), a fortiori moet worden aangenomen dat de onderzoeksrechter als raadsheer mag deelnemen aan de beslissing van het hof van beroep, aangezien de magistraat die zitting heeft genomen in de raadkamer of in de kamer van inbeschuldigingstelling veel duidelijker stelling heeft genomen over de grond van de zaak dan de onderzoeksrechter.

Dat bezwaar overtuigt mij niet.

Volgens het stelsel van artikel 292 van het Gerechtelijk Wetboek, zoals het door de wetgever zelf in de wetgeschiedenis is uitgelegd, mag de rechter die, bijvoorbeeld als lid van een onderzoeksgerecht, kennis heeft genomen

²⁷ *R.P.D.B. v° «Procédure pénale»* nrs. 48 en 288.

van de zaak, over die zaak uitspraak doen in de uitoefening van *een zelfde* rechterlijk ambt, dat wil zeggen hetzij als rechter in eerste aanleg hetzij als appelrechter.

Zulks is niet het geval wanneer de rechter kennis heeft genomen van de zaak als rechter in eerste aanleg en uitspraak moet doen als appelrechter, met andere woorden in de uitoefening van een *andere* rechterlijke functie.

c) Een derde bezwaar zou erin bestaan te doen gelden dat zo de onderzoeksrechter in de zaak als rechter in de correctionele rechtbank kan zitten, hij a fortiori in de zaak mag zitten als raadsheer in het hof van beroep. Volgens mij kan met dit argument geen rekening worden gehouden. Zo de onderzoeksrechter bevoegd blijft om voor de correctionele rechtbank kennis te nemen van de zaak die hij heeft behandeld, is zulks niet te wijten aan het feit dat hij in de zin van art. 292 van het Gerechtelijk Wetboek van de «zaak geen kennis heeft genomen» als onderzoeksrechter, maar hieraan dat hij, zoals in het verslag van de Kamercommissie wordt gezegd, verder zijn ambt uitoefent bij het gerecht van eerste aanleg en dus in de zin van dat artikel hetzelfde rechterlijk ambt blijft uitoefenen.

Maar hij is niet meer bevoegd om voor het hof van beroep kennis te nemen van de zaak die hij in eerste instantie heeft behandeld, omdat hij als appelrechter niet meer hetzelfde rechterlijk ambt blijft uitoefenen.

Wanneer een rechter die eerst onderzoeksrechter in een zaak is of werd, of een «burgerlijke» rechter die getuigenverhoren heeft gehouden, vervolgens, in hoger beroep, oordeelt over de gegrondheid van het vonnis van het rechtscollege dat met of zonder hem in eerste aanleg heeft beslist, neemt hij kennis van de zaak in de uitoefening van een ander rechterlijk ambt, wat verboden is bij art. 292 van het Gerechtelijk Wetboek.

Hoewel volgens het Gerechtelijk Wetboek de hoedanigheden van onderzoeksrechter en van lid van het vonnisgerecht niet noodzakelijk onverenigbaar zijn in dezelfde zaak, is daarentegen niet te verenigen dat hij in dezelfde zaak het ambt van onderzoeksrechter en dat van appelrechter uitoefent.

Maar, zal men zeggen, het is onlogisch dat de regel volgens welke het verboden is dat een rechter kennis neemt van een zaak waarvan hij reeds in een ander ambt kennis heeft genomen, in hoger beroep en niet in eerste aanleg kan worden opgeworpen, omdat er aldus een openbare orde zou zijn voor bepaalde rechters en een voor andere rechters.

Het lijkt echter geen twijfel dat de regel volgens welke de rechter niet mag deelnemen aan een beslissing als hij vroeger kennis heeft genomen van de zaak bij het uitoefenen van een ander rechterlijk ambt, ook toepasselijk is zowel op de rechter in eerste aanleg als op de appelrechter. Er is geen openbare orde voor de rechters in eerste aanleg en een andere voor de appelrechters.

Indien, zoals ik er al meermaals op gewezen heb, de onderzoeksrechter als rechter in eerste aanleg zitting mag houden, mag hij zulks doen omdat hij als rechter in eerste aanleg geen rechterlijk ambt uitoefent dat, naar art. 292 van het Gerechtelijk Wetboek, een ander rechterlijk ambt is dan hetgeen hij als onderzoeksrechter uitoefende.

Zo hij als raadsheer over de zaak niet mag zitten, is het omdat hij in dat stadium van de procedure, een ander rechterlijk ambt uitoefent, in de zin van art. 292 van het Gerechtelijk Wetboek, dan datgene dat hij als onderzoeksrechter uitoefende.

Ongetwijfeld is dat de bedoeling geweest van de wetgever, zoals blijkt uit de parlementaire voorbereiding.

d) Een vierde bezwaar zou zijn dat het niet redelijk aan te nemen is dat een vonnis kan worden gewezen in strijd met een fundamentele regel en dat voor de toepassing ervan hoger beroep moet worden ingesteld: hoger beroep bestaat om een verkeerd oordeel te verbeteren, niet om een andere regel te doen toepassen, zeker niet wanneer het regels betreft die als fundamentele regels worden beschouwd.

Een dergelijk argument zou mijns inziens berusten op een onjuiste uitlegging van mijn stelling.

Wanneer de onderzoeksrechter in de correctionele rechtbank aan de uitspraak over de zaak deelneemt, wordt die beslissing, volgens mijn stelling, niet gewezen in strijd met de regel van art. 292 van het Gerechtelijk Wetboek; zij voldoet aan de vereisten van die wetsbepaling. Dat wordt trouwens uitdrukkelijk bevestigd in de voorbereiding van de wet.

Die stelling is dus niet zo onredelijk als in het bovenvermeld argument wordt aangevoerd.

e) Volgens een vijfde bezwaar zou men kunnen aanvoeren dat de onderzoeksrechter onpartijdig is en dat men door hem te verbieden zitting te nemen in hoger beroep de indruk zou krijgen, dat hij niet de kenmerkende onpartijdigheid van het ambt bezit.

Een dergelijke overweging houdt m.i. geen verband met ons probleem: alle andere rechters worden ook als onpartijdig beschouwd; maar toch mogen zij in dezelfde zaak geen zitting houden achtereenvolgens in eerste aanleg en in hoger beroep.

f) Een laatste bezwaar zou kunnen zijn dat mijn stelling tot een onsamenhangend geheel kan leiden, terwijl de tegenovergestelde stelling juridische cohesie zou waarborgen.

Mij dunkt dat met dat bezwaar geen rekening kan worden gehouden.

Het stelsel waartoe mijn stelling zou leiden, vereist weliswaar, zoals veel andere juridische stellingen, een paar onderscheidingen, die overigens niet zeer talrijk of ingewikkeld zijn, en die als volgt kunnen worden samengevat: hoewel de onderzoeksrechter niet mag deelnemen aan de uitspraak van het hof van assisen of van het hof van beroep, mag hij daarentegen wel deelnemen aan de uitspraak van de correctionele rechtbank.

Die onderscheidingen zijn niet alleen geredelijk uit te leggen maar ook en vooral stroken zij met de bedoeling van de wetgever.

De onderzoeksrechter mag de assisen niet voorzitten noch als assessor optreden, omdat art. 127 van het Gerechtelijk Wetboek zulks bepaalt.

Hij mag wel deelnemen aan de beslissing van de correctionele rechtbank omdat art. 292 van het Gerechtelijk Wetboek, zoals die bepaling bij de voorbereiding ervan door de wetgever is uitgelegd, zulks niet verbiedt.

Tot slot: hij mag aan de beslissing van het appelgerecht niet deelnemen omdat blijkt uit de interpretatie, die de wetgever expliciet aan art. 292 van het Gerechtelijk Wetboek heeft gegeven, dat de rechter die in eerste aanleg van de zaak kennis heeft genomen volgens dat artikel van de zaak geen kennis mag nemen in hoger beroep.

14. Daaruit volgt,

— enerzijds, dat o.a. de artikelen 292 en 828, 8°, van het Gerechtelijk Wetboek worden geschonden door het

arrest van een hof van beroep waarbij de wraking wordt verworpen die steunt op de onbetwiste omstandigheid dat een van de raadsheren die het arrest moeten wijzen in de zaak als onderzoeksrechter is opgetreden, op grond dat niet is aangetoond dat die raadsheer als rechter van het geschil kennis heeft genomen, en dat een onderzoeksrechter die in een zaak onderzoeksverrichtingen heeft gesteld niet als rechter op de strafvordering is opgetreden;

— anderzijds, dat o.m. artikel 292 van hetzelfde wetboek wordt geschonden door het arrest van een hof van beroep waaraan werd deelgenomen door een raadsheer die in eerste aanleg, hetzij als onderzoeksrechter hetzij in een andere hoedanigheid, van de zaak heeft kennis genomen.

15. Conclusie:

— akteverlening van de afstand van B.;
— voor het overige, vernietiging van de arresten van 13 december 1979 en 31 maart 1980.

ARREST

Gelet op de drie bestreden arresten door het Hof van Beroep te Gent respectievelijk gewezen op 13 december 1979 en 31 maart 1980;

Overwegende dat de twee arresten van 13 december 1979 uitspraak doen op de akten van wraking door de beklaagden Van H. en P. tegen raadsheer X. voorgedragen en deze akten verwerpen; dat het arrest van 31 maart 1980, hetwelk uitspraak doet op de strafvordering tegen de beklaagden en op de civielrechtelijke vordering van verweerster tegen Van H., onder meer door voornoemde raadsheer is gewezen;

Overwegende dat de zaken op de algemene rol ingeschreven onder de nummers 6112, 6113 en 6114, dan ook in het belang van een goede rechtsbedeling samen moeten worden behandeld;

I. Op de voorziening van eiser B.:

Overwegende dat eiser verklaart afstand te doen van zijn cassatieberoep;

II. Op de voorzieningen door de eisers Van H. en P., wrakende partijen, ingesteld tegen beide arresten van 13 december 1979:

Over het tweede middel, afgeleid uit de schending van de artikelen 828 en 292 van het Gerechtelijk Wetboek,

doordat de arresten de door de eisers voorgedragen wraking van raadsheer X. ontvankelijk doch ongegrond verklaren op grond dat het niet is bewezen dat deze raadsheer raad gegeven, gepleit of geschreven heeft over het geschil, of ervan als rechter kennis heeft genomen en een onderzoeksrechter die onderzoeksverrichtingen in een zaak heeft gesteld, niet is opgetreden als rechter over de strafvordering,

terwijl, derde onderdeel, artikel 828, 8°, van het Gerechtelijk Wetboek uitdrukkelijk bepaalt dat de rechter die over het geschil geschreven heeft of daarvan vroeger als rechter kennis heeft genomen, behoudens de uitzonderingen omschreven in voornoemd artikel doch ten deze niet toepasselijk, kan worden gewraakt; een onderzoeksrechter een rechter is; het arrest derhalve niet wettig kan beslissen dat de wraking diende te worden verworpen:

Overwegende dat de regels van het Gerechtelijk Wetboek, op grond van artikel 2 van dit wetboek, op de rechtspleging in strafzaken toepasselijk zijn, behoudens wan-

neer deze procedure geregeld wordt door niet uitdrukkelijk opgeheven wetsbepalingen of door rechtsbeginselen waarvan de toepassing niet verenigbaar is met de bepalingen van genoemd wetboek;

Dat derhalve, bij ontstentenis van dusdanige bepalingen of rechtsbeginselen, de regel van artikel 828, 8°, van het Gerechtelijk Wetboek met betrekking tot de wraking van een rechter die van het geschil vroeger als rechter in een lagere aanleg kennis heeft genomen, ook op de rechtspleging in strafzaken toepassing vindt;

Overwegende dat raadsheer X ten deze voorheen als onderzoeksrechter in de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brugge was opgetreden;

Overwegende dat hij, in die hoedanigheid, kennis heeft genomen van de strafvordering tegen de eisers;

Overwegende dat raadsheer X, na zijn benoeming in het Hof van Beroep te Gent, deel heeft uitgemaakt van het appelgerecht dat over de strafvordering uitspraak moest doen;

Overwegende dat raadsheer X aldus geroepen was om in hoger beroep de wettigheid na te gaan van de onderzoeksmaatregelen die hij als lid van de rechtbank van eerste aanleg en meer bepaald als onderzoeksrechter verricht of bevolen had;

Dat de arresten derhalve onder meer de artikelen 292 en 828, 8°, van het Gerechtelijk Wetboek schenden door de wraking, op laatstgenoemde wetsbepaling gegrond, te verwerpen met de in het middel aangehaalde motieven;

Dat het onderdeel gegrond is;

III. Op de voorzieningen van de eisers Van H. en P. tegen het arrest van 31 maart 1981:

Overwegende dat de hierna uitgesproken vernietiging van de arresten van 13 december 1979, de vernietiging meebrengt van de beslissing op de strafvordering tegen de eisers, vervat in het arrest van 31 maart 1980, welke beslissing het gevolg is van eerstgenoemde arresten;

Dat de vernietiging van de beslissing op de strafvordering tegen Van H. ingesteld eveneens de vernietiging meebrengt van de tegen hem gewezen beslissing op de civielrechtelijke vordering van verweerster, de naamloze vennootschap J., ook al is die laatste beslissing geen eindbeslissing in de zin van artikel 416 van het Wetboek van Strafvordering;

IV. Op de voorziening van de eisers H. en L. tegen het arrest van 31 maart 1980:

Over het eerste middel, door eiser H. afgeleid uit de schending van de artikelen 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek, en 6.1 van het Verdrag van 4 november 1950 tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, goedgekeurd bij de wet van 13 mei 1955, en van het algemeen rechtsbeginsel dat de noodzakelijke eerbiediging van de rechten van de verdediging inhoudt,

doordat het arrest gewezen is door een kamer van het Hof van Beroep te Gent waarvan deel uitmaakt raadsheer X die ook het verslag in deze zaak uitbracht,

terwijl de heer X in de zaak reeds als onderzoeksrechter in eerste aanleg was opgetreden en derhalve uiteraard reeds kennis genomen had van de zaak;

terwijl, krachtens artikel 292, tweede lid, het vonnis, gewezen door een rechter die vroeger bij het uitoefenen van een ander rechterlijk ambt kennis genomen heeft van de zaak, nietig is en het hier een regel betreft die in al-

HOF VAN BEROEP TE BRUSSEL

6e KAMER — 2 APRIL 1980

Voorzitter: de h. Caron

Raadsheren: de hh. Verdoodt en Van Malderen

Advocaten: mrs. Vergels, Valvekens en Maréchal

Bewijs — Verkeersongeval — Vordering tegen WAM-verzekeraar — Bewering dat het ongeval met een gestolen auto veroorzaakt is — Bewijslast.

Als de persoon die ten gevolge van een verkeersongeval schade heeft opgelopen, in zijn vordering tegen de WAM-verzekeraar aantoonde dat het ongeval door een welbepaald voertuig is veroorzaakt en dat de eigenaar ervan bij de aangesproken verzekeraar verzekerd is, rust op hem geen bewijslast ten aanzien van de bewering van de verzekeraar volgens welke de auto op het ogenblik van het ongeval bestuurd werd door een derde die hem had gestolen.

N.V. D. t/ N. en Gemeenschappelijk Motorwaarborgfonds

Overwegende dat de oorspronkelijke vordering ingesteld door partij N., ertoe strekt de N.V. D. en het Gemeenschappelijk Motorwaarborgfonds hoofdelijk te doen veroordelen hem 1.000.000 fr. te betalen, vermeerderd met de vergoedende interesten vanaf 25 mei 1976, als schadevergoeding voor een verkeersongeval dat zich voordeed te Halle op 25 mei 1976 en waarvan partij N. het slachtoffer was;

Dat deze laatste subsidiair vordert hem een provisie van 250.000 fr. toe te kennen en, alvorens recht te spreken over het overige van de vordering, een deskundige aan te stellen;

Overwegende dat, om pertinente motieven waarmee het hof instemt, de eerste rechters de volledige en uitsluitende aansprakelijkheid voor het ongeval «ten laste van de bestuurder van de Volvo» legden, welke aansprakelijkheid trouwens in hoger beroep niet meer wordt betwist door appellante, D., verzekeraarster van voormelde wagen Volvo, die thans alleen nog maar beweert dat de wagen Volvo ten tijde van het ongeval niet werd bestuurd door de eigenaar ervan, haar verzekerde, maar door een persoon die de wagen had gestolen;

Overwegende dat de eerste rechters — om oordeelkundige motieven die het hof overneemt en die door appellante geenszins worden weerlegd — oordeelden dat de thesis dezer laatste niet ten genoegen van recht bewezen is zodat ze «dan ook dient in te staan voor de verplichtingen van de aansprakelijke dader van het ongeval, zijnde de bestuurder van de Volvo»;

Dat, inderdaad, overeenkomstig de algemene rechtsprincipes en meer bepaald artikel 1315 B.W., door appellante dient te worden bewezen het feit dat volgens haar het tenietgaan van haar verbintenis heeft teweeggebracht, meer bepaald dat «iemand zich door diefstal van het rijtuig heeft meester gemaakt», of minstens afdoende elementen dienen aangevoerd te worden die de door haar ingeroepen exceptie als geloofwaardig doet voorkomen, bewijs en elementen die echter niet ten genoegen van recht voorhanden zijn;

gemene bewoordingen is gesteld en de openbare orde raakt, zodat het arrest, gewezen door onder meer een raadsheer die vroeger als onderzoeksrechter kennis had genomen van de zaak, miskenning inhoudt van bovenvermelde fundamentele regel van artikel 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek, alsook van artikel 6.1 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en van het rechtsbeginsel van de noodzakelijke eerbiediging van de rechten van de verdediging in zoverre het, wegens de in het middel gelaakte samenstelling van de zetel, een aantasting inhoudt van het recht op «eerlijke procesvoering» voor een «onafhankelijke en onpartijdige» rechtbank;

en over het middel, met betrekking tot eiser L., ambts-halve afgeleid uit de schending van artikel 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek;

Overwegende dat de regels van het Gerechtelijk Wetboek, op grond van artikel 2 van dit wetboek, op de rechtspleging in strafzaken toepasselijk zijn, behoudens wanneer deze procedure geregeld wordt door niet uitdrukkelijk opgeheven wetsbepalingen of door rechtsbeginselen waarvan de toepassing niet verenigbaar is met de bepalingen van genoemd wetboek;

Dat derhalve, bij ontstentenis van dusdanige bepalingen of rechtsbeginselen, de regel van artikel 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek met betrekking tot een rechter die in eerste aanleg en nadien als appelrechter van de zaak kennis neemt, ook op de rechtspleging in strafzaken toepassing vindt;

Overwegende dat raadsheer X. als onderzoeksrechter in de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brugge, ten deze voorheen was opgetreden en in die hoedanigheid kennis had genomen van de strafvordering tegen de eisers;

Overwegende dat raadsheer X., na zijn benoeming in het Hof van Beroep te Gent, deel heeft uitgemaakt van het appelgerecht dat over de strafvordering uitspraak heeft gedaan;

Overwegende dat raadsheer X aldus in hoger beroep de wettigheid heeft moeten nagaan van de onderzoeksmaatregelen die hij als lid van de rechtbank van eerste aanleg en meer bepaald als onderzoeksrechter verricht of bevolen had;

Overwegende dat het arrest derhalve, met schending onder meer van artikel 292, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek, is gewezen door een rechter die vroeger, bij het uitoefenen van een ander rechterlijk ambt, kennis van de zaak heeft genomen;

Dat het arrest deswege nietig is;

Om die redenen, en ongeacht de andere middelen of onderdelen van middelen door de eisers Van H., P., H. en L. aangevoerd, welke middelen of onderdelen niet tot ruimere cassatie of cassatie zonder verwijzing kunnen leiden, voegt samen de zaken op de algemene rol ingeschreven onder de nummers 6112, 6113 en 6114; verleent aan eiser B. akte van zijn afstand; vernietigt de bestreden arresten van 13 december 1979 en dat van 31 maart 1980 in zoverre het op de andere eisers dan B. betrekking heeft; beveelt dat van dit arrest melding zal worden gemaakt op de kant van de gedeeltelijk vernietigde beslissingen; laat de kosten ten laste van de Staat; verwijst de aldus beperkte zaak naar het Hof van Beroep te Brussel.

Overwegende dat deze oplossing overigens volkomen overeenstemt met het voorschrift van artikel 870 Ger. W., naar luid waarvan iedere partij het bewijs moet leveren van de feiten die zij aanvoert;

Dat, enerzijds, geïntimeerde N. bewijst — wat ruimschoots volstaat — dat het ongeval werd veroorzaakt door voormelde wagen Volvo en dat de eigenaar van deze laatste burgerlijk verzekerd is bij appellante;

Dat, anderzijds, deze laatste in gebreke blijft het bewijs te leveren van het feit dat zij aanvoert, te weten dat het door haar verzekerd voertuig ten tijde van het ongeval gestolen was, met het gevolg dat ze aan haar verbintenissen als verzekeraarster ontsnapt;

Overwegende dat appellante dan ook verkeerdelijk beweert dat N., in zijn hoedanigheid van oorspronkelijke aanlegger, het bewijs zou moeten leveren van het niet-bestaan van de door haar ingeroepen rechtvaardigingsgrond;

Dat immers dit principe (Cass., 7 september 1972, *R.C.J.B.*, 1975, 370) wel van toepassing is wanneer de burgerlijke vordering gegrond is op een overtreding op de strafwet, zodat de eisende partij het bewijs moet leveren én van de fout gepleegd door de verwerende partij én van het niet-bestaan van het door deze laatste ingeroepen rechtvaardigingselement;

Dat in casu, overigens, het bewijs van de overtreding op de strafwet zonder twijfel wordt geleverd, aangezien vaststaat dat het ongeval enkel en alleen te wijten is aan het feit dat de bestuurder van de personenwagen Volvo heeft nagelaten de voorrang te verlenen aan N., weggebruiker van de hoofdweg;

Dat voornoemd principe echter totaal vreemd is aan de kwestie van de bewijslast ter zake, nu geen rechtvaardigingsgrond wordt ingeroepen door de dader zelf — zoals in voormelde rechtspraak van ons Hoogste Hof — maar de verzekeraarster van de dader beweert ontslagen te zijn van haar burgerlijke verbintenissen wegens de beweerdte diefstal van de verzekerde wagen, hetgeen dus in werkelijkheid een burgerlijke exceptie en geen strafrechtelijke rechtvaardigingsgrond is, met het gevolg dat in casu enkel en alleen toepassing van het voorschrift van de artikelen 1315 B.W. en 870 Ger. W. moet worden gemaakt;

Dat N. bewijst dat het ongeval werd veroorzaakt door de bestuurder van de personenwagen Volvo en dat de burgerlijke aansprakelijkheid van deze bestuurder gedekt was door de N.V.D., zodat deze laatste, die een exceptie inroept, het bewijs van de gegrondheid hiervan moet leveren zoals bepaald door voormeld artikel 1315, tweede lid, B.W., wat ze echter in gebreke blijft te doen;

(...)

ARBEIDSHOF TE ANTWERPEN AFDELING HASSELT

3e KAMER — 15 OKTOBER 1980

Voorzitter: de h. Loos

Raadsheren in sociale zaken: de hh. Spaas en Rekkers

Advocaten: mrs. Van Swijgenhoven loco Warnants en Roppe

Arbeidsovereenkomst werklieden — Willekeurig ontslag — Sluiting van onderneming.

De regeling van art. 24ter W. 10 maart 1900 met betrekking tot het willekeurig ontslag vindt geen toepassing op de werknemer die ontslagen wordt ten gevolge van een algehele sluiting van de onderneming. De rechter heeft zich niet te buigen over de vraag of de sluiting van de onderneming al dan niet economisch verantwoord is; deze vraag betreft immers de economische opportuniteit van de sluiting en ligt op het vlak van de sociaal-economische politiek, niet van het recht.

B. t/ P.G. Ltd.

Geïntimeerde besloot de produktie in haar fabriek te T. stop te zetten en tot volledige sluiting over te gaan op 31 jan. 1976.

Bij aangetekend schrijven van 16 dec. 1975 betekende geïntimeerde aan appellante dat zij wegens sluiting van het bedrijf ertoe gedwongen was een einde te maken aan de arbeidsovereenkomst op 22 dec. 1975 met uitkering van een opzeggingsvergoeding, oudejaarspremie en de bijzondere vergoeding wegens ontslag bij sluiting.

Appellante maakt aanspraak op de in art. 24ter van de wet van 10 maart 1900 op de arbeidsovereenkomst bedoelde vergoeding wegens willekeurige afdanking, stellende dat, in strijd met hetgeen de werkgever beweert, de sluiting van de onderneming niet op een rechtmatig economisch motief steunt, zodat door geïntimeerde rechtsmisbruik werd gepleegd.

(...)

Inzake arbeidsovereenkomsten heeft ieder der partijen het recht de overeenkomst te beëindigen op de in de wet bepaalde wijzen. De uitoefening van dit recht maakt op zichzelf geen fout uit.

De ten deze door de wet toegekende vergoedingen hebben een forfaitair karakter en worden verondersteld alle schade te vergoeden die door de beëindiging wordt veroorzaakt.

Opdat er van vergoeding wegens willekeurige afdanking sprake kan zijn, dient een fout te worden aangetoond die ligt buiten het enkel feit van de afdanking.

Dit is het geval wanneer de werkgever van zijn recht tot afdanking misbruik heeft gemaakt. Door aan de willekeurige afdanking de betaling van een vergoeding te koppelen heeft de wetgever van 21 november 1969 de be- teugeling van het rechtsmisbruik uitdrukkelijk in het sociaal recht opgenomen. Aan deze rechtsfiguur heeft hij bovendien een ruime interpretatie willen geven, door niet alleen het opzet om te schaden te sanctioneren, maar ook de gewone afkeuringswaardige lichtzinnigheid die de afwending van het recht van zijn normale economische en sociale bestemming tot gevolg heeft (Kamer van Volksvert., 270/7, verslag M. Verheune, 41-46-47).

Terecht wordt evenwel door de eerste rechter een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de afdanking in een in werking zijnde onderneming en die welke het noodzakelijk gevolg is van de sluiting ervan.

Artikel 24ter, van de wet van 10 maart 1900 beschermt in zekere mate de vastheid van betrekking van de individuele werkmán tegen de willekeur van de werkgever, door een vergoeding te koppelen aan een afdanking die op geen enkel redelijk motief steunt, dit wil zeggen, die geen enkel verband houdt met de geschiktheid van de werknemer of met de noodwendigheden inzake de goede werking van de onderneming.

Het ene noch het andere criterium kan echter ter discussie worden gesteld in geval van collectieve afdankingen die het noodzakelijk gevolg zijn van de sluiting van de onderneming. De door artikel 24ter bedoelde willekeur is dan in beginsel niet aanwezig.

De vraag of de sluiting al dan niet economisch verantwoord was, doet zich voor op een geheel ander vlak. In het sociaal-economisch model, zoals het uit de huidige Belgische wetgeving naar voren komt, ligt het uiteindelijk beslissingsrecht over de voortzetting of de beëindiging van het door hem genomen economisch initiatief bij de ondernemer. De sluiting van de onderneming, gebaseerd op de eigen evaluatie van de investeringsrisico's, is de uitoefening van een recht van de ondernemer en houdt op zichzelf geen fout in.

Het is duidelijk dat partijen van mening kunnen verschillen over de opportuniteit en/of de economische noodzakelijkheid van de sluiting van een onderneming. Hierin stelling nemen zou de rechtbank leiden tot het nemen van opties op het vlak van de economische politiek, hetgeen niet tot haar bevoegdheid behoort.

Uit het voorgaande blijkt dat bij algehele sluiting van een onderneming op grond van economische motieven, artikel 24ter in beginsel geen toepassing vindt.

Nu appellante niet aantoonde dat andere dan economische motieven aan de oorsprong van de sluiting van de onderneming hebben gelegen, noch dat, in het kader der collectieve ontslagen, haar afdanking gepaard ging met omstandigheden die een andere schade kunnen doen ontstaan dan die welke door de normale wettelijke forfaitaire vergoedingen worden gedekt, werd haar vordering door de eerste rechter terecht als ongegrond afgewezen.

(...)

BURGERLIJKE RECHTBANK TE ANTWERPEN

KORT GEDING — 20 OKTOBER 1980

Voorzitter: de h. Van Camp

Advocaten: mrs. Naeyaert, Poma en Bonjé

Kort geding — Toelaatbaarheidsvereisten — Scheiding van de machten.

Het beginsel van de scheiding van de machten heeft tot doel de burgers te beschermen tegen de willekeur van één van de drie machten. Het betracht een harmonische samenwerking en niet een verlamdende driedigheid, wat een toezicht van de rechterlijke macht onderstelt op de wettelijk voorgeschreven vormen met inbegrip van het vrijwaren van de belangen van de rechtzoekenden in afwachting van een rechtsgeldige administratieve beslissing.

V.Z.W. W. en M. t/ N.V. S.

Overwegende dat geen betwisting blijkt te bestaan over de volgende feitelijke gegevens:

Het domein Eikendaal maakt volgens de prospectus van verweerster zelf, deel uit van het villapark Vriesdonck te Brasschaat, ecologisch waardevol en standingrijk. Ze erkent als bedoeling te hebben er een bebouwing in te planten van zes appartementsblokken van 208 appartementen in het

totaal en 250 ondergrondse parkeerplaatsen, met dien verstande dat 90 % van het terrein van 10 Ha aan natuurschoon zou overblijven zodat de eigenaars van deze appartementen zouden kunnen wonen «in een combinatie van natuur en stedelijk elan, in de meest exclusieve villawijk».

Dit domein maakte deel uit van deze villawijk langs de Bredabaan als ruim park rond een landhuis in Engelse stijl en het ontwerp gewestplan duidde het, in overeenstemming met de plaatselijke toestand, aan als «parkgebied».

Verweerster moest dus een wijziging kunnen bekomen om haar doel te verwezenlijken.

Ingevolge een tijdelijke vergunning van de staatssecretaris van Ruimtelijke Ordening van 22 januari 1979 werd een eerste wijziging toegestaan op grond van art. 44, § 3, der wet van 29 maart 1962. De bestemming «parkgebied» werd gewijzigd in «woonpark». Het schepencollege van Brasschaat verleende op 28 februari 1979, mede op grond van een gunstig advies van de staatssecretaris, bouwtoelating voor zeven flatgebouwen van 317 flats en 243 ondergrondse parkeergarages.

Volgens artikel 6 van het koninklijk besluit van 28 december 1972 is een woonpark een gebied waarin de gemiddelde woningdichtheid gering is. Eerste eiseres diende een verzoek tot nietigverklaring in bij de Raad van State op 20 april 1979. Verweerster trok hierop haar aanvraag in.

Bij koninklijk besluit van 3 oktober 1979 werd dan het definitief gewestplan vastgelegd waarop midden in het uitgestrekte gebied aangeduid als «villapark» het domein Eikendaal een speciale, tot dan toe niet voorkomende, bestemming krijgt met name «service-residentie».

Het schepencollege van Brasschaat levert een nieuwe bouwtoelating af voor zes blokken met 208 appartementen en 250 ondergrondse parkeerplaatsen op 16 april 1980. Eerste eiseres diende hierop een nieuw verzoek tot nietigverklaring in bij de Raad van State op 21 december 1979, onder meer omdat het advies van de Regionale Commissie van Advies aanvankelijk niet volledig en later laattijdig gepubliceerd zou zijn, de afwijking niet gemotiveerd zou zijn en niet voorzien in het koninklijk besluit van 28 december 1972.

Uiteindelijk vroeg eerste eiseres aan de minister van Nederlandse Cultuur op 21 april 1980 het domein Eikendaal als dorpsgezicht te klasseren, met toepassing van artikel 5, § 1, van het decreet van 3 maart 1976.

De minister van de Vlaamse Gemeenschap berichtte op 30 september 1980 dat het onderzoek beëindigd is en het verslag hem eerstdaags zal worden overgemaakt, waarna hij verder bericht zal laten over het verloop van het dossier, beslissing die dus redelijkerwijze eerstdaags mag worden verwacht.

Inmiddels is verweerster begonnen met een bouwplaats in gereedheid te brengen, waarvoor enkele bomen geveld moesten worden.

I. Toelaatbaarheid van de vordering

Overwegende dat verweerster, op grond van artikel 17 van het Gerechtelijk Wetboek, de toelaatbaarheid der vordering betwist bij gemis aan belang, hoewel niet ontkend wordt dat eisers de hoedanigheid hebben om in rechte te treden, d.w.z. eerste eiseres ingevolge haar statutair doel en tweede en derde eiser als aanpalende eigenaars;

Overwegende dat ingevolge het statutair doel, de eerste eiseres zich tot taak heeft gesteld het leefmilieu in Bras-

schaat te vrijwaren, terwijl tweede en derde eiser als aanpalende eigenaars, als particulieren rechtstreeks belang hebben bij het behoud van hetgeen verweerster zelf noemt «het ecologisch waardevol en standingrijk villapark»;

Overwegende dat hieruit een voldoende belang blijkt om hiervoor een vordering in te stellen;

Overwegende immers dat de inspraak in de verwezenlijking van het klimaat van het leefmilieu als een nieuwe vorm van subjectief recht dient te worden beschouwd dat, ieder voor zijn deel, kan nagestreefd worden door eisers;

Overwegende bovendien dat artikel 5, § 1, van het decreet bepaalt dat openbare besturen en particulieren kunnen verzoeken dorpsgezichten te doen opnemen op de lijst van voor bescherming vatbare monumenten (Arrest Hof van Beroep van 31 juli 1979 — Kort geding, 29 september 1976, R.W., 1976-77, 559);

Overwegende dat derhalve de eis toelaatbaar is;

II. Bevoegdheid

1) Gebrek aan rechtsmacht

Overwegende dat verweerster terecht opwerpt dat wij slechts bevoegd zijn voorzover de wet de zaak niet aan de rechterlijke macht onttrekt; dat zulks bij nader inzien in casu niet het geval is; dat immers de rechtsleer en rechtspraak unaniem aanvaarden dat de rechter in kort geding kan ingrijpen bij onrechtmatige overheidsdaden (Fettweis II, nr. 467);

Dat het juist het opzet van eisers is zulks aan te tonen voor de Raad van State;

Overwegende bovendien dat het verzoek om een domein op te nemen op de lijst van voor bescherming vatbare dorpsgezichten door particulieren wettelijk toegelaten is; dat aldus in afwachting van de ministeriële beslissing een voorlopig beroep op de rechterlijke macht mogelijk is, ten einde onherroepelijke daden te voorkomen (Arrest Hof van Beroep Antwerpen van 31 juli 1979 nr. 1291 in zake «Tolhuis»);

Overwegende dat weliswaar de laatste bouwvergunning waarop verweerster zich beroept tot heden rechtsgeldig is, doch dat de gezonde zin zegt dat wanneer eisers zouden lukken in hun poging tot klassering of tot vernietiging van het koninklijk besluit van 3 oktober 1979, deze bouwvergunning erdoor zou worden ontkracht, hetzij als gevolg van een onrechtmatige overheidsdaad, hetzij ingevolge het verbod aan de eigenaars enige verandering te brengen aan het geklasseerde dorpsgezicht (art. 11, § 1, decreet van 3 maart 1976);

Overwegende dat verweerster bovendien stelt dat de wetgever zelf de voorlopige dringende procedure tot klassering uitdrukkelijk zou hebben voorbehouden aan de uitvoerende macht, luidens artikel 6 van het decreet;

Overwegende dat zulks niets verandert aan de bovenvermelde beginselen; dat immers de burgers recht hebben op een administratieve beslissing binnen een redelijke termijn, zodat bij uitblijven hiervan de rechter in kort geding de enige is op wie ze een beroep kunnen doen om voorlopig onherstelbaar nadeel te voorkomen, wegens zijn traditionele zending;

Overwegende immers dat het beginsel van scheiding der machten dat tot grondslag dient van de moderne rechtsstaat, rechtsfilosofisch tot doel heeft de burgers te beschermen tegen de willekeur van een der drie machten en een harmonische samenwerking betracht en niet een ver-

lammende drieledigheid, hetgeen een toezicht van de rechterlijke macht veronderstelt op de wettelijk voorgescreven vormen met inbegrip van het vrijwaren der belangen van de rechtzoekenden, in afwachting van een rechtsgeldige administratieve beslissing;

2) Dringendheid

Overwegende dat de dringendheid afhangt van de feitelijke beoordeling van toestanden waar het minste verwijl tot onherstelbare schade zou leiden (Fettweis, II, nr. 469);

Overwegende dat verweerster niet betwist dat ze slechts in september 1980 begon met het klaarmaken van de eerste bouwplaats en het rooien van enkele bomen, hoewel haar bouwvergunning dateert van 16 april 1980; dat eisers slechts vanaf dit ogenblik een beroep konden doen op onze voorlopige rechtsmacht, binnen de grenzen zoals boven aangeduid;

Dat aldus de dringendheid ten genoeg van recht bewezen is;

(...)

VREDEGERECHT TE BRUGGE

3e KANTON — 17 OKTOBER 1980

Rechter: de h. de Ketelaere

Advocaten: mrs. Kolijn en Vanbeylen loco Cant

Pacht — Contract sui generis — Vennootschapscontract.

Het zgn. samenwerken van twee partijen bij de exploitatie van een hoeve, waarvan een der partijen eigenaar is en waarbij de andere partij alle werkzaamheden verricht en zich bovendien verbindt tot het betalen van een prijs, is noch een vennootschapscontract, noch een overeenkomst sui generis maar wel een pachtovereenkomst.

S. t/ S.

Het geschil tussen partijen betreft de weilanden en landbouwgronden, gelegen te Oostkerke, gemeente Damme, (...) met een totale oppervlakte van 4ha 60ca, eigendom van eiser.

Eiser (daarbij ten onrechte voegend het perceel 394B, zijnde een woonhuis, verhuurd aan een derde) beweert dat verweerder voormelde landerijen gebruikt zonder recht noch titel en vordert zijn uitdrijving en betaling van een bezettingsvergoeding van 250fr. per dag vanaf de datum der dagvaarding.

Verweerder vordert, als aanlegger op tegeneis, de erkenning van zijn pachtrecht erop sinds minstens 1 oktober 1971, en de vaststelling van de wettelijk geldende jaarpachtprijs op 15.480fr. vanaf de vervaldag van 1 oktober 1975, met veroordeling van eiser, gedaagde op tegeneis, tot terugbetaling van 2.600fr. te veel betaald pachtgeld.

Ten onrechte werpt verweerder op dat eisers vordering niet toelaatbaar zou zijn bij gebreke aan voorafgaande oproeping tot verzoening. Eiser was daartoe niet verplicht daar zijn vordering niet steunt op het pachtrecht, waarvan hij precies de toepasselijkheid ontkent.

Verweerders tegeneis, ingesteld bij dagvaarding, is toelaatbaar daar deze voorafgegaan werd door een poging tot minnelijke regeling op onze verzoeningszitting van 28 mei

1980, waarop een proces-verbaal van niet-akkoord werd opgesteld.

Eiser erkent dat verweerder sinds 1 oktober 1971 jaarlijks 20.000fr. betaalt in verband met het gebruik van deze landerijen — hetgeen trouwens vaststaat door de stortingsbewijzen — doch beweert dat deze betalingen geschieden ter uitvoering van een samenwerkingsovereenkomst, waarbij verweerder, als vergoeding voor zijn «toezicht» over deze gronden en voor «geboden hulp en gedane kosten», de opbrengst voor zich mocht behouden, onder aftrek van 20.000fr., jaarlijks aan hem, eiser, te storten.

Deze «samenwerkingsovereenkomst» vindt haar ontstaan in het feit dat eiser zijn eigen landbouwbedrijf te Oostkerke heeft verlaten sinds hij in 1970 in het huwelijk is getreden met een weduwe met vier kinderen, en meteen zich gevestigd heeft op de boerderij van zijn echtgenote te Gistel, groot ongeveer 23 ha.

Eiser voegt eraan toe dat deze samenwerking zodanig was dat partijen, die trouwens broers zijn, elkaar wederzijdse hulp boden «bij de exploitatie van de respectieve hoeven».

In het najaar 1979 heeft eiser aan zijn broer, verweerder, meegedeeld «dat hij afziet van zijn toezicht en hulp, daar zijn oudste zoon halfwege 1980 zijn dienstplicht vervuld zal hebben en zijn vader zal bijstaan in de exploitatie van zijn gronden».

Dientengevolge weigerde eiser de betaling van 20.000fr. op 1 oktober 1979 te aanvaarden en stortte hij deze terug aan verweerder.

Daar eiser zich niet kan beroepen op een vennootschaps-overeenkomst, waarop de Pachtwet overeenkomstig artikel 2, 4°, niet toepasselijk zou zijn, dienen wij te onderzoeken of de door eiser beweerde «samenwerkingsovereenkomst», voor zover deze dan nog bewezen zou zijn, aan te merken zou zijn als een overeenkomst «sui generis» en niet als een overeenkomst van landpacht.

Uit de verstreckte gegevens blijkt dat verweerder de landbouwgrond bemest, bezaait, bewerkt, de oogst verkoopt, en de weidegrond laat begrazen door zijn vee.

Hoe kan eiser dit alles, zijnde de volledige landbouwactiviteit, gelijkstellen met «hulp en toezicht»?

Hoe kan eiser doen geloven dat deze landbouw- en weidegronden zijn blijven deel uitmaken van zijn eigen landbouwbedrijf, terwijl vaststaat dat hij jaarlijks ervoor een gelijk en forfaitair bedrag ontving van 20.000fr.?

Het is duidelijk dat de betalingen van 20.000fr. door verweerder gedaan zijn en door eiser aanvaard werden als vergoeding voor het gebruik van de besproken percelen, door verweerder in zijn landbouwbedrijf, vanaf de aanvang van dit gebruik, zodat de eruit blijkende overeenkomst tussen partijen aan te merken is als een landpacht, vallende onder toepassing van de Pachtwet (artikel 1).

Dit is eveneens zo, zelfs indien zou moeten worden geïmagineerd dat de som van 20.000fr. precies het jaarlijks aandeel van eiser in de opbrengst van de oogst vertegenwoordigde zodat de overeenkomst tussen partijen als een deelpacht zou zijn aan te merken (Eeckloo, *Pacht en verkoop*, nrs. 14, 36-39; d'Udekem d'Acoz en Snick, *Het pachtrecht*, nr. 23).

Eisers vordering tot uitdrijving van verweerder, wegens bezetting zonder recht noch titel, mist dus elke grond.

Daartegenover is verweerders tegeneis tot erkenning van zijn pachtrecht verantwoord.

Meteen kan verweerder ook aanspraak maken op de toepassing van de wettelijke jaarpachtprijs, belopende ter zake: totaal K.I. 6.450 x 2,4 (coëfficiënt van de provinciale pachtprijzencommissie voor de vijfjaarlijkse periode vanaf 18 september 1975) = 15.480fr., en teruggave vorderen van het te veel betaalde over de laatste vijf jaren, zijnde de vervaldagen van 1 oktober 1975 tot en met 1 oktober 1979.

(...)

RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

Hof van Cassatie (1e Kamer), 30 oktober 1980

Verzekering — Motorrijtuigen — Verjaring — Stuiting — Onderhandeling — Uitlegging — Vraag aan Benelux-Gerechtshof.

Bij het onderzoek van een middel tegen het arrest van Hof Bergen, 13 december 1978, stelt het Hof vast dat «dient te worden nagegaan welke uitlegging moet worden gegeven aan de term 'iedere onderhandeling' in artikel 10, derde lid, van de wet van 1 juli 1956 die volgens de wet de verjaring van de rechtsvordering van de benadeelde tegen de verzekeraar stuit».

Het Hof stelt aan het Benelux-Gerechtshof de volgende vraag:

«Moet artikel 10, derde lid, van de gemeenschappelijke bepalingen behorende bij de Benelux-Overeenkomst betreffende de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen aldus worden uitgelegd dat een of meer verzoeken tot schadeloosstelling van de benadeelde, zonder antwoord van de verzekeraar, onderhandelingen kunnen zijn die de verjaring van de rechtsvordering van de benadeelde tegen de verzekeraar stuiten?»

(Voorzitter: ridder de Schaetzen—Raadsheer-rapporteur: mevr. Raymond-Decharneux—Advocaat-generaal: de h. Declercq—Advocaten: mrs. Houtekier en Simont—In de zaak: N. t/ N.V. R.)

Hof Gent (1e Kamer), 28 februari 1980

Geesteszieken — Rechtshandeling onder bezwarende titel — Vordering tot nietigverklaring na dood — Betrokkene niet onbekwaam verklaard — Toepassing van art. 504 B.W.

De eis van geïntimeerden strekte ertoe een authentieke akte te doen verlijden van de verkoop bij onderhandse akte van een woonhuis door wijlen V. Tegen het vonnis dat de eis inwilligt, voeren appellanten aan dat V. sedert lang aan aderverkalking leed en dat uit de betwiste handeling zelf blijkt dat V. op het ogenblik van het verrichten van de rechtshandeling niet meer over haar geestesvermogens beschikte. Subsidiar bieden zij aan dit te bewijzen.

«Nu de betwiste rechtshandeling geen schenking of testament betreft, maakt de eerste rechter terecht toepassing van art. 504 B.W.

«Mevrouw V. was niet onbekwaam verklaard en een dergelijke maatregel was tegen haar ook niet gevorderd.

«Blijft dat het bewijs van krankzinnigheid uit de betwiste handeling zelf kan voortvloeien. Hier ook falen appellanten. De verkoop is normaal; het huis werd niet tegen een bespottelijke prijs verkocht; in hun conclusie voor de eerste rechter kennen appellanten het huis een waarde toe van minstens 1.500.000fr., die zij nu op 2.000.000fr. brengen. Zelfs in dit laatste geval zouden zij niet gerechtigd zijn art. 1674 B.W. in te roepen (rescisie wegens benadeling van meer dan 7/12).

«Gelet op bovenstaande overwegingen in verband met de toepassing van art. 504 B.W., is het bewijsaanbod niet dienend.»

(Voorzitter: de h. De Clercq—Raadsheren: de hh. De Smet en Dinneweth—Advocaten: mrs. De Troyer en De Cooman—In de zaak: S. en De B. t/ G. en B.)

Arbeidshof Brussel (5e Kamer), 1 december 1980

Arbeidsovereenkomst — Werklieden — Willekeurige afdanking — Begrip.

Een bouwonderneming werd door de Arbeidsrechtbank te Brussel veroordeeld tot betaling aan haar arbeider van 63.104fr. schadevergoeding wegens willekeurige afdanking. Zij stelt tegen dat vonnis hoger beroep in.

«Appellante voert aan dat de eerste rechter ten onrechte het aan geïntimeerde gegeven ontslag van 12 juni 1978 met opzeggingstermijn die op 5 augustus 1978, verstreek, als willekeurig bestempelde omdat de op de C4 gestelde reden 'gebrek aan werk' niet de juiste reden was nu bewezen zou zijn dat zij vanaf 1 augustus 1978 was overgegaan tot nieuwe aanwervingen, ook van helpers, via krantenadvertenties, terwijl deze nieuwe aanwervingen in die maand werden veroorzaakt doordat appellante het startsein had gekregen voor de aanvang van een belangrijk bouwwerk, nl. het Financiecentrum te H., dat haar weliswaar was toegewezen doch waarvan de juiste aanvangsdatum steeds maar weer was uitgesteld, zodat zij op het ogenblik waarop aan geïntimeerde een opzegging werd betekend, zijnde 12 juni 1978, niet wist wanneer met deze werken kon worden gestart, (...) te meer daar in tegenstelling met wat de eerste rechter meende te mogen stellen er nog andere arbeiders werden ontslagen;

«In strijd met wat appellante in haar hoofdconclusie stelt kreeg zij op 2 juni 1978 het bevel tot aanvang van het bedoelde werk; hierdoor is op afdoende wijze bewezen dat er geen economische redenen voorhanden waren om geïntimeerde af te danken die in de onderneming van appellante arbeidsprestaties als helper leverde buiten de uren dat hij met het busje reed.

«Tevergeefs doet appellante tot staving van haar hoger beroep nog gelden dat met het eigenlijke bouwwerk pas kon worden begonnen na 15 augustus, beweerend dat hieraan voorafgingen afbraakwerken en graafwerken die aan onderaannemers waren toevertrouwd. Immers, zelfs indien zij deze werken aan derden had toevertrouwd — wat niet werd bewezen —, dan nog diende zij met het oog op de komende bouwwerken de arbeidsovereenkomst van geïntimeerde niet te beëindigen, doch hem, gelet op het tijdelijk gebrek van werk, tijdelijk werkloos te stellen.

«Door zulks niet te doen wendde zij haar afdankingsrecht af van zijn economische en sociale bestemming en maakte zij zich schuldig aan willekeurige afdanking.»

(Voorzitter: de h. Geysen—Raadsheren in sociale zaken: de h. Huysegoms en mevr. Van den Avont—Advocaten: mrs. Ravyts en Maeschalck—In de zaak: P.V.B.A. P. t/ B. J.)

Vred. Merkssem, 22 mei 1980

Huur — Overdracht — Overdracht van schuldverdring — Gevolgen — Leverings- en herstellingsverplichting van de verhuurder.

Op 23 januari 1980 werd een stuk, genaamd «overeenkomst van huurafstand», ondertekend door de oorspronkelijke huurders (tweede verweerders), de huidige huurders (eisers) en de eigenaar (eerste verweerder). Eisers vorderen de herstelling van de badkamer en terugbetaling van de kosten die zij hebben gedaan voor de vervanging van vaste vloerbekleding en voor de herstelling van de centrale verwarming. Het vonnis, dat de overeenkomst uitlegt als een overdracht van huur die door de verhuurder werd aanvaard, wijst de vordering af op de volgende gronden:

«De gevolgen van deze overdracht van de onlichamelijke rechten, welke de vorige huurders — ter zake de tweede gedaagden — overdroegen zijn dan ook duidelijk: (...)

«Artikel 1693 B.W. bepaalt uitdrukkelijk dat hij die een onlichamelijk recht overdraagt, hiervoor moet instaan ten tijde van de overdracht, zelfs wanneer deze zonder vrijwaring is geschied.

«De tweede gedaagden hebben aan eisers de rechten overgedragen, om van de eigenaar te eisen dat hij het goed in zodanige staat onderhoudt dat het kan dienen tot het gebruik waartoe het verhuurd is.

«De vordering van eisers, op basis van de overdracht van de rechten van zijn voorganger, en strekkende tot herstel van de badkamer, moest gericht worden tegen eerste gedaagde en niet tegen de tweede. Maar wat meer is: de huidige eisers ondertekenden een verklaring, van 31.1.80, waarbij zij duidelijk erkenden het appartement te hebben ontvangen in de staat waarin het zich bevond en tweede gedaagden te ontslaan van hun verbintenissen t.o.v. de eigenaar. Eisers geven toe dat de gebreken in de badkamer veroorzaakt zijn doordat hun rechtsvoorgangers in de badkamer onvakkundige werken hebben uitgevoerd. Derhalve wisten eisers bij het inleiden van hun vordering dat de huidige staat van het appartement niet voldeed. Zij vergeten echter dat ter zake de rechtsgevolgen van de schuldoverdracht hun volle uitwerking behielden t.o.v. de derde nl. de eigenaar.

«Indien eisers hun rechtsvoorgangers wilden ontslaan van hun aansprakelijkheid t.o.v. de eigenaar, kon dit evenmin tot gevolg hebben dat de eigenaar meer verplichtingen t.o.v. de nieuwe huurder zou hebben dan t.o.v. zijn vorige huurder.

«Zo wordt dan ook meteen geantwoord op de vraag tot veroordeling in betaling van de kosten voor vervanging van het 'versleten vast tapijt' en de kosten van herstel der centrale verwarming.

«Al bepaalt artikel 1720 B.W. dat de verhuurder verplicht is het goed in alle opzichten in goede staat van onderhoud te leveren en hij daaraan gedurende de huurtijd alle herstellingen moet doen, die nodig moesten worden, toch moesten krachtens artikel 1693 B.W. de tweede gedaagden hiervoor blijven instaan.

«Jammer voor eisers hebben zij tweede gedaagden te hunnen opzichte hiervan ontslagen — wat echter niet tot gevolg heeft dat de eigenaar — eerste gedaagde in dit geding, — ipso facto daardoor kan worden aangesproken. Trouwens, bewijs noch aanbod van bewijs is geleverd dat de slechte staat van het vast tapijt het gevolg was van normale veroudering en niet van een verkeerde handelwijze van de tweede gedaagden. Integendeel. Bij de verhuring werd een proces-verbaal opgesteld van 14.1.77, waaruit kan worden afgeleid dat de vloerbekleding in de living en hall zeer behoorlijk was.

«De reparatie van de ketel kan evenmin — en wel om dezelfde redenen — op de eigenaar verhaald worden. In het dossier van eisers is geen enkel stuk aanwezig om de ware aard van deze herstelling te identificeren. Het is dus zelfs niet mogelijk uit te maken of het gaat om kosten van inspectie en onderhoud — of ten gevolge van gebrek aan onderhoud — dan wel om andere, eventueel op de eigenaar te verhalen.»

(Rechter: de h. Den Haerynck — Advocaten: mrs. Pruym, Vervroegen en Stassen — In de zaak: V. en H. t/ Van B., H. en S.)

Vred. Brugge (3e Kanton), 3 oktober 1980

Taalgebruik in gerechtszaken — Conclusie gedeeltelijk in het Frans — Nietig.

«De betwisting tussen partijen betreft een dakterras, behorend tot het flatgebouw P. te K., waarvan eiseres, als eigenares van het dakappartement, het exclusief gebruiksrecht vordert.

«Eerste verweerder en de als tweede verweerster vrijwillig tussenkommende partij besluiten tot afwijzing van de vordering als ongegrond en vorderen, bij tegeneis, doorgangsrecht over het terras.

«Wij stellen vast dat de conclusie, neergelegd door eerste verweerder op 18 juni 1979, en de conclusie, neergelegd door eiseres op 19 september 1980, gedeeltelijk in de Franse taal zijn opgesteld, door bladzijden lange aanhalingen van de in deze taal gestelde teksten, overgenomen uit de basisakte van het flatgebouw en de eigendomstitel van eiseres.

«Dit is strijdig met de wet van 15 juni 1935 op het gebruik der talen in gerechtszaken, volgens welke de in ons rechtsgebied gevoerde rechtspleging, waartoe de neergelegde conclusies behoren, volledig moet geschieden in het Nederlands (artikel 2), dit op straffe van ambtshalve toe te passen nietigheid der in strijd daarmee neergelegde akten (artikel 40).

«Als zodanig zijn aan te merken conclusies, waarvan de in het Frans aangehaalde teksten een integrerend deel en zelfs de grondslag inhouden van de motivering (zie o.m. Lindemans, *Taalgebruik in gerechtszaken*, A.P.R. 1955, nr. 71, met verwijzing naar Vred. Ronse, 5 augustus 1952, T. Vred., 1953, 205, betreffende een erin opgenomen rekeninguittreksel; in dezelfde zin: Arbrb. Tongeren, 23 sep-

tember 1975, R.W., 1975-76, 1462; Lindemans, nr. 167, met verwijzing naar Kh. Antwerpen, 12 januari 1952, R.W., 1951-52, 1701, betreffende bij conclusie aangehaalde wetteksten).

«Wij dienen derhalve voormelde conclusies van ambtswege nietig te verklaren en kunnen geen rekening houden met hun inhoud.

«Ten einde evenwel voor een goede rechtsbedeling te zorgen, lijkt het ons aangewezen ambtshalve de heropening der debatten te bevelen.»

(Rechter: de h. De Ketelaere—Advocaten: mrs. Segers en Crivits—In de zaak: De W. t/ C. en D.)

EUROPEES RECHT

Overzicht van rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

Zaak 139/79 — Zaak 138/79 — Maizena Gesellschaft mbH/Raad en Roquette Frères/Raad — 29 oktober 1980

De vennootschap naar Duits recht Maizena die onder meer isoglucose (een nieuw zoetmiddel uit maïs) vervaardigt, heeft het Hof verzocht verordening nr. 1111/77 van de Raad ongeldig te verklaren, voor zover haar daarin een *produktiequotum* wordt opgelegd.

Tot staving van haar beroep, voert verzoekster onder meer een formeel middel aan, strekkende tot nietigverklaring van haar bij genoemde verordening vastgesteld *produktiequotum*, op grond dat de Raad deze verordening zou hebben aanvaard zonder het bij artikel 43, lid 2, EEG-Verdrag voorgeschreven advies van het Europees Parlement te hebben ontvangen, hetgeen een schending van wezenlijke vormvoorschriften zou vormen.

De Raad voerde de niet-ontvankelijkheid aan van zowel het beroep als de interventie van het Parlement ter ondersteuning van verzoekster. Te deze concludeerde hij tot ongegrondverklaring van het beroep.

Korte geschiedenis van de vaststelling van de bestreden verordening en de inhoud ervan

Bij arrest van 25 oktober 1978 (gev. zaken 103 en 145/77) verklaarde het Hof voor recht dat verordening nr. 1111/77 tot vaststelling van de gemeenschappelijke bepalingen voor isoglucose niet rechtsgeldig is, voor zover in de artikelen 8 en 9 dier verordening voor het tijdvak overeenkomende met het suikerverkoopseizoen 1977/1978 een heffing op de productie van isoglucose ad 5 rekeneenheden per 100kg droge stof is opgelegd. Het Hof stelde vast dat het door bovenbedoelde artikelen ingevoerde stelsel in strijd was met het algemeen gelijkheidsbeginsel (in casu tussen suiker- en isoglucoseproducenten).

Het Hof liet het echter aan de Raad over om alle nuttige maatregelen te nemen ter verzekering van de goede werking van de zoetmiddelenmarkt.

De Commissie diende op 7.3.1979 bij de Raad een voorstel tot wijziging van verordening nr. 1111/77 in; op 19 maart 1979 verzocht de Raad het Europees Parlement om advies; het Parlement moest dit advies met spoed geven,

omdat voor isoglucose een stelsel van produktiequota moest worden ingevoerd dat per 1.7.1979 — het begin van het nieuwe suikerverkoopseizoen — behoorde te gelden.

De zitting van het Parlement van 7-11 mei 1979 zou de laatste zijn vóór de oprichtingszitting van het rechtstreeks verkozen Parlement, voorzien voor 17 juli 1979.

Tijdens zijn zitting van 14.5.1979 verwierp het Parlement de ontwerpresolutie en zond haar voor een nieuw onderzoek terug naar de commissie voor de Landbouw, maar het Bureau in uitgebreide samenstelling bepaalde dat de Raad of de Commissie in geval van spoed het Parlement bijeen zouden kunnen roepen.

Op 25.6.1979 aanvaardde de Raad, zonder het gevraagde advies te hebben ontvangen, het door de Commissie uitgewerkte voorstel voor een verordening, die aldus is geworden verordening nr. 1293/79 tot wijziging van verordening nr. 1111/77. Niettemin merkte de Raad in deze verordening op dat «het Europees Parlement dat reeds op 16.3.1979 over het voorstel van de Commissie werd geraadpleegd tijdens zijn zitting van mei geen advies over dit voorstel heeft uitgebracht en het punt heeft verwezen naar het nieuwe Parlement.»

Ontvankelijkheid van het beroep

Volgens de Raad is het beroep niet-ontvankelijk, omdat het door een particulier is ingesteld tegen een verordening. De gewraakte handeling zou geen beschikking in de vorm van een verordening zijn en verzoekster rechtstreeks noch individueel raken.

Het Hof daarentegen concludeerde dat het beroep ontvankelijk was.

De ontvankelijkheid van de interventie van het Parlement

De Raad betwijfelt of het Parlement de mogelijkheid heeft om vrijwillig in een voor het Hof aanhangig geding te interveniëren. Hij stelt dat gelijk met een recht om in rechte op te treden, een recht dat het Parlement in de algemene opzet van het Verdrag niet is toegekend.

Dit middel moet onverenigbaar worden verklaard met de structuur van artikel 37 van 's Hofs Statuut, dat *de instellingen en dus het Parlement* het recht toekent zich te voegen in een voor het Hof aanhangig rechtsgeding.

Schending van de beginselen van het mededingingsrecht

Volgens verzoekster machtigde artikel 42 EEG-Verdrag, volgens hetwelk het aan de Raad staat te bepalen in hoeverre de regels betreffende de mededinging van toepassing zijn op het gebied van de landbouw, de Raad niet de mededinging onnodig te beperken. De maatregelen van de Raad inzake isoglucose zouden de grenzen van het noodzakelijke overschrijden.

Men mag niet uit het oog verliezen dat het tot stand brengen van een gemeenschappelijk beleid op het gebied van de landbouw eveneens een doelstelling van het Verdrag is.

Onderzoek van de betwiste maatregelen toont aan dat de uitwerking die zij op de mededinging kunnen hebben het onvermijdelijk gevolg is van de rechtmatige wens van de Raad de isoglucoseproductie aan beperkende maatregelen te onderwerpen. Deze maatregelen laten echter niet te verwaarlozen mogelijkheden van mededinging in stand op het niveau van prijzen, verkoopvoorwaarden en kwaliteit van isoglucose.

Schending van het evenredigheidsbeginsel

Verzoekster betoogt dat de Raad door een quotaregeling voor isoglucose vast te stellen de meest beperkende handwijze heeft gekozen, hetgeen zou uitmonden in een verhindering van het rationeel gebruik van de produktiecapaciteit van verzoekster.

Het Hof heeft dit argument niet gevolgd: onder meer overschrijdt de Raad stellig niet de grenzen van de hem toebedeelde beoordelingsbevoegdheid.

De beweerdelijke discriminatie tussen suiker- en isoglucoseproducenten

Hoewel isoglucoseproducenten, zich in een soortgelijke situatie bevinden als suikerproducenten, zouden voor hen verschillende quota gelden. Het antwoord op dit argument is te vinden in het antwoord op de beweerdde schendingen van de beginselen van het mededingingsrecht. Dit middel is dus ongegrond verklaard.

De discriminatie tussen isoglucoseproducenten

Sommige ondernemingen hebben vrijwillig hun investeringen afgeremd in afwachting van de verordening die de isoglucose-regeling zou wijzigen. De Raad kan niet worden verweten geen rekening te houden met de commerciële opties en het interne beleid van elke individuele onderneming wanneer hij maatregelen van algemeen belang vaststelt om te vermijden dat een ongebreidelde isoglucoseproductie het suikerbeleid van de Gemeenschap in gevaar brengt.

De schending van wezenlijke vormvoorschriften

Verzoekster en het Parlement betogen dat waar verordening nr. 1111/77 in haar gewijzigde versie door de Raad is vastgesteld zonder dat de in artikel 43 EEG-Verdrag voorziene raadplegingsprocedure is nageleefd, zij nietig moet worden geacht wegens schending van wezenlijke vormvoorschriften.

Door middel van de raadpleging wordt het Parlement in staat gesteld metterdaad deel te nemen aan het wetgevingsproces van de Gemeenschap. Deze bevoegdheid blijft een wezenlijk bestanddeel in het door het Verdrag gewilde institutionele evenwicht. De regelmatige raadpleging van het Parlement in de door het Verdrag voorziene gevallen, vormt dan ook een wezenlijk vormvoorschrift, welks niet-naleving de nietigheid van de betrokken handeling te weegbrengt.

Nakoming van dit vereiste houdt in dat het Parlement zijn opvatting kenbaar maakt en daaraan kan niet worden geacht te zijn voldaan door slechts een van de Raad afkomstig verzoek om advies.

De Raad stelt dat het Parlement de voltooiing van deze formaliteit door zijn eigen optreden onmogelijk heeft gemaakt en dat het dan ook ten onrechte zich beroept op niet-naleving ervan; de Raad had echter niet alle mogelijkheden benut om het voorafgaande advies van het Parlement te bekomen. Hij heeft niet om toepassing van de spoedprocedure, noch om een buitengewone zitting van het Parlement verzocht, hoewel het Bureau van het Parlement zijn aandacht op deze mogelijkheid had gevestigd.

Mitsdien verklaarde het Hof voor recht:

- 1) Verordening nr. 1293/79 tot wijziging van verordening nr. 1111/79 wordt nietig verklaard.
- 2) De Raad wordt verwezen in de kosten van verzoekster
- 3) Het Parlement draagt zijn eigen kosten.

Zaak 22/80 — Boussac/Gerstenmeier (prejudiciële zaak) — *Vrij verkeer van kapitaal* — 29 oktober 1980

Bij de Duitse rechterlijke instantie is door een in Frankrijk gevestigde onderneming die aan een in de Bondsrepubliek Duitsland woonachtige handelaar textiel had verkocht en geleverd een vordering ingediend teneinde via het «Mahnverfahren» (een vereenvoudigde en snellere procedure) het bedrag van de rekening te innen.

De Duitse rechter was van oordeel dat een vordering op een in Duitsland gevestigde debiteur niet met behulp van de vereenvoudigde procedure kan worden verhaald, indien deze vordering in buitenlandse valuta luidt, hoewel de procedure toegankelijk blijft voor het verhaal van vorderingen in buitenlandse valuta op een in het buitenland gevestigde debiteur.

Naar aanleiding hiervan heeft de nationale rechter het Hof gevraagd of deze wijziging van het Duitse procesrecht tegenover schuldeisers uit andere Lid-Staten van de Gemeenschap een discriminerende maatregel vormt en wegens strijd met artikel 7 EEG-Verdrag ten opzichte van die schuldeisers geen rechtsgevolg heeft.

Het Hof verklaarde voor recht:

Artikel 7 EEG-Verdrag verzet zich niet tegen een nationale bepaling van burgerlijk procesrecht, die — met handhaving van de mogelijkheid voor iedere op het grondgebied van een Lid-Staat gevestigde schuldeiser om een schuld, ongeacht de valuta waarin zij luidt, volgens de normale procedure in rechte geldend te maken — een vereenvoudigde inningsprocedure voorziet die slechts openstaat voor schuldeisers die een in buitenlandse valuta luidende schuldvordering op een op het nationale grondgebied gevestigde debiteur geldend willen maken.

Zaak 26/80 — Firma Schneider/ Hauptzollamt Mainz (prejudiciële zaak) — *Belastingregeling gedistilleerd — Ontheffing voor kleine distilleerderijen* — 30 oktober 1980

Het Finanzgericht Rheinland/Pfalz heeft het Hof van Justitie twee prejudiciële vragen gesteld over de uitlegging van artikel 95 EEG-Verdrag, teneinde het in staat te stellen de verenigbaarheid met het Verdrag te beoordelen van sommige bepalingen van de nationale wettelijke regeling betreffende de belasting op gedistilleerd, krachtens welke voor verschillende categorieën producenten verlaagde belastingtarieven gelden.

Uit de verwijzingsbeschikking blijkt dat verzoekster in het hoofdgeding in 1978 een partij cognac heeft ingevoerd en in het verkeer gebracht, die zij bij een Franse grote producent had gekocht en dat zij het destijds geldende gewone belastingtarief heeft betaald. Verzoekster heeft tegen de beschikking van de douane beroep ingesteld, betogende dat ingevoerd gedistilleerd in strijd met artikel 95 EEG-Verdrag werd gediscrimineerd, omdat voor bepaalde categorieën binnenlands gedistilleerd een gunstiger belastingtarief gold.

De wettelijke bepalingen waarop verzoekster zich beroept zijn te vinden in artikel 79, tweede alinea, «Branntweinmonopolgesetz». Deze bepaling voorziet een lager belastingtarief voor drie categorieën producenten

- forfaitair belaste distilleerderijen,
- «eigenaren van grondstoffen» (vruchten),
- kleine «verzegelde» distilleerderijen.

De litigieuze ingevoerde cognac is echter afkomstig van

een fabrikant wiens productie de aan de genoemde categorieën opgelegde productiegrenzen ruim overschrijdt. De vragen van de nationale rechter stellen in wezen het probleem aan de orde of de bepalingen van het «Branntweinmonopolgesetz» (artikel 151 juncto artikel 79) in overeenstemming zijn met de eisen van artikel 95 EEG-Verdrag.

Het Hof verklaarde voor recht:

1. Artikel 95 EEG-Verdrag moet, bij toepassing op fiscale voordelen welke door een nationale wettelijke regeling aan bepaalde groepen van kleine producenten van gedistilleerd worden toegekend, aldus worden verstaan, dat aan het in deze verdragsbepaling neergelegde non-discriminatievereiste is voldaan wanneer de regeling toegepast op uit andere Lid-Staten ingevoerde gedistilleerde dranken, kan worden beschouwd als gelijkwaardig te zijn aan de regeling die voor de nationale productie geldt, in die zin dat de geïmporteerde producten daadwerkelijk dezelfde voordelen kunnen genieten als vergelijkbare nationale producten.

2. Wanneer krachtens de wettelijke regeling van een Lid-Staat de producenten uit andere Lid-Staten slechts dan in aanmerking komen voor toepassing van een lager belastingtarief indien hun productie een bepaald maximum niet overschrijdt, dan is dit in overeenstemming met de vereisten van artikel 95 EEG-Verdrag zo dat maximum globaal overeenkomt met het maximum dat voor de toekenning van hetzelfde belastingvoordeel ten aanzien van de nationale producenten is vastgesteld. Artikel 95 verplicht de Lid-Staten niet, dat voordeel ook toe te kennen aan ingevoerde producten afkomstig van ondernemingen wier productie het aldus vastgestelde maximum overschrijdt.

Zaak 3/80 — Milchfutter GmbH & Co. KG/ Hauptzollamt Gronau (prejudiciële vraag) — *Monetair compenserende bedragen — Weipoeder* — 30 oktober 1980

Het Finanzgericht te Münster heeft het Hof de volgende vraag gesteld: «Zijn artikel 1 van verordening (EEG) nr. 2547/74 van de Commissie van 4 oktober 1974 (PB 1974, L 272, blz. 1) en artikel 1 van verordening (EEG) nr. 539/75 van de Commissie van 28 februari 1975 (PB 1975, L 57, blz. 2) ongeldig wegens schending van gemeenschapsrecht van hogere orde, met name van artikel 2, lid 2, van verordening (EEG) nr. 974/71 van de Raad van 12 mei 1971 (PB 1971, L 106, blz. 1), voor zover zij het gewicht van een eventueel weiaandeel van mengvoeder van de posten 23.07 BI a) 3 en 4 van het GDT meerekenen bij de berekeningsgrondslag van de monetaire compensatie?»

Deze vraag is opgeworpen in het kader van een geschil over de vaststelling van de monetair compenserende bedragen, van toepassing op de invoer in Duitsland van uit Nederland afkomstig mengvoeder met een gehalte van 65,2% aan magere-melkpoeder en 9,5% weipoeder.

Verzoekster in het hoofdgeding bestrijdt dat het aandeel van de weipoeder in aanmerking mocht worden genomen; zij baseert zich daarbij op het arrest van het Hof van 3.5.1978 (zaak 131/77), (Milac), dat een verordening van de Commissie ongeldig verklaarde, voor zover daarbij monetair compenserende bedragen voor het handelsverkeer in zuivere weipoeder zijn vastgesteld.

Het Hof brengt in herinnering dat voor de toepassing van monetair compenserende bedragen aan twee voorwaarden moet zijn voldaan: het moet een produkt betreffen dat

onder een gemeenschappelijke ordening der landbouwmarkten valt en waarvoor in interventie maatregelen is voorzien, of waarvan de prijs afhankelijk is van een dergelijk produkt; anderzijds moet zijn vastgesteld dat de monetair fluctuaties verstoringen kunnen veroorzaken in de handel van het betrokken landbouwprodukt.

Het feit dat het bij het onderhavige voeder om een samenstelling gaat, levert de Commissie, die ten aanzien van de beoordeling van deze gegevens over een ruime beoordelingsbevoegdheid beschikt, bijzondere problemen op, niet alleen voor wat de beoordeling van de economische gegevens, maar ook voor wat de mogelijkheden voor de toepassing in de praktijk en het toezicht betreft. Door het feit dat een bepaald voeder een betrekkelijk hoog percentage van een produkt bevat dat niet aan de voorwaarden betreffende de afhankelijkheid voldoet, wordt voor de Commissie geen automatische verplichting geschapen om dit bestanddeel buiten beschouwing te laten bij de berekening van de monetair compenserende bedragen.

Het Hof verklaarde voor recht:

Bij onderzoek van de bepalingen van de verordeningen van de Commissie nrs. 2547/74 van 4 oktober 1974 en 539/75 van 28 februari 1975 tot vaststelling van de monetair compenserende bedragen en van sommige koersen voor de toepassing daarvan, zijn geen feiten of omstandigheden aan het licht gekomen die de geldigheid van die bepalingen kunnen aantasten, voor zover zij bij de berekening van de monetair compenserende bedragen niet toestaan het eventuele weipoedergehalte van mengvoeders van de postonderverdelingen 23.07 B Ia) 3 en 4 van het gemeenschappelijk douanetarief buiten beschouwing te laten.

BERICHTEN

Internationaal milieurechtelijk symposium

De data waarop het symposium in Amsterdam over grensoverschrijdende effecten van milieuvervuiling zal worden gehouden, zijn definitief bepaald op: *Donderdag 29 en vrijdag 30 oktober 1981* (dus niet, zoals voorlopig was meegedeeld, op 11 en 12 juni a.s.). Door deze verlenging van de periode van voorbereiding kan, tijdig vooraf, een bredere dan de aanvankelijk voorziene informatie ter beschikking van de deelnemers worden gesteld.

Inmiddels hebben de volgende deskundigen hun medewerking toegezegd: dr. W.E. Burhenne, prof. C. Offermann-Clas, dr. A. Rest (Bondsrepubliek Duitsland), prof. A.Ch. Kiss, prof. B. Pacteau (Frankrijk), prof. L.P. Suetens, dr. H. Smets (België), Bundesamt für Umweltschutz (Zwitserland), mr. S. van Hoogstraten, mr. K. Langelaar (Nederland), dr. S. Erçman (Raad van Europa). (Case studies onder andere van het Belgisch-Nederlands grensoverleg regio Antwerpen en de Landelijke Vereniging tot behoud van de Waddenzee.)

Voor verdere gegevens omtrent het symposium verwijzen wij naar de eerder in dit tijdschrift opgenomen mededeling. Nadere inlichtingen, alsmede inschrijfformulieren, zijn verkrijgbaar bij: De Stichting Reinwater, Damrak 37", 1012 LK Amsterdam, tel. 020-249009.

Oprichting in Nederland van de vereniging «Recht voor vrouwen».

Op 28 maart 1981 is te Utrecht de vereniging 'Recht voor Vrouwen' opgericht. Het initiatief hiertoe werd in november 1980 genomen tijdens het door de Vereniging van Vrouwen met een Academische Opleiding georganiseerde congres 'Vrouw en Recht'. De nu opgerichte vereniging Recht voor Vrouwen staat echter geheel los van de V.V.A.O.

De vereniging, die inmiddels al tegen de tweehonderd leden telt en openstaat voor vrouwelijke juristen en vrouwen die zich met het recht bezighouden, heeft een tweeledig doel:

- verbetering van de maatschappelijke positie van vrouwen voorzover dat door het recht verwezenlijkt kan worden, en
- bevordering van onderzoek en theorievorming op het gebied van het recht ter behartiging van de belangen van vrouwen. Om dit doel te bereiken zal de vereniging Recht voor Vrouwen o.m. gevraagd en ongevraagd advies en voorlichting geven en actie ondernemen ter bescherming van de rechten en belangen van vrouwen. Daartoe zal zij ook samenwerken met andere organen en instellingen die dezelfde doeleinden nastreven.

De vereniging zal het accent leggen op structurele hulpverlening.

Er is gekozen voor een organisatievorm waarin landelijke en/of regionale werkgroepen zich elk met een deelgebied van het recht bezighouden. Tot nog toe wil men starten met de volgende werkgroepen:

- sociale zekerheid
- familierecht
- belastingrecht
- strafrecht
- rechtspositie buitenlandse vrouwen
- rechtspositie gescheiden vrouwen
- positie van vrouwen in juridische beroepen
- vrouwenstudies aan juridische faculteiten
- rechtstheorie.

Op initiatief van de leden kan deze lijst verder worden uitgebreid. Eind mei zal er een bijeenkomst zijn waar de werkgroepen hun eigen taakstelling en werkwijze zullen bepalen. Een nadere aankondiging van tijd en plaats volgt nog.

Aanmelding voor het lidmaatschap van de vereniging, alsmede opgave door deelname aan een werkgroep kan schriftelijk geschieden bij: Dorien Pessers, Keizersgracht 417, 1016 EL Amsterdam.

Fernand Collin-prijs 1981

De driejaarlijkse Fernand Collin-Prijs werd dit jaar door de Jury toegekend aan Dr. M. Maresceau, doctor in Europees Recht van de Rijksuniversiteit Gent, voor zijn werk: "De Directe Werking van het Europese Gemeenschapsrecht".

De plechtige uitreiking van de prijs zal plaats hebben op maandag 25 mei aanstaande, te 11,30 u in de Universitaire Stichting, Egmontstraat 11, 1050 Brussel.

Alle belangstellende Vlaamse juristen zijn hartelijk welkom.

Studiedag te Antwerpen over het nieuwe erfrecht van de langstlevende echtgenoot

In samenwerking met de Kamer der Notarissen van het Arrondissement Antwerpen, organiseert de Belgische Federatie van vrouwelijke universitair-gediplomeerden, afdeling Antwerpen, een studiedag, op zaterdag 13 juni 1981 in het Auditorium van het Provinciaal Gebouw te Antwerpen, met als thema: Het nieuwe erfrecht van de langstlevende echtgenoot.